

ՀԱՍԸՆԿԵՐ

[1912]

491.99-8

9-55

Այս քննիչը պատկանում է
Բ. Մ. - Մառնազարյանի.

ԴԱՍԸՆԿԵՐ

Դ. ՏԱՐԻ

491.99-8

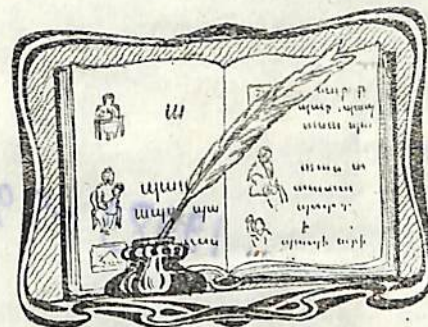
2-55

ԿԱԶՄԵՑԻՆ

ԱՐԵՍԿ ԶԻՒՆԿԱՐԵԱՆ, ՏԻԳՐԱՆ ՌԱԾՄԱՃԵԱՆ

ԵՐ

ԱՒԵՏԻԲ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ.

Ինքնակրթական, փոխադրված յօդուհանրի և անհատների արտադրական
թիվն իրականորեն փոխադրված է:

2002

ԵՐԵՒԱՆ

Տպարան «ԼՈՅՍ» Արշ. Յակովլևանց և Որդիք.
1912

43268. ան 36800 ան.

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Ք.

Դասընկերն առաջին հրատարակութիւնից սկսած ձեռագրի գործածութեանն առանձին տեղ տեղ, հիմնելով ներկայ էքսպերիմենտալ մանկավարժութեան պահանջները վրայ և առաջին անգամ Դասընկերն էր, որ Բ, Գ և Դ տարիների մէջ ձեռագրին առանձին բաժին յատկացրից՝ յարմարեցնելով ծխ. դպրոցների պահանջներին:

Այս անգամ Դասընկերն առանձնապէս ուշք է դարձնում շարադրութեան նիւթերի վրայ. մի խնդիր, որը ոչ միայն մեղանում, այլև եւրոպական երկրներում բաղմատեսակ քննադատութեան նիւթ է դարձել և մինչև օրս վերջնական լուծումն չէ ստացել: Այս առթիւ առաջարկում են բաղմապիտի ձեւեր, որոնցից, մեր կարծիքով, ամենապարզ տեսակները կարող են համարուել մանկական նամակները և պարզ, ձեւափոխող պատկերները: Այդ հիման վրայ, Գ և Դ տարիներում մենք գրել ենք ձեռագիր նամակների նմուշներ, որտեղ աշակերտը պարզ կը նկատէ, որ նամակի նիւթ կարող է լինել այն ամենը, ինչ առօրեայ կեանքում իր հետ պատահում է և ինչ որ ինքն իր մօտիկներին տեսնելիս պէտք է բանաւոր հաղորդէր: Այստեղ աշակերտը ոչ յօդւածի բառերին և ոչ էլ ուսուցչի պահանջին գերի է դառնում. նա ազատ է իրեն յայտնի բառերը, դարձւածքները գործածել, որոնց ուղղագրութեանը ծանօթ է:

Բնականաբար այս ձեւն հեշտ է, ինքնուրոյն, աշակերտի համար հետաքրքիր, ուղղագրութեան և բովանդակութեան տեսակէտից արդիւնաւէտ:

Նման առաւելութիւններ ունեն նոյնպէս և այն պարզ պատկերներն, որոնց մէջ գործողութիւնները փոփոխելով՝ աշակերտին ազատ ղիտողութեան, մտածողութեան և ստեղծագործութեան նիւթ են տալիս:

Այստեղ էլ աշակերտն իրեն ցանկացածի նման կ'արտայայտէ, առանց գրքի կամ ուսուցչի կաշկանդումների: Այս տեսակ պարզ շարադրական վարժութիւններից յետոյ, նոր կարելի է անցնել դուզնթացաբար շարադրութեան միւս տեսակներին—այն է, սովորած յօդւածի բովանդակութիւնը գրել, ճանապարհորդական զբօսանքները նկարագրել. ազատ շարադրել և այլն:

1069-84

1. Աշակերտի յիշատակարանից

Ամառուայ արձակուրդը վերջացաւ. այսօր սկսուեալ է դըպրոցական նոր տարին: Գրքերս պայուսակիս մէջ կապելով, ուրախ ուրախ դուրս եկայ դպրոց գնալու: Հայրս երբ ինձ տեսաւ, կանչեց իր մօտ և ասաց. — Սիրելի Հենրիկօ, շատ լաւ ես անում, որ այդպէս գլարթ դպրոց ես գնում. գնա՛, սիրելիս, գնա՛ և մտածիր, որ այժմ ամենքն էլ ուսանում են: Ամբողջ օրը չարաչար աշխատելուց յետոյ՝ բանւորներն երեկոյեան դպրոց են գնում: Կանայք, չունկոր տղաներն ամբողջ շաբաթն աշխատելուց յետոյ՝ կիւրակի օրերը վարժարան են գնում: Զինւորներն իրենց վարժութիւններից տուն դառնալով՝ իսկոյն տետրակ ու գիրք են վերցնում: Համբերն ու կոյրերը, մինչև անգամ բանդարկեաճները, գրել կարդալ են սովորում:

Առաւօտեան դպրոց գնալիս մտածիր, որ այդ ժամին այս քաղաքում քեզ նման երեսուն հազար մանուկ է գնում ուսանելու: Երևակայիր բոլոր երկրագնդիս անհամար երեխաներին՝ որոնք նոյն ժամին դպրոց են գնում: Գնում են գիւղերի, մեծ ու փոքր քաղաքների տղաներն ու աղջկները: Ամենքն էլ զըրքերը բռնած, հազար տեսակ հագուստներով, տարբեր լեզուներով և բոլորն էլ գնում են սովորելու: Այո, միլիոնաւոր մանուկներ շտապում են բան սովորել: Սիրելի Հենրիկօ, եթէ այս շարժումը դադարէր, մարդկութիւնը նորից բարբարոսութեան մէջ կ'ընկնէր: Այս շարժումն է աշխարհիս յառաջադիմութիւնը, յոյսը ու փառքը:

Զօրացիր անհուն բանակի փոքրիկ զինւոր: Գրքերդ են քո զէնքերը, դասարանն է քո գունդը, պատերազմի դաշտն է ամբողջ աշխարհը և լուսաւորութիւնն է յաղթանակը: Ուրեմն, մի վհատւիր ու կորիճ կաց, իմ Հենրիկօ:

Աս ԲԲ ԳԳ ԴԴ ԵԵ ԶԶ ԷԷ
 ԸԸ ԹԹ ԺԺ ԻԻ ԼԼ ԽԽ ԾԾ
 ԿԿ ԺԺ ԶԶ ԴԴ ԺԺ ԹԹ ԶԶ
 ԸԸ ԶԶ ԸԸ ԶԶ ԿԿ ԶԶ ԽԽ
 Աս ՎՎ ԸԸ ԹԹ ԿԿ ԽԽ ԺԹ
 ԲԲ ԾԾ ԶԶ

ա բ գ դ ե զ թ խ
 շ կ և չ ղ փ ծ յ լ ն ո շ պ
 զ ո ս վ ր ց լ փ ֆ և օ ֆ

Անգրապէր

Երբէ մէկն լի՞ նախանշում
 Եւ աղբարիս իրօնն,
 Միայն, գրապէր դուք պարունակի,
 Նախանշում ի՞նչ թաղղիմ:
 Ահ, գրապէր գիտակ որբիս,
 Մի լատիքն միայն արէի-

Ահ մի թիւք ինչ փանակ թուր,
 Մի փրորէ գրիլ րէի,
 Եւ ինչ գրիլ սուրբրէի,
 Ասուրբրէի լաւ, լուրնի,
 Ար գրիլս կայծակից է
 Միայն թուէ գրիլու:
 Եւ անգրապէր, իս անուս ի՞նչ...
 Ասուրբրէի, պարունակի:
 Զուրնի, լուրնի գրիլ րէի,
 Ասուրբրէի գործ աշի:
 Կամբ գրիլ սպիտ Խանար,
 Երա Խանար աղբարիլ:
 Եւ իս Խորան կը պարպանի՞
 Զարագործից, ինքնից
 Կարգադրի՞ Անգրապէրն իս թուրն սկզբից...

Այ՛ դու, ասաց իմ Գրական թերթի,
Թի՛ց քեզ իմ կրթական, Թի՛ց սիրելի
Փոխարկեր թերթի մի գրի՛ց քուր.

Արթուր դու ասաց, քուր, խնդրում իմ,
Ինչ թուղիքս ցոյց թերթ,

Ուր ամենի գրապետ ին... սովորաբար, պարունակի:

3. ԹՈՒՉՈՒՆՆԵՐԻ ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչո՞ւ են տեղափոխվում թուղանները.

Աշունը հասնելուն պէս՝ թուղանների մէջ մի տեսակ իրարանցում, թափառելու անդուստ ձգտումն է նկատվում: Վաղուց, շատ վաղուց է, որ զիանալան մարդիկ սկսել են փետրաւորների կեանքը ուղադրութեամբ ուսումնասիրել, սակայն միայն վերջին ժամանակներս նրանք հասկացան այդ կեանքը:

Ամառնային զւարճութիւնների մէջ մենք բոլորովին չենք նկատում, թէ ինչպէս ուրախ թուղանները կամաց-կամաց դադարում են երգելուց: Անտառները, մացառներն ու դաշտերը դեռ չեն դատարկւել, այնտեղ թէև թուղաններ շատ կան, բայց նրանք միայն ճուղղում, մոլորւածի նման դէս ու դէն են ընկնում, կարծես թէ երգելը մոռացել են: Շատերը մինչև անգամ թագ են կացել:

Մինչև այդ ժամանակ, դրանք իրանց գործը կատարեցին, ձագուկներ հանեցին և մեծացրին: Այժմ էլ պէտք է փետուրներ փոխեն: Փետուրները մաշւել են, հարկաւոր է հին զգեստը հանել և փոխարէնը նորը, աւելի տաքը հագնել: Ահա դրանով են զբաղւում թուղանները ամառային կէսից սկսած: Հնացած փետուրները մէկը միւսի

ետեից թափւում են, թուղանները նիհարում են, դառնում են ջղային և վախկոտ: Նրանք թշնամիներից թագնւում են և զգում են իրանց թուլութիւնը և նրանք շատ լաւ են հասկանում, որ ոչ միայն երգելը, այլև մի փոքրիկ ծաղունն անգամ կարող է իրանց մատնել, թշնամու ճանկը գցել: ✓

Այսպէս, մի երկու-երեք շաբաթայ ընթացքում թուղանները թափւում են իրանց հին փետուրները և դրանց փոխարէն նորերով են ծածկւում: Շատ թուղանների այդ նոր զգեստի գոյնը բոլորովին տարբերւում է զարնանայինից: Գարնանային զգեստի գոյներն այնքան ճոխ են, որ մարդու աչքն են շլացնում, մինչդեռ աշնան համեստ հագուստը լինում է դուռնատ, մոխրագոյն: Կան թուղաններ, որոնց փետուրներն առաջ սև են լինում, իսկ աշնանը դառնում են սպիտակ:

Յայտնի է, որ աշնանը խոտերը դալկանում են, ծառերի տերեւները դեղնում և թափւում են, անտառներն ու դաշտերը մերկանում են... թշնամու սուր աչքերից ծրտեղ կարող է թագ կենալ մեր բազմերանգ թուղանը: Ուրեմն թուղանների աշնան հագուստը իր գոյնով որքան համեստ լինի՝ այնքան նա օգտակար է. նա որքան աւելի նմանի դեղին տերեւին, դալկացած խոտին, գետնի գոյնին՝ այնքան աւելի ձեռնառ է թուղանի համար: Ահա այդ է թուղանների գունափոխելու պատճառը: Աշնան հագուստով զգեստաւորւած թուղաններն աւելի աշխոյժ են և հոգատար: Փետուր փոխելու ժամանակ նրանք սաստիկ թուլանում են. բայց երբ նորից փետրաւորւում են՝ այնուհետև նրանց ախորժակը բացւում է, կարծես ծանր հիւանդութիւնից նոր են առողջացել:

Կերակուր ձեռք բերելու համար թուղանները պէտք է շարունակ դէս ու դէն ընկնեն, իսկ խոտերի և տերեւների մէջ ունեցած բներն էլ հետզհետէ կորցնում են, դրա համար պէտք է կրկնապատկեն իրանց աշխատանքը, որպէս զի նոր ապահով բնակարան գտնեն: Սակայն նրանց թշնամիներն էլ քնած չեն, նրանց ախորժակն էլ բացւել է և ամեն կերպ աշխատում են նրանց որսալ: Պաշտպանւելու համար թուղանները ուղեն չուղեն, պէտք է ընդհանուր ոյժով դիմադրեն.

այդ պատճառով գարնանը ջուկ-ջուկ ապրող, նոյն իսկ միմեանց հետ կռուող թռչունները աշնանը նորից հաշտուում, բարեկամանում են, մի տեղ են խմբւում և երամներ են կազմում:

Փոքրիկ երամին հետզհետէ միանում են երկրորդը, երրորդը, չորրորդը, հինգերորդը և այլն .. Նրանց վրայ նայելիս՝ մարդ զարմացած մտածում է, թէ ռոտեղից եկան: Այս բաղմաթիւ թռչուններն անտառների, դաշտերի մարգագետինների վրայով անցնելիս այնպիսի կարգ ու կանոն են պահում, ինչպէս հմուտ զինուորները զօրախաղի ժամանակ:

Երբ թռչնիկն իր համար կերակուր է որոնում, նա չի տեսնում, թէ իր շուրջն ինչ է կատարւում և թշնամին շատ հեշտութեամբ կարող է նրան որսալ: Բայց երբ երկու, երեք կամ մի քանի թռչուններ միասին են լինում՝ այն ժամանակ նրանցից մի քանիսը կերակուր են որոնում, միւսները պահապան դառնում: Այս կերպ աշխատանքը իրանց մէջ բաժանելով՝ նրանք կարողանում են վտանգից աւելի հեշտութեամբ ազատւել: Սա փոխադարձ օգնութեան ամենահասարակ օրինակն է, որ պատահում է թէ թռչունների և թէ կենդանիների մէջ:

Ահա դրա համար են թռչունները աշնանը միասին հաւաքւում: Բացի դրանից աշնանը պաշարը հետզհետէ սպառւում է, քաղցած թռչունների երամները կերակուր ճարելու համար առաւօտից մինչև երեկոյ շարունակ թափառում են այս ու այն կողմ: Վերջապէս նրանք կարող էին սովամահ լինել, եթէ երկար սպասէին: Բայց նրանք այդքան էլ անխելք չեն... Այդ սարսափելի վիճակին չհասնելու համար, օր առաջ թողնում են իրանց հայրենիքը և չւում են օտար երկիրներ: Իւրաքանչիւր երամի մէջ կան մի քանի ծեր և փորձառու թռչուններ, որոնք շատ ու շատ անգամ չւել են ուրիշ տեղ ձմեռելու համար:

Ահա, այդպիսիները դառնում են երամի առաջնորդներ:

Նրանք ծանօթ ճանապարհներով տանում են երամը: Նրանց հրամանով երամն երբեմն երբեմն կանգ է առնում մի տեղ կերակուր ճարելու, մի ուրիշ տեղ ջուր խմելու կամ գիշերելու:

Երբ առաջնորդը յոգնում է՝ նրան փոխարինում է միւսը, սրան էլ երրորդը և այլն: Այսպէս են անում և իջևանած տեղերում, այսինքն երբ թռչունները կերակուր որոնելով են զբաղւած՝ առաջնորդները հերթապահ պահապանների դեր են կատարում: Կան այնպիսի տեղեր, որտեղ թռչունները սիրում են մի քանի օր կանգ առնել, մինչև որ վատ եղանակը նրանց այդ տեղերից էլ հեռացնում է: Սրա հակառակ կան այնպիսի տեղեր էլ, որտեղ երամն երբեք չի իջևանում:

Այս բանն ամեն մի որսորդի, ամեն մի թռչնորսի քաջ յայտնի է, իսկ բացատրել շատ հեշտ է: Առաջնորդները, առանց նախապէս տեղեակ լինելու՝ իրանց երամը չեն բերի այս կամ այն տեղում իջևանելու: Նրանք մանկութիւնից սովորել են իրանց առաջնորդ հայրերից, թէ ռոտեղն է օգտուէտ, ռըր պաշարեղէնով առատ: Եւ այդ տեղեկութիւններն անցնում են սերունդից սերունդ, ցեղից ցեղ:

Այսպէս մենք տեսանք, թէ ինչպէս թռչունները փոխադարձ օգնութեան նպատակով կազմում են երամներ, տեսանք և այն, որ այս երամները մտնում են ծեր և փորձառու առաջնորդների իշխանութեան տակ, այնպիսի առաջնորդների՝ որոնք ձմեռելու համար շատ անգամ չւել են իրանց հայրերի և պապերի առաջնորդութեամբ:

Առաջնորդներն անձնական փորձով ղեկավարւելով՝ երամները տանում են ծանօթ տեղերով, որտեղ պաշարի առատութիւն է, և վերջապէս բերում հասցնում են այնպիսի տեղեր, ուր թռչունները ամբողջ ձմեռը կարող են կերակրւել մինչև հետևեալ գարունը:

Արբէլի Արամ !

Դու իշօրդ վարժուես ներկայութեամբ
անպարկառ վերաբերւցիր ղէպի ճայրդ:

Կոպրութիւնդ դանակի պէս սրբա խո-
յից: Սարկիւնք առաջ ճայրդ ամբողջ

գիլի անկողնիդ վրայ խոնարեամ, ականգ
էր դեմ լեզաութեանդ և արտաբերուի

լայ էր լինում: Զ դու այժմ նրան
վշտացնում ես-վշտացնում ես ծօրդ:

Զմբ, որդիս, ու մարդիկ լաւ պատիր.

գուցէ դու էլ դառն օրիւ ունենաս

բայց ամենադառն այն կը լինի, իրի ծօրդ

գիւղի մէջ իզմէս: Ժանգիւր լիցայ այն

ճարդուն, որ ցատկով է իր ծօր սրբոր:

Քչոր զղանկի, բոլոր աղաւանկի, բո-
լոր անկառնութիւնդ զուր կանցնեն:
Երբեք էլ անգիւր չի ցաւ: Զայ
նրան, ով ունակիս կանկ ճայրակամն այդ
սուրբ աւրդ: Նա էլ սրբում է, որդիակ
իմ, դու ես կ'անկիս յոյս. ասկայ
լաւ է էլ միտ զիմեմ, խմն ասկիւր:

Քո Լայր

5. Աշնան երգերից

Խորը ձորակում, աշնան օրերին
Հալիս է տխուր լացը առւակի,
Մեցնում է դաշտերն անապատային
Եւ անարձագանք մարում մեղմակի:

Նա հեկեկում է վաղանցուկ գարնան
Ոսկեղէն օրեր, ջրեղ հրապոյր,
Նա հեկեկում է, թէ ինչպէս մեռան
Ծաղիկ ու կանաչ, սէր, հրճւանք և բոյր:

Ո՞ւր է այն օրը, երբ իր ափերին
Մեխակն ու շուշան զերդ աննշ քոյրեր,
Մէկ-մէկու փարած գուրգուրում էին
Ու շուրջը լցնում երկնային բոյրեր:

Ո՞ւր է այն օրը, երբ ճառագայթած
Ժպիտն էր ծաղկի ողջունում իրեն.
Եւ եղէգների խումբը դալարած
Ալիքներն էին փարում քնքշօրէն:

Այժմ էլ չկան... միայն իր զիմաց
Ժայռն է իր դաժան զէմքը խոժոռել.
Վայում է բուքը սարերն ընկած,
Շուրջն ամեն ինչ մարել է, մեռել...

6. Խեղացի ագուար

Ի՞նչ է անում ագուար ճրճափ
Ջուր կայ ամանի մէջ. կարճով է
ագուար ջուր խմել:

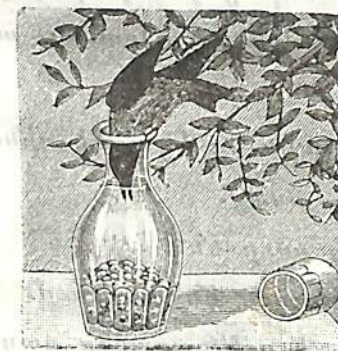
Ի՞նչ է ուզում ագուար իր կառու-
յով անել:

Այժմ ի՞նչ է ուզում ագուար. կա-
րճացած ագուան ամանը վայր
զցել:

Այժմ ի՞նչ է փորձում ագուար:

Կարճ է ագուար ջուր խմել:

Դիտել պատկերը, պատմել, ենթադրած դժւար բառերի ուղղագրութիւնը
բացատրել և գրել շարադրութիւն:

Դ. Փ Ո Ք Ր Ի Կ Լ Ր Տ Ե Ս Ը

Յունիս ամսի մի գեղեցիկ առաւօտ էր: Փոքրիկ հեծելազօր գունդը ուշադրութեամբ դիտելով ամայի ճանապարհը, հանդարտ առաջ էր գնում թշնամու դէմ:

Գնդի առաջից լուռ գնում էին սպան և յիսնապետը. նրանք շարունակ իրենց շուրջն էին նայում և ամեն ընդհատում էին, որ ծառերի մէջ թաքնւած թշնամու յառաջապահ զինւորներին կը տեսնեն: Գունդը մօտեցաւ մի գեղջկի տան, որ սօսիներով պատած էր: Դրան մօտ նստած էր տասներկու տարեկան մի տղայ և փայտ էր տաշում:

Պատուհանի վրայ ծածանում էր մի եռագոյն դրօշակ. ներսը ոչոք չկար. գիւղացիները դրօշակը կախել ու փախել էին: Տղան գունդը տեսնելուն պէս փայտը դէն ձգեց ու զլխարկը հանեց:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ, հարցրեց սպան. ի՞նչու դու էլ ծնող-ներիդ հետ չես փախել:

— Ես ծնողներ չունեմ, պատասխանեց տղան. մնացել եմ պատերազմը տեսնելու:

— Աւստրիացիք անցան այստեղից:

— Ոչ, ահա երեք օր է, որ չեն երևում:

Սպան մի փոքր մտածելուց յետոյ բարձրացաւ ցածր տանիքի վրայ. լաւ կը լինէր ծառի վրայ բարձրանալ, ասաց սպան, այստեղից հեռու նայել չի կարելի:

Սպան մէկ բարձր ծառին նայեց, մէկ զինւորներին և յետոյ յանկարծ տղային դարձաւ ու ասաց.

— Այ տղայ, աչքերդ սուր են:

— Իմ աչքերը շատ հեռուն են տեսնում:

— Կարող ես այս ծառի ամենաբարձր գագաթը բարձրանալ:

— Կէս ընկած կը բարձրանամ:

— Կարող ես տեսածներդ ինձ պատմել. տես Աւստրացիք չե՞ն երևում, փոշու ամպեր, փայլատակող հրացաններ, ծուխ, ձիեր:

— Ի հարկէ կարող եմ:

— Ի՞նչ տամ քեզ դրա համար:

— Ի՞նչ, այդ բանի համար, կրկնեց տղան. ոչինչ, ի՞նչեր էք ասում. եթէ Գերմանացոց համար լինէր, ինչ էլ տային չէի բարձրանալ, իսկ մերոնց համար...

— Որ այդպէս է, ուրեմն բարձրացիր:

Տղան կօշիկները հանեց ու գրկեց ծառի բունը:

— Սպասիր, գոչեց սպան, ահ զգալով:

Տղան դարձացաւ:

— Բան չկայ, բարձրացիր... ասաց սպան: Տղան կատուի պէս վեր մագլցեց:

— Իսկ դուք ձեր շուրջը նայեցէք, ասաց սպան զինւորներին:

Մի քանի ընկերացի յետոյ տղան արդէն ծառի կատարին էր:

— Հեռու նայիր, կանչեց նրան սպան...

Աւելի լաւ տեսնելու համար, տղան աջ ձեռքը ճակատին դրաւ:

— Ի՞նչ ես տեսնում, հարցրեց սպան:

— Երկու ձիաւոր ճանապարհի վրայ:

— Այստեղից ո՞րչափ հեռու:

— Մի կէս մղոն:

— Շարժւում են:

— Ո՛չ, կանգնած են:

— Էլ ի՞նչ կայ, հապա նայիր դէպի աջ:

Տղան նայեց. — Գերեզմանատան մօտ, ծառերի մէջ մի բան է փայլում... կարծեմ սլիններ են:

— Մարդիկ տեսնում ես:

— Ոչ, երևի պահուստել են ցորենների մէջ:

Նոյն վայրկեանին մի զնդակ սուր շնչով բարձրացաւ և ընկաւ տան ետևը:

— Ի՛ջիւր, ի՛ջիւր, աղաղակեց սպան. — նրանք քեզ նշմարել են... էլ ոչինչ հարկաւոր չէ, ի՛ջիւր...

— Ես չեմ վախենում, պատասխանեց տղան:

—Իջիր, կրկնեց սպան. — Էլ ի՞նչ է երևում ձախ կողմից.

— Ձախ կողմից.

— Այո, ձախից:

Տղան գլուխը դեպի ձախ դարձրեց... Մի քանի շաշիւն ետ աւելի մօտիկից ծակեց օդը: Տղան սոսկաց:

— Իջիր, կրկնեց սպան հրամայարար:

— Իսկոյն, իսկոյն, պատասխանեց աղան: Սակայն ծառն ինձ պաշտպանում է: Ուզո՞ւմ էք իմանալ, թէ ձախ կողմում ի՞նչ բան կայ:

— Այո, ձախ կողմը, բայց իջիր, իջիր...

— Ձախ կողմը, կանչեց աղան, մինչև դօտին դուրս կախելով տերևների միջից. — «այնտեղ, չխառուրի մօտ տեսնում եմ, կարծեմ այնտեղ...»

Մի երրորդ սաստիկ շաշիւն... աղան սկսաւ ցած իջնել ու յանկարծ գլխովայր ընկաւ:

— Անիծւին, աղաղակեց սպան, վրայ հասնելով: Տղան ընկաւ մէջքի վրայ. կրծքի ձախ կողքից արեան վտակ էր հոսում: Յիսնապետն ու երկու զինուոր վայր թռան ձիերից սպան աղայի շապիկը պատռեց, գնդակը մտել էր ձախ կողքը:

— Մեռած է.

— Կենդանի է, պատասխանեց յիսնապետը.

— Ափսոս, կտրիճ տղայ, ասաց սպան: Մինչդեռ նա թաշկինակով վերջն էր ուզում կապել, աղան աչքերը բաց արաւ, գլուխը յետ ձգեց ու մեռաւ:

— Խեղճ տղայ, պատուական, կտրիճ տղայ, ասաց սպան: Նա մօտեցաւ տնակին, հանեց պատուհանից եռագոյն դրօշակը ու փռեց մեռելի վրայ:

— Մարմնի յետևից մարդ կուղարկենք, ասաց սպան, մեռաւ իբրև զինուոր, զինուորներն էլ կը թաղեն: Նա համբուրեց փոքրիկի աջը և հեծնելու հրաման տաւ:

Միքանի ժամից յետոյ, սպանած աղային զինուորական շքով պատուեցին: Սպաներից մէկը ծաղիկներ քաղեց և սփռեց մեռելի վրայ:

Բոլոր զինուորներն էլ նոյնն արին: Փոքրիկը ծաղիկներով ծածկեցաւ: Ամենքն էլ նրան ողջունում էին, քան բարձր ասում:

— Ապրիս, փոքրիկ. — Կեցցես, քաջ պատանեակ. — Բարև մնառ, խարտեաշ մանուկ. — Փառք և պարծանք, կտրիճ տղայ — ամեն կողմից ասում էին:

Մի սպայ էլ իր քաջութեան մէջալը ձգեց մեռելի վրայ. միւսը համբուրեց նրան. իսկ ծաղիկներն անվերջ թափւում էին նրա մերկ ոտքերի, արիւնաթաթախ կրծքի և շիւկահեր գլխի վրայ: Իսկ ինքը ննջում էր բարձր արօտի մէջ, դրօշակի տակ, սպիտակ ու ժպտերես՝ կարծես թէ ողջոյնները լսելով երջանիկ էր, որ տւել էր իր կեանքը թանկագին հայրենիքի համար:

Ախ, մի սիրտը լիք դարդ, ցաւ,

Օր ու արեւ չբխամ.

Ախ, մի կիսմիջ անով անցաւ,

Նիւսարից բաւ լիմացամ:

Ժարուսը մարդիկ կուրբ-լիմ

Նիւսարի Ժոխ սիւնից.

Մի աշխարհի խորք փոքրիկ իմ,

Մի փայ չկայ աշխարհից:

Եւ իմ աշխարհի երգիս դուրս ցայ

Բարից, երգից եւս իմ,

Թող հայր հարսին ցայ,
հարուստի իշխել, վայելէ:
Խիղճ աղխարը դառը դարի,
Դարարկ նարի... Էյ, ալխարի,
Էլ ինչու ես խարը բողնում
Քարի կշայ, խար-ալխարի:

9. ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԱԳԱԺԱՌԱՆԴԸ

Թագադրութեան նախընթաց երեկոյեան իշխաններն ու պալատականները բարի գիշեր ցանկանալով թագաժառանգին, գնացին թագադրութեան հանդէսի մասին խորհրդակցելու:

Նրանց գնալուց յետոյ երիտասարդ թագաժառանգը ազատ շունչ քաշեց, նստեց իր անկողնու վերայ և սկսեց մտածել: Նա մտածում էր, թէ ինչպէս անւպասելի կերպով փոխւեց իր կեանքը. շատ չէր անցել այն օրից, երբ նա ոտաբորիկ անտառում շփածելով գառներ էր արածեցնում. մտաբերեց այն օրը, երբ թագաւորի ծառաները անտառից պալատ բերին նրան. ծերունի թագաւորը իր մօտ կանչելով բոլոր իշխաններին և պալատականներին, յայտնեց, թէ սա է իմ հարազատ ժառանգը և սա պէտք է կառավարէ իմ երկիրը մահա-նիցս յետոյ: Վաղը իր թագադրութեան օրն է: Հանդէսը պէտք է լինի շքեղ ու փառաւոր: Երկրի ամենանշանաւոր և հարուստ վաճառական-ները գնացել էին զանազան երկրներ թագադրութեան հանդէսի հա-մար թանկագին ալիքներ և կտորներ բերելու: Մէկը գնացել էր Եգիպ-

տոս զանազան թանկագին քարեր ձարելու. միւսը Պարսկաստան մե-տաքսէ և ոսկեթել կտորներ բերելու, երրորդը Հնդկաստան մարգա-րիտներ և փղոսկր առնելու: Վաճառականներն արդէն վերադարձել էին և թագադրութեան հանդիսի համար ամեն ինչ պատրաստ էր: Թագաժառանգը սկսեց մտածել իր շքեղ հագուստների մասին. նրա քննը չէր տանում. բաց արեց լուսամուտը, դուրս նայեց. խաղաղ, լուսնկայ գիշեր էր, աստղերը փայլում էին, պարտիզում տարածւել էր ծաղիկների քաղցր բուրմունքը և սոխակը այնպէս հրաշալի եր-գում էր, որ երիտասարդի սիրտը լցւեց թախիծով. նա վեր առաւ իր քնարը և սկսեց նւագել: Մի քիչ յետոյ քունը տարաւ: Զանգահարեց, ծառաները ներս մտան, հանեցին նրա շորերն ու կօշիկները, մար-մինը վարդաշրով լւացին, բարձի վերայ անուշահոտ ծաղիկներ շաղ տւին և խոնարհ գլուխ տալով, դուրս գնացին:

Թագաժառանգը քնեց և երազ տեսաւ:

Նա տեսաւ, իբր ինքը գտնւում է մի ցածր ու խոնաւ սենեա-կում. փոքրիկ լուսամուտներից շատ քիչ լոյս է ներս ընկնում. չորս կողմից լսում է բանւոր-ջուհիակների մաքոկների չըխկչըխկոցը: Բո-լորը թոյլ են ու գունատ. հիւանդոտ երեխաները օգնում են մեծերին, բայց նրանց ձեռքերը հազիւ են հպատակում. երևում է, որ քաղցն ու յոգնածութիւնը նրանց թուլացրել է: Սեղանի շուրջը նստած են կար անող կանայք: Բոլորը լուռ են ու տխուր: Սենեակի փշացած օդը սաստիկ ծանր է: Թագաժառանգը հազիւ շունչ առնելով, մօտե-նում է բանւորներից մէկին և հետաքրքրութեամբ նայում է նրա աշ-խատանքին: Այդ բանը բանւորին դուր չի գալիս, նա բարկացած հար-ցնում է: Ի՞նչ ես ուզում, ինչո՞ւ ես ինձ վերայ այդպէս նայում. չլինի՞ թէ մեր տէրը քեզ լրտես է նշանակել:

—Ո՞վ է ձեր տէրը—հարցնում է թագաժառանգը:—

—Նա էլ ինձ նման մի մարդ է. զանազանութիւնը միայն նրանումն է, որ նա հազնւած է շքեղ շորեր, միշտ կուշտ է, նոյն իսկ շատ ուտելուց հաստացել է, իսկ ես քաղցից մեռնում եմ և մարմինս երևում է ցնցոտիների տակից:

—Միթէ դու այդ մարդու ստրուկն ես, զարմացած հարցնում է թագաժառանգը, չէ՞ որ երկիրը ազատ է:

—Այո, երկիրն ազատ երկիր է, ստրուկներ չկան, բայց մենք բանւորներս պէտք է աշխատենք, որ քաղցից չմեռնենք. և ոյժից վեր աշխատելով հարուստների համար, մենք նրանցից այնպիսի չնշին վարձատրութիւն ենք ստանում, որ քաղցից, ցրտից և յոգնածութիւնից մեռնում ենք:

—Միթէ բոլոր բանւորներն այդ դրութեան մէջ են:

—Այո, բոլորը, թէ երիտասարդները և թէ ծերերը, թէ տղամարդիկ և թէ կանայք ու երեխաները: Ոչ ոք մեր մասին հոգ չի տանում. մեր բնակարաններում տիրում է չքաւորութիւնն ու քաղցը, որոնք ստիպում են մեզ ստորանալ և մինչև անգամ գողութիւն ու մարդասպանութիւն անել, ակամայ ոճրագործ դառնալ: Բայց այս ամէնը քո ինչին է պէտք. ինչպէս երևում է դու մեզանից չես, դու ամէնը քո ինչին է պէտք. ինչպէս երևում է դու մեզանից չես, դու հարուստ ես և կուշտ: Բանւորն երեսը դարձրեց և սկսեց իր մաքուկը արագ արագ շարժել:

Երիտասարդ թագաժառանգը տեսաւ, որ նրա գործած կտորը ոսկէ թելերից է և հարցրեց.

—Այդ ի՞նչ կտոր է, որ դու գործում ես:

Այս կտորը թագաժառանգի ծիրանու համար է: Թագադրութեան հանգիսին նա պէտք է այս ծիրանին ձգէ իր ուսերին:

—Ինչպէ՞ս... սարսափած գոչեց թագաժառանգը և զարթնեց:

Նա գլուխը բարձրացրեց, նայեց շուրջը. փառահեղ սենեակի բաց պատուհանից ներս էր նայում փայլուն լուսինը. գիշերը խաղաղ էր. նա հանգստացաւ և քնեց: Խոր քնի մէջ նա կրկին երազ տեսաւ:

Տեսաւ, որ ինքը գտնւում է մի մեծ նաւի վերայ, Հարիւրից աւելի ստրուկներ թիւաւորում են նաւը: Նաւի տէրը գորգի վերայ նստած՝ հրամաններ է արձակում իր նեղր ծառաներին: Նեղրները ահագին մտրակները ձեռքերին կանգնած են և վաճ աճ ստրուկին, որ յոգնածութիւնից մի ըսպէ կանգ առնի թիավարելուց, իսկոյն նրա մերկ մէջքին իջնում է մտրակի անխնայ հարւածը: Ստրուկները, ո-

րոնց մերկ մարմինը ծածկում է միայն մի փոքրիկ գոգնոց, կապած են միմեանց հետ երկար երկաթեայ շղթաներով: Մի քիչ յետոյ նաւը մօտենում է ափին: Թիավարներից երեքն սկսում են չափել ծովի խորութիւնը:

Բայց այդ միջոցին ափին երևում են մի քանի արաբներ և սպառնալից բացականչութիւններ անելով սկսում են նաւի վերայ փոքրիկ, կարճ նիզակներ նետել: Նաւի վերայից պատասխանում է տէրն իր նետ ու աղեղով:

Նետը խրւեց արաբներից մէկի կուրծքը, նա վայր ընկաւ, միւսները փախան: Նաւաստիները խարխաւ ձգեցին:

Տէրը մի ինչ որ բան շնջաց, նեղրները իսկոյն ստրուկներից մէկի շղթաները բաց արին, քթածակերն ու ալանջները մեղրամոմով փակեցին և մի ծանր քար մէջքից կապեցին: Այդ միջոցին միւսները պարանից շինած սանդուխքը մի ծայրին ծանր գնդեր կապելով նետեցին ծովը, իսկ միւս ծայրը կապեցին նաւի երկաթէ օղակներից: Տէրը հրամայեց ստրուկին իջնել ծովի յատակը և այնտեղից ամենալաւ մարգարիտները դուրս բերել: Ստրուկը հազիւ հազ իջաւ սանդուխքներից և սուզեց ջրի մէջ: Անցաւ մի երկու ըսպէ. ստրուկը դուրս լողաց ջրից, ծանր շունչ քաշելով բռնեց սանդուխքից և վերև բարձրացաւ: Աջ ձեռքում բռնած ունէր մի հրաշալի մարգարիտ: Տէրը իսկոյն խլեց նրա ձեռքից մարգարիտը և նեղրները կրկին ծովը նետեցին ստրուկին:

Նա մի քանի անգամ այսպէս սուզւում էր ջրի տակ և ամեն անգամ մի քանի գեղեցիկ մարգարիտ էր դուրս բերում ու յանձնում տիրոջը: Վերջին անգամ մարգարիտը տալով նա ձեռքերը վեր բարձրացրեց և նրան վերև քաշեցին: Ուժասպառ ու գունատւած վայր ընկաւ խեղճը տախտակամածի վերայ. նրա քթից ու բերանից արիւնը հոսեց և նա մեռաւ... Նեղրները ծովը նետեցին նրա դիակը, իսկ տէրը ուշադրութիւն անգամ չդարձրեց այդ բանի վերայ: Նա ձեռքում բռնած ամենամեծ և ամենագեղեցիկ մարգարիտը շնչաց. «Սա կըլինի թագաւորի գայիստնի»*) ամենալաւ գարդը: Այս խօսքերը կայ-

*) Արքայական գաւազան:

ծակի նման շանթահարեցին երիտասարդ թագաժառանգին, նա ճշաց
և զարթնեց:

Հուսամուտից երևում էր նոր բացւող արշալոյսը. աստղերը կա-
մաց կամաց անհետանում էին. նրա աչքերը նորից փակւեցին, նա
քնեց և կրկին երազ տեսաւ:

Եւ ահա թէ ինչ, նա գնում էր հինաւորց խիտ անտառով. ծա-
ռերից կախւած էին հրաշալի պտուղներ. գոյնզգոյն թութակները ծա-
ռից ծառ թռչկոտելով խօսում էին միմեանց հետ, իսկ ներքեւում սո-
ղում էին սոսկալի թունաւոր օձեր. տաք տղմի մէջ հանգստանում
էին ահագին կրիաներ, իսկ կապիկներն ու սիրամարդները նստած
էին հաստ ծառերի ճիւղքերին: Երկար ժամանակ գնում էր նա ան-
տառով և վերջապէս հասնում է ծայրին: Այստեղ նրա առաջ բացւում
է հետեւեալ տեսարանը:

Բազմաթիւ մարդիկ փորում են գետի հունը. նրանցից ոմանք
ափերի ժայռերն են տաշում, ոմանք հաւաքում և ընտրում են ա-
ւաղը: Բոլոր բանւորները զբաղւած են և առանց հանգստանալու աշ-
խատում են: Ճահճային թունաւոր օղը մէկիկ մէկիկ վայր է գլորում
ուժասպառ աշխատաւորներին. նրանց դիակների նեխւած օղը սպա-
նում է միւսներին և այսպէս, կենդանի մարդկանց գլխի վերևը սա-
ւառնում է մահը ու խլում նրանց շարքերից մէկ այս, մէկ այն ըն-
կերին: Բանւորների կէսից շատը արդէն մեռել էին, երբ յանկարծ
փչեց ժանտախտը և ոչ մի մարդ չմնաց կենդանի:

Թագաժառանգը հեկեկալով աչքերը ծածկեց:

—Մի լար, այստեղ միշտ այսպէս է լինում. լսեց նա մի ձայն.
ձեռքերը յետ տարաւ, աչքերը բացեց, յետ նայեց և տեսաւ մի սե-
ւազգեստ մարդու:

—Ովքեր են այս մեռելները, ի՞նչ էին որոնում սրանք.
հարցրեց թագաժառանգը:

—Դրանց վարձել է մի հարուստ վաճառական, որ երիտասարդ
թագաւորի թագի համար թանկագին քարեր գտնեն, պատասխանեց
մարդը:

—Ի՞նչ թագաւորի, դունատւած շնչաց թագաժառանգը:

—Ահա, նայիր այս հայելուն և դու կճանաչես նրան:

Երիտասարդը նայեց հայելուն, տեսաւ ինքն իրան և սարսափած
ճշաց... ու զարթնեց:

Արևի ճառագայթները ներս էին ընկել. պարտիզում ճըլվում էին
թռչնիկները:

Թագաժառանգը զանգահարեց. ներս եկան ծառաները ու նրանց
յետևից բոլոր պալատական իշխանները: Ծառաները ներս բերին թա-
գադրութեան հանդէսի համար պատրաստած շքեղ հագուստը. ոսկեթել
ծիրանին, մարգարիտներով զարդարած գայիսօնը և ականակուռ թագը:

Երիտասարդ թագաւորը հիացած նայում էր այդ հրաշալի զար-
դարանքներին, բայց յիշելով իր երազներն, ասաց.

—Ես այդ շորերը չեմ հագնելու, տարէք այստեղից այդ շքեղ
զարդերը:

Իշխանները կարծելով թէ նա կատակ է անում, ծիծաղեցին:
Բայց թագաժառանգը խիտ ձայնով ասաց.

—Ես ձեզ հրամայում եմ տանել այդ բոլորը, ես չեմ հագնելու
այդ հագուստը, թէև այսօր իմ թագադրութեան օրն է: Ո՛հ, եթէ
դուք իմանայիք, թէ այդ ամենը ի՞նչ գնով է ձեռք բերւած: Ահա,
այդ ծիրանին հիւսւած է տանջանքի ու սովի ճիրաններով, այդ հրա-
շալի գայիսօնի և թագի վերայի թանկագին ակների ու մարգարիտ-
ների կրծքում թագնւած է մահը...

Եւ նա պատմեց իր երազները:

Հսելով նրա պատմութիւնը, իշխանները նայեցին միմեանց և
շնչացին—պարզ է, որ թագաւորը խելագարւել է: Մեր ի՞նչ գործն
բանւորների կեանքի մասին մտածելը, մենք փող ենք տալիս, նրանք
էլ աշխատում են. .

Պալատի կառավարիչը առաջ եկաւ և ասաց.

—Տէր արքայ, մենք բոլորս խնդրում ենք չմտածել երազների
մասին և հագնւել արքայաւայել հագուստը. ապա թէ ոչ, ժողովուրդը
քեզ չի ճանաչի:

—Անկարելի է, որ ժողովուրդն առանց արքայական հագուստ-
ների ինձ արքայ չհամարէ, բացականչեց երիտասարդ թագաժառանգը:

—Այո, այո, ժողովուրդը քեզ չի ընդունի, կրկնեցին բոլոր պա-
լատականները:

—Գուցէ դուք ճշմարիտ էք ասում, բայց և այնպէս, ես այդ ծի-
րանին իմ ուսերին չեմ ձգի, այդ թաղը գլխիս չեմ դնի: Ինչ հա-
գուստով որ այս պալատը մտել եմ, այնպէս էլ դուրս կըգամ: Եւ հրա-
մայեց բոլորին դուրս գալ սենեակից:

Իր մի հաւատարիմ ծառայի օգնութեամբ լողացաւ, հանեց ար-
կղից իր սեփական կոշտ ու կոպիտ կտաւից կարած շապիկը, ոչխարի
մորթուց կարած վերարկուն, հագաւ այդ ամենը և ձեռքն առաւ իր
հովւական ցուպը:

Ծառան ժպտալով ասաց: Տէր իմ, դու ծիրանի և գայիսօն ունես,
պակասում է միայն թագը:

Թագաժառանգը դուրս եկաւ պատշգամբ, քաղեց մասրենու մի
փշոտ ձիւղ, պսակ շինեց և դրեց գլխին:

—Սա կլինի իմ թագը—ասաց նա կտրուկ:

Այսպէս զարդարած գնաց նա դահլիճ, ուր սպասում էին իշ-
խաններն ու բարձրաստիճան հիւրերը: Տեսնելով նրան, շատերը ծի-
ծաղեցին, ոմանք կանչեցին—ժողովուրդը թագաւորի է սպասում, ոչ
թէ մուրացկանի. ոմանք էլ բարկացած աղաղակում էին—այդպէս
թագաւոր մենք չենք ուզում, դա խայտառակում է ամբողջ պե-
տութիւնը:

Երիտասարդ թագաժառանգը լուռ անցաւ նրանց մօտից, իջաւ
փողոց, նստեց ձին և գնաց դէպի տաճար:

Ժողովուրդը չճանաչելով նրան ծիծաղում էր—տես, տես ասում
էին մէկ մէկու, մեր թագաւորի ծաղրածուն գալիս է:

Թագաժառանգը կանգ առաւ և ասաց.

—Ոչ, սխալում էք, ես ինքս ձեր թագաւորն եմ, լսեցէք ինձ,
եւ բան ունիմ ձեզ յայտնելու:

Եւ նա պատմեց իր երազները:

Ամբոխի միջից մի ծերունի առաջ եկաւ և տխուր ձայնով ասաց.

—Տէր արքայ, դու անկարող ես փոխել ներկայ օրէնքները:
Ճիշտ է, բանւորների համար մահաւան չափ ծանր է անկուշտ ու
խստասիրտ դրամատէրերի մօտ աշխատելը, բայց ներկայ կարգերը
այնպէս են, որ եթէ այդ նոյն դրամատէրերի շուայլ պահանջները չը
լինեն, մենք չունենոր աշխատաւորներս գործ չենք ունենալ և քաղցից
կը մեռնենք: Դու անգոր ես հրամայել նրանց փոխել իրենց վերա-
բերմունքը: Ոչ, ոչ, մեր տանջանքների պատճառները շատ խորն են
և շատ հեռու քեզանից, վերադարձիր պալատ և հագիր շքեղ հագուստդ:

—Բայց չէ որ բոլոր մարդիկ եղբայրներ են:

—Այո, ասաց ծերունին, բայց հարուստներն ու աղքատները շատ
անբարիշտ եղբայրներ են:

Երիտասարդ թագաւորի աչքերը լցեցին արտասուքով, բայց նա
չվերադարձաւ, այլ շարունակեց ճանապարհը:

Մօտենալով տաճարին, ձիուց իջաւ և ուզում էր ներս մտնել,
բայց զինւորները արգելեցին:

—Այս դռնով միայն թագաւորը կարող է մտնել:

—Ես եմ թագաւորը, բարկացած գոռաց նա զինւորների վերայ
և ներս մտաւ:

Եպիսկոպոսը դիմաւորեց նրան և ասաց: Ես չեմ կարող քեզ
օծել. դու հովիւ չես, այլ թագաւոր:

—Բայց միթէ թագաւորը պարտաւոր է հագնել այն շորերը, ո-
րոնք ձեռք են բերւած մարդկանց կեանքի գնով:

—Որդեակ իմ, ասաց եպիսկոպոսը, աշխարհիս օրէնքն այդպէս
է, ուժեղը ճնշում է թոյլին, ունեւորը—չունեւորին:

—Ինչպէս... և դու այդ խօսքերը ասում ես այստեղ տաճարում,
ուր սաւառնում է Քրիստոսի ոգին, որն ուսուցանում էր սիրել մի-
մեանց ինչպէս եղբայրներ,—այս ասելով, նա թողեց եպիսկոպոսին և
բարձրացաւ սեղան: Այդ միջոցին ներս խուժեցին իշխաններն ու
սրերը բարձրացրած գոռացին:

—Ո՛ւր է նա, ո՛ւր է երազատեսը, ո՛ւր է մուրացկան—թագա-

ւորը, մենք նրան ցոյց կը տանք... նա իրաւունք չունի թագաւորելու ..

Երիտասարդ թագաւորը երեսը դարձրեց դէպի նրանց և տխուր նայեց ժողովրդին, որը իշխանների օրինակից վարակւելով, ներս էր թափւել: Տաճարի լուսամուտների գունաւոր ապակիներից արևի ճառագայթներն ընկնելով նրա վերայ, այնպէս հրաշագեղ փայլ էին տւել նրան, որ նրա հասարակ բրդեայ հագուստը փոխւել էր ոսկեթել ծիրանու, նրա հովաւկան ցուպը — արքայական գայիսօնի, իսկ փշեայ պսակն — ականակուռ թագի:

Ժողովուրդը ոգևորւած ծունկ չոքեց նրա առաջ, պալատականներն ու իշխաններն ամօթահարւած յետ քաշւեցին ու խոնարհ զլուխ տւին: Եպիսկոպոսն մօտ եկաւ և բարձրաձայն ասաց.

— Ինքն Մարդասէր Քրիստոս օծեց քեզ:

Եւ երիտասարդ թագաւորը իջաւ սեղանից. նրա երեսը փայլում էր սիրոյ յաղթանակով: Ժողովուրդը տեղի տւեց՝ և նա վերադարձաւ պալատ:

10 Հեզիկ կարկաչով

Հեզիկ կարկաչով վազում են ալիք,
Փարում, փայփայում ափերը կանաչ.
Ջրերի վրայ կախւած ուռենիք
Նոցա հետ խօսում են լալահաւաչ:

«Մի վազէք, ալիք, կացէք, կոհակներ.
Մի թողնէք չքնաղ այս վայրն հանգստեան
Եւ վայելեցէք քաղցրութեան ժամեր,
Մինչ ժպտում է ձեզ շողն արեգական:

«Ա՛խ, դուք չէք տեսնում, կանցնէք այս բլուր—
Եւ կը պղտորի ձեր ջուրը վճիտ.

Այնտեղ այլ երկիր, այլ ափեր տխուր,
Այնտեղ կը գրկէ ձեզ արեան հովիտ:

«Այնտեղ հողն արիւն, արիւն են սարեր,
Ջինջ աղբիւրներն էլ կտրել են արիւն.
Վտակը քերում արիւնոտ քարեր,
Թառամեցնում է ծաղկավառ գարուն:

«Դողում է երկինք սրի շաշիւնից,
Ո՛հ, մի հեռանայ, սիրուն գետ, մեզնից,
Մի վազէք, ալիք, կացէք կոհակներ»...

Բայց մռայլեցաւ երեսը գետին.
«Իմ քոյր, եղբայրն են այն ալն ու վտակ»
Գոչեց, զարկեցաւ սարսած ափերին
Ու յառաջ անցաւ կոհակ առ կոհակ:
1.

11 Փոփրիկ ԶԱՂԱՅԱՒՈՐԸ

Ձորում, բազմերանգ ծաղիկների, անուշահոտ խոտերի
մէջ, երևում էր մի նեղլիկ տնակ. Սբրահամենց ջրաղացն էր
այդ. սովորական անշուք ջրաղացներից մէկը, որ գարուն, ա-
մառ և աշուն աղում, հա աղում էր: Այսպէս շատ երկար
տարիներ...

Մի առաւօտ արևը նոր էր իր ոսկեգոյն ճառագայթները
տարածել երկրի վրայ, երբ ջրաղացի բակը մտաւ տասնչորս

տարեկան Գազիկը, նա ցորենով լիքը մի պարկ ուսին դրած բերել էր աղալու: Քրտինքը կաթիլ-կաթիլ ծորում էր նրա ճակատից: Նա շատ արագ էր եկել, քոյր Նուշիկն ալդպէս էր պատուիրել: Կարիքը մեծ էր, բեռը ծանր, ջրաղացն էլ հեռու: Գազիկն առանց ժամանակ կորցնելու ներս մտաւ ջրաղաց, պարկը մի ապահով տեղ դրեց, ու ջրաղացպանի ականջին մի ինչ որ բան փսփսաց: Ջրաղացպանը գլխով համաձայնութիւն տւեց, որ շուտով հերթ տայ: Ջաղացաւորների ուշքը խլեց Գազիկը: Նրա մերկ ոտները, ցնցոտիները, խոր ընկած աչքերը ու գունատւած դէմքը՝ նրանց սիրտը ճմլեց: Ջրաղացպանը փոքրիկ տաշտի մէջ խմոր էր անում, նախաճաշի պատրաստութիւն էր տեսնում:

— Գազիկ, մատաղ, ասաց ջաղացպանը, բաղարջի փայտը քիչ է, գնա էս մօտիկ տեղից մի կապոց փայտ բեր: Նա խօսքը դեռ չէր աւարտել, որ Գազիկը դուրս թռաւ և շատ կարճ միջոցում շալակով փայտ բերեց:

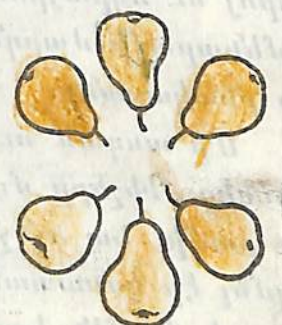
II

Բաղարջները թխւեցին. թափայ հացի անուշ հոտը բռնեց ջրաղացը: Գազիկի ախորժակը խիստ զրգուեց, այդ օրը նա ոչինչ չէր կերել: Քիչ յետոյ ջրաղացպանը և ջաղացաւորները շուրջանակի բազմեցին սփռոցի առաջ, սկսեց նախաճաշը: Գազիկը մի մեծ կտոր բաղարջ ստացաւ ու շտապ դուրս եկաւ ջրաղացից: Նա բաղարջի կտորը ծոցը դրած, աջ ձեռքն էլ վրան սեղմած թռչկոտելով վազեց դէպի գիւղ:

Նախաճաշը վերջացաւ, Գազիկի աղունը պատրաստ էր, բայց ինքը չկար: Ջրաղացպանը մի քանի անգամ կանչեց, մի քանի անգամ ներս ու դուրսը լաւ նայեց, բայց Գազիկը չկար ու չկար. այս բանը նրան և ջաղացաւորներին անհանգստացրեց: Քիչ յետոյ Գազիկը ուրախ ուրախ ներս մտաւ, ամենքը հանգստացան.

— Գազիկ, ուր էիր, ինչու առանց յայտնելու գնացիր, հարցրեց ջրաղացպանը: Գազիկը մօտեցաւ նրան ու ականջին հազիւ լսելի ձայնով յայտնեց, որ գիւղից է գալիս և իր բաժին բաղարջի կտորը հասցրել է սոված Նուշիկին ու հիւանդ մօրը: Գազանիքը բացւեց, ջրաղացպանն երկու սրտագին համբոյր դրոշմեց Գազիկի ճակատին, ապա մի մեծ կտոր բաղարջ տւեց ու ասաց.

— Կեր, մատաղ, կեր, անուշ լինի քեզ: Ամենքը գովեցին փոքրիկ տղային, իսկ Գազիկի ուրախութիւնը կրկնապատուեց: Նա պարկն առեց, մի քանի անգամ շնորհակալութիւն յայտնեց ու թռչելով գնաց:

Դիտեցէք իւրաքանչիւր պատկեր, ի՞նչ են անում մանուկները, ձեր դիտածը պատմեցէք, դրէք յարմարաւոր վերնագիր, ապա գրեցէք:

13. Ինչ էին երգում շարերը...

Սարի լանջին, անտառով շրջապատւած հինաւուրց մի
աւերակի մէջ բնակում էր մի մարդ։ Նա աշխարհիս ա-
մենաբարի մարդն էր։ Լոյսը բացւում էր թէ չէ, նա վեր-
ցնում էր իր միակ ընկեր ջութակն ու իջնում սարից։ Իջնում
էր ու ամբողջ օրը թափառում գիւղից գիւղ, քաղաքից քա-
ղաք։ Ամեն տեղ նա միխլթարում էր վշտացածներին, բժշկում
էր հիւանդներին և նւագում էր ամենքի համար։ Նա նւագում
էր մեծ հրապարակներում բազմաթիւ մարդկանց առջև և երբ
մարդիկ լսում էին նրա մեղմանոյշ նւագածութիւնը, ամենքը
սիրոյ ու եղբայրութեան մասին էին խօսում։ Նւ աշխարհիս
ամենաբարի մարդն ամեն երեկոյ ինքնագոհ վերադառնում էր
իր բնակարանը։

իր բնակարանը:
Մի անգամ ուշ գիշերով նա վերադառնում էր մօտակայ
գիւղից: Գիշերը մռայլ էր ու խաւար, անտառում ցուրտ էր
ու քամի: Նա ոչնչից չէր վախենում: Նա իր սիրելի շութակը
սղմել էր կոնատակին և առաջ էր գնում խիտ ծառերի շար-
քերով: Քամին խաղում էր նրա գլխի ճերմակ ալիքների և եր-
կայն միրուքի հետ: Յանկարծ հեռւից լսեցին գայլերի սար-
սափելի ոռնոցներ: Ծերունին հասկացաւ ամեն բան, սակայն
նա չսարսեց: Առաւ կոնատակից շութակն ու նստեց մի կոճղի
վրայ: Շուտով խաւարի միջից կայծերի պէս պսպղացին գայ-
լերի աչքերը. և մի փոքր անց նրանց ահագին վոհմակը շրջա-
պատեց մարդուն: Մի բոպէ ևս և ահա գայլերը կըզըկթեն ծե-
րուկի մարմինը, կխլխլեն իրար ճանկերից, բայց յանկարծ
հնչեց մի եղեմական մեղեդի և գազանները յետ-յետ գնացին,
ոստոստեցին ծերունու շուրջը և գլուխները դրին առջևի թա-

Թերի վրայ ու կրակոտ աչքերը յառեցին նւագողին: Քամին տարածում էր սքանչելի ձայները ծածան-ծածան դէպի հեռուները... Ի՞նչ էին երգում ծերուկի ջութակի լարերն, ով էր խօսում այնքան հզոր ու ազդու նրանց բեկբեկուն ելևէջներով, որ ոչ միայն սաստում էր մարդկանց, այլ և գիշատիչ գաղաններին...

✓ Զևեդրուկ

Որսից ցուն Վերադառնալիս, Կանապարի վրայ
գրաւ իր ճեղղովի շագ: Շուն կանայ-կանայ-
Բօրիւնով էր նրան, իրք յանկարծ Բօրիկ

Հարց կործիր և՛ մի պատահ հեծորով-
վայր ներկվով, բարձր պիս ընկալ շան Կեյ
դեղի առաջ: Քիչուրնիրը կործան, աշխարհ
ու կրակ կործան- նա յուսանալ Զր աշխարհով,
միմեի անգամ թույլ գործից դեպի շան
բայ ու սրապամ ընթաց:

Ճապա Կերպից դէպի իր շաշուեր, որ փրկե-
կըան. նա թեւորդ պապապապից կըան...

Իսկ այդ րոպէին նրա ամբողջ փոքրիկ ծար-
 քինն աւ ու սարսափից դողում էր: Նրա
 շնչերը բրբռացիւ էր. նա ոչօրէք ընկնում,
 նրա շունչը կտրւում էր. նա իրեն գոհում
 էր: Ենչ անագին երէկ պէտք է երեսար
 նրա աչքին ի՞նչ շունչ, սակայն նա չդիմացաւ,
 չկարողացաւ նստած մնալ, բարձր, անկրակ
 հղանք վրայ... Ոչէր, նրա կամից աւելի գորատոր
 ոչէր, վայր նիւթից նրան աշխարհից:
 Շունս կանգ առաւ ու սկսեց խր-խր-
 խաղել... Իրեն, նա էլ խաղաղամեծից այդ ոչէր:

Է՛յ ջան — հայրենիք, ի՞նչքան սիրուն ես,
 Սարերդ կորած երկնի մովի մէջ.
 Զրերդ անուշ, հովերդ անուշ,
 Մենակ բալէքդ արիւն ծովի մէջ:

Քո հողին մեռնեմ, անգին հայրենիք,
 Մէի, քիչ է, թէ որ մի կեանքով մեռնեմ,
 Էրնէկ ունենամ հազար ու մի կեանք,
 Հազարն էլ սրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Արիւն ընկիր վարդան!

Ահա՛ն, շար ամա՛ն, որ երանդութանդ
 պարծառով չկարողացար դպրոց գալ: Այսօր
 շար ուրախ անցաւ: Ուսուցիչը սովորեցրիւ
 արգիւ և արգունների իրգը: Նա միշտ բաժա-
 նից իրիկ խմբի: Մտազին սիւնակն առաջին
 աշակերտ թաղիւսին դարձրիւ արգ. իրկորդ,
 իրկորդ աշակերտների նրա շագիրը: Արանկ
 մութ անբառումն ինչ ապրում, քանի, ինչոր,
 սալոր և այլ պատուիր ինչ խաղում, ուրում
 Արկորդ, իրկորդ սիւնակն շորկորդ. կրկնորդ
 վիշերորդ, խորկորդ և ուրկնորդ աշա-
 կերտներից միսնակն դարձրիւ ցիւլայիւն,

Քրիստոսի բնութագրերը: Արամի Երազմանի բնութագրերը, Կողմնակի շեղումներն զուգահեռ
Տուր անպատճառ քանակ, ինչպես Բաղդադը:
Ճիշդագույն էր արևելյան քաղաքի շարժումը
ու շարժումը: Միայն Երազմանն ունի դրամ,
Քրիստոսի Կողմնակի շեղումը բռնաբար, գիշերային-
ներքին առաջնություն ու ժամանակի փոփոխություն
վաղում էին: Արգելներն էր Բանուկներին
փոխում էին, իսկոյն թուրքերում էին
Երազման Երա: Բանուկներն այն, վայն կան-
գիտում փախում էին: Գիշերայիններին
Միայն Երազմանով, Երկրորդը Բանակով,
Երրորդը, Նորրորդը բանի-րով Երազման
փախցնում էին: Այս բոլորն ընկեր-
րան մի առաջ ներկայացնում էին,

Իսկ միայն իրարում ու ծախքի վաճառ-
ժամանակ էլ Երազման էր իրարում, միայն իսկ
Խաղում: Շարժում, պլանի քաղաք-
րով փոխում, որ գրառներն լսողականության:
Այսօր ընկերները մի շարք ժողովրդի,
ամեն էլ շարք բարեկեցիկն էին ուղարկում:
Բնական ընկեր: Թորքում:

17. ՄԵՐ ՊԱՏՄԱՀԱՅԻՐԸ

Աշխատանքի փոփոխությունն ինչպես էր: Կատարելի քամին պատ-
ում էր շինականների զետեղությունը խրճիթների վրայ և ցրել էր տա-
լիս խոտերի զեղերը, որ կիսած էին կառույցների վրայ: Երկինքն ամ-
պամած էր, խառնուրդ տիրում էր ամեն տեղ: Շենքն անգամ այդ զի-
շեր փախել, մտել էին իրենց ծակերը:

Տարած գալառի խորնի զիշերի փոփոխությունն ինչպես էր: Կատարելի քամին պատ-
ում էր շինականների զետեղությունը խրճիթների վրայ և ցրել էր տա-
լիս խոտերի զեղերը, որ կիսած էին կառույցների վրայ: Երկինքն ամ-
պամած էր, խառնուրդ տիրում էր ամեն տեղ: Շենքն անգամ այդ զի-
շեր փախել, մտել էին իրենց ծակերը:

կա կատարեալ որջ էր. ցերեկով անգամ մի բան տեսնելու համար հարկաւոր էր ճրագ վառել: Օդը խեղդելու չափ ծանր էր, խոնաւութիւնը տիրում էր ամեն տեղ: Որ կողմը շօշափում էիր, փուլ էր գալիս, հող էր թափւում. իսկ ծերունի աշխատաւորն ապրում էր այդ մոռյլ գերեզմանի մէջ: Այդ մթին գերեզմանի մէջ երջանիկ էր նա. այստեղ նրան չէին խանգարում, այստեղ նա մոռացած էր իր բազմաթիւ թշնամիներէր: Աղքատութիւնը, անօթութիւնը և տառապանքն անբաժան էին նրանից. անբաժան էին այն մագաղաթներն, որոնցով շրջապատել էր իրեն, որոնց մէջ գտնում էր իր սրտի միակ մխիթարութիւնը:

II

Ծերունին Մովսէս Խորենացին էր: Այդ խրճիթի տառապանքների մէջ գրեց նա իր հրաշալի պատմութիւնը:

Դրսում փոթորիկը չէր դադարել. ծերունին դեռ շարունակում էր պարապել: Այդ միջոցին լսելի եղաւ խրճիթի դռան ձայնը: Յուշիկ քայլերով ներս մտաւ մի մանկահասակ աղջիկ.

— Ի՞նչ կայ, Շուշանիկ.

— Եկայ քնելու տեղդ շտկելու, հայրիկ:

— Ես դեռ պիտի նստեմ, դու գնա, քնիր, դաւակա:

Շուշանիկը ծերունու այրի մնացած քրոջ դուստրն էր: Նոյն խրճիթի մէջն էր ապրում և նրա մայրն, որ բաժանում էր իր եղբօր դռն աղքատութիւնը:

Այդ միջոցին խրճիթի դուռը դրսից սկսեցին սաստիկ բաղխել:

— Երևի քամին է, ասաց ծերունին.

— Ո՛չ, քամին չէ, ասաց Շուշանիկը և դուրս վազեց.

Միքանի ընկէից յետոյ Շուշանիկն ուրախութեամբ ներս մտաւ, ասելով.

— Յուսիկն է, հայրիկ.

— Յուսիկը, զարմացած կերպով կրկնեց ծերունին. — Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ է եկել.

— Նա թրջւած է, դրսում անձրև է եկել, մտաւ մօրս մօտ հագուստը չորացնելու, շուտով ձեզ մօտ կը գայ:

Յուսիկը մի երիտասարդ արեղայ էր, Ս. Կարապետի վանքի միաբան և մանկութիւնից աշակերտած լինելով ծերունու մօտ, այնքան սիրում էր իր վարժապետին, որպէս իր հարազատ հօրը:

Երիտասարդ արեղան ներս մտաւ նրա մօտ աշխարհականի հագուստով:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում, բացականչեց ծերունին զարհուրելով.

— Ինչո՞ւ ես կերպարանափոխ եղել. որ դժբաղդ պատահարը քեզ այստեղ բերեց:

— Հանգստացէք, հայրիկ, պատասխանեց երիտասարդ արեղան մօտենալով և նրա օրհնութիւնն առնելով, չար ոչինչ չի պատահել, ես իսկոյն բոլորը կը պատմեմ: Նրա խօսքերից երևաց, թէ հիւանդ եղբայր ունի մօտիկ գիւղում, վանահօրից թոյլտուութիւն խնդրելով, եկած էր եղբօրը տեսնելու և այդ դէպքից օգուտ քաղելով, մտածեց այցելել իր վարժապետին: Իսկ գիշերով գալու և հագուստ փոխելու պատճառն այն էր, որ իրան վարժապետին յայտնի պէտք է լինի, որ նրա մօտ մտնողների վրայ միւս հոգևորականները կասկածանքով են նայում: Նրա պատմութեան առաջին մասը բոլորովին շինծու էր. նա ուղիղ եկած էր ծերունու մօտ, բայց թէ ի՞նչ նպատակով, զգուշութեամբ լռեց:

Ծերունին փոքր ինչ հանգստացաւ.

— Այո՛, ինձ յայտնի է, ասաց նա մի առանձին դառնութեամբ, որ ինձ մօտ մտնողների վրայ կասկածանքով են նայում հայոց արեղաները, աղանդաւոր են համարում... պատմեցէք, խօսքը փոխեց նա, ի՞նչ նորութիւններ կան ձեր վանքում:

Երիտասարդը պատմեց զանազան վանական ինտրիգների, արեղաների ծուլութեան մասին: Ծերունին անհետաքրքրութեամբ լսում էր և շուրջը գտնւած զրքերը վերցնելով մի կողմն էր դնում, բայց մէկը, որ ինքն էր զրել, պահեց ձեռքում: Երիտասարդին ծանօթ էր այդ զիրքը, նա հետաքրքրութեամբ հարցրեց:

—Դեռ չէք աւարտել, հայրիկ։

—Պատմութիւնն աւարտել եմ, այսօր գրեցի իմ ողբը, դա կը լինի իմ աշխատութեան վերջնաբանը։

—Մինչև ռոտեղ հասցրիք պատմութիւնը։

—Մինչև Արշակունեաց թագաւորութեան և մեր Լուսաւորիչ հօր տոհմի հայրապետական աթոռի անկումը։ Աւելի հեռուն գնալ չէի կարող, որ նկարագրէի մեր այժմեան կղերի ամօթալի գործերը։ Դուք գիտէք, որ առանց դրան ևս նրանք ռոքան կատաղած են իմ դէմ։

Երիտասարդն առաւ գիրքը և սկսեց թերթել։

—Այսքանն էլ բաւական է, ասաց նա մի առանձին գոհունակութեամբ։

—Ես ամփոփեցի այդտեղ մեր նախնիաց գործերը իրանց լաւ և վատ կողմերով։ Նկարագրեցի դաւաճանների չարագործութիւնները և հայրենասէրների անձնագոհութիւնները։ Կ'անցնեն խաւարի և տգիտութեան դարերը, կը ծնւի լուսաւոր ժամանակ իր նոր գաւաղներով։ Նրանք կ'սկսեն քննել հայրենի գործերը և անցեալի սխալներից օգտւելով, լաւ օրինակներից խրատելով, կ'ստեղծեն մի նոր կեանք։ Ես աշխատել եմ անմահացնել մեր հայրենիքի յիշատակարանները, որ դոքա չմեռնեն, չմոռացնեն ազգի կողմից։ Ոչինչ դրութիւն այնքան ցաւալի չէ, երբ մի ազգ չգիտէ իր նախնեաց պատմութիւնը։

—Դուք ձեր բնակարանը փոխելու դիտաւորութիւն չունէք, հայրիկ, ասաց նա, չկարողանալով այլևս համբերել։

—Ի՞նչ կայ, հարցրեց ծերունին անհանգստութեամբ։

—Ոչինչ... այնպէս... հարցնում եմ...

—Երևի այստեղից ևս կամենում են ինձ հալածել։

—Ոչ... բայց... վատ չէր լինի՝ փոքր ինչ զգոյշ լինել։

—Ո՞րտեղ փոխեմ, ո՞ւր գնամ, պատասխանեց ծերունին դառնացած կերպով։ Կար ժամանակ, որ իմ ուժերը դեռ սպառուած չէին, աչքերումս լոյս կար, ոտներումս զօրութիւն։ Թափառում էի մեր աշխարհի մի ծայրից միւսը, զիմանում էի քաղցի, ծարաւի և եղանակների խստութեան, իսկ այժմ ո՞ւր կարող եմ գնալ։ Իմ կեանքն անցաւ

ցաւերով և դառնութեամբ, իսկ այժմ թոյլ չեն տայ որ դռնէ իմ ծերութեան վերջին օրերն անցկացնէի այս խոնաւ գերեզմանի մէջ։ Իմ կռիւր փառքի համար չէր, ես պատերազմում էի խաւարի, տգիտութեան և հայրենիքի դաւաճանների դէմ։ Ես յաղթեցայ, ես ընկայ և իմ կործանման մէջն է իմ փառքը։ Ամեն ինչ խլեցին ինձանից, մնաց մի գրիչ միայն, մի՞թէ այդ ևս պէտք է խլեն։

—Պէտք է զգուշանալ աւելի վատթարից... պատասխանեց երիտասարդ արեղան։ Այդ խաւարասէրներն իրանց հալածութեան մէջ չափ չունեն։ Նոքա անդադար նորանոր առիթներ են որոնում ձեզ հարւածելու։

—Մտածում են իրանց վաղեմի սովորութեան համաձայն թունաւորել ինձ հարցրեց ծերունին դառն արհամարանքով։ Ես թոյնից չեմ վախենում։

—Նրանց դիտաւորութիւնն աւելի չար է...

—Ասացէք, վերջապէս, մի տանջէք ինձ, ի՞նչ են կամենում անել։

—Նոքա մտածում են յափշտակել ձեր բոլոր գրաւոր աշխատութիւնները և ոչնչացնել։ Նոքա՞ մտածում են ոչնչացնել այդ պատմութիւնը, որ ձեր վերջին տարիների ծանր աշխատանքի արգասիքն է։ Եւ հէնց այդ ցաւալի լուրը ձեզ հասցնելու համար, գաղտնի կերպով դուրս եկայ վանքից, շտապեցի ձեզ մօտ, որ նախազգուշացնեմ։

—Անիրաւներ... գոչեց ծերունին խորին վրդովմունքով։ Ես ամեն ցածութիւն կ'սպասէի նրանցից, բայց այդ երեւակայել անգամ չէի կարող. դա մի սարսափելի եղեռնագործութիւն է. սպանել պատմութիւնը... դա ամենամեծն է բոլոր յանցանքներից։ Այո, դա կը լինի ինձ համար մահացու հարւած։ Նա գլուխը քարշ ձգեց և ձեռքը տալաւ դէպի ճակատը։

—Դեռ ևս յուսահատւելու չէ, դեռ շատ հնարներ կան ազատելու ձեր գրաւոր աշխատանքները, պատասխանեց երիտասարդ արեղան։ Այդ պատմութիւնը դուք գրել էք Սահակ Բագրատունու խնդիրքով. դուք դիտաւորութիւն ունէք անձամբ տանել, նւիրել իշխանին։ Այդ հասկացել են ձեր թշնամիները։ Նոքա պատրաստւել են կամ ձեր

տան մէջ, կամ ճանապարհին կողոպտել ձեզ և յափշտակել այդ թանկագին գանձը: Ժամանակ կորցնելու չէ: Եթէ իմ բարի վարժապետը վստահութիւն ունի իր անձնանէր աշակերտի վրայ, ես պատրաստ եմ հէնց այս գիշեր ճանապարհ ընկնել և տանել յանձնել իշխանին ձեր գիրքը: Նրա ձեռքը հասցնելուց յետոյ, ձեր աշխատութիւնը կը ազատուի վտանգից:

Ծերունին գրկեց իր աշակերտին և օրհնելով նրան ասաց.

— Գովում եմ քո անձնանկրութիւնը և մխիթարում եմ. եթէ քեզ նմանների թիւը շատ լինի, մեր յոյսերը պէտք է պսակած համարել: Մենք մեր գործը կատարեցինք, այսուհետև ձեզ է մնում մշակել, սնուցանել նորաբոյս ցանքը: Օրհնում եմ քեզ: Տօր այդ գիրքը և յանձնիր իշխանին. նա միայն է, որ գիտէ գնահատել. նա միայն է, որ յարգում է իր նախնեաց յիշատակները: Նա կը պահէ այդ գիրքը, որպէս մի սրբութիւն և կ'աւանդէ իր յաջորդներին:

Գիրքը դրեցաւ կաշեայ պարկի մէջ. երիտասարդ արեղան կապեց մէջքի վրայ, իսկ նրա վերայից հագաւ վերաբերուն: Յետոյ նա առաւ իր ճանապարհորդական ցուպը և համբուրելով ծերունու աջն, ուղի ընկաւ:

Դրսում գեռ փոթորիկը փոթորկում էր, անձրևը հեղեղի նման թափւում էր, բայց քաջասիրտ ուղևորը հաստատուն քայլերով դիմում էր դէպի Սահակ Բագրատունու ամրոցը, որ միջանի օրւայ ճանապարհով հեռու էր Խորենացու գիւղից:

18. Երաշխիք

ՇԻՆԼԵՐԻ

Դաշոյնը պահած զգեստի տակին,
Դամօնը գնաց Դիօնիսի մօտ.
Բայց պահակները նրան բռնեցին,
Ու բռնակալը հարցրեց ցասկոտ.

— Ո՞ւմ էիր ուղում նւիրել մահին.

— Քեզ էի ուղում դժոխք ուղարկել.

— Այդ խաչի վրայ կարող ես քաւել:

Դամօնը ասաւ. «պատրաստ եմ մեռնել,

Կեանքս խնայել քեզ չեմ աղերսում.

Բայց, թէ կարող ես ինձ շնորհ անել,

Միայն երեք օր միջոց եմ ուղում,

Որ կարողանամ քոյրս պսակել.

Ան բարեկամիս քեզ զրաւական,

Թէ որ չդառնամ, սպանիր նրան»:

Ու խարդախութեան ժպիտն երեսին,

Քիչ մտածելով, որոտաց արքան.

— Ես ահանջ կ'անեմ քո այդ աղերսին,

Միայն երեք օր ժամանակ կըտամ:

Բայց լաւ իմացիր, թէ չգաս կրկին,

Նա քո փոխարէն խաչ կըբարձրանայ,

Դու այնուհետև ազատ ես, գնա...

Գնում է Դամօնն ընկերին յայտնում

— Վարմունքիս համար, ասում է, արքան

Խնձ խաչի վրայ մահւան է մատնում,

Ասում. երեք օր ժամանակ կըտամ:

Որ ես պսակեմ քոյրս ու դառնամ

Եկ, դու իմ տեղակ նրա մօտ մնա,

Մինչև որ կրկին ընկերըդ դառնայ:

Ընկերը փարեց Դամօնի վզին

Ու գնաց պալատ. Դամօնը՝ մնաք—

Բարև է ասում ծեր Սիրակուղին,

Եւ ահա անցան օրերն արագ

Ու իր քրոջը յանձնելով փեսին

Դարձաւ Դամօնը, գնում է յամառ
Ընկերի տեղակ մեռնելու համար:

Յանկարծ փոթորիկ... յորդ անձրև տեղաց,
Թափւում են սարից վտակները մութ
Սև հեղեղներն են գոռում կատաղած,
Ահա նրա գէմ գետը հոսանում.
Եւ ալիքներն ելած փրփրած
Ուժով քանդեցին կամուրջն ամուր
Եւ առան տարան ուժ գիտէ թէ ուր...

Չուր է Դամօնը գետի եզերքին
Գնում ու գալիս ու հեռուն նայում,
Չուր է օգնութիւն կանչում տրամագին
Ոչ ազատարար նալ է երևում
Ոչ էլ առաջատար նրա աչքերին...
Ու նա մոլորւած շրջում է լացով,
Գետը բարձրանում ու դառնում է ծով:

Եւ նա յուսահատ չոքեց աղօթքի
Ասուած է կանչում երեք տագնապով
«Օ՛ Զևս, հանդարտիր գայլոյթն ալիքի,
Ժամանակն անցաւ, կէս օր է շուտով:
Բռնակալի դէմ ես խոստում արի
Օ! թէ ուշանամ, ընկերս անմեղ
Իզուր կ'մեռնի խաչ հանած իմ տեղ:

Բայց զուր!... տարերքը գոռում է նորից,
Կոհակը հրում փրփրած կոհակին.
Ժամն է սլանում ժամի ետեւից,
Ահից թե առաւ Դամօնի հոգին.
Նա շուրը նետուեց բարձր եզերքից

Ուզում է հասնել ցանկալի ափին
Պատուելով գետի հոսանքն ուժգին:

Դուրս եկաւ ափը... ու գոհանալով
Փրկող Աստծուն, գնաց իր ճամփան.
Մթին անտառից ահեղ խմբակով
Աւազակները նրա դէմ եկան.
Աչքերը վառւում մահու կրակով,
Ու սպառնալով շարժումով լախտի,
Փակում են ճամփան մենակ ճամփորդի:

—Ի՞նչ էք կամենում, ես չունեմ գանձեր,
Ասաւ Դամօնը ահից գունատւած.
Ինձ լօկ մի տխուր կեանք է մնացել,
Այն էլ արքայի համար է պահւած.
Ու մէկի ձեռից սուրը խլելով
Նա շողացրեց.—երեքը մեռան
Մնացածները փախուստի դառան:

Ու արեգակը շողերն այրող
Ճամփորդի վրայ թափում է վերից,
Նա կանգ է առնում յոգնած—անկարող.
«Դու ինձ փրկեցիր կատաղած ջրից,
«Դու ազատեցիր ձեռքերից խեղդող,
«Հիմա էլ, Օ Զևս, ոյժ տուր թևերիս,
Որ գնամ—փրկեմ ազնիւ ընկերիս...

Եւ ահա այնտեղ, մօտիկ ժայռի տակ
Զնգում է անուշ մի մեղմ կարկաչիւն,
Նա մօտ է գնում, լսում է անյագ,
Աղբիւրն է տեսնում արծաթահնչիւն,
Որ ցոլացնում է ջուրը սառնորակ.

Ու նա ընկնելով արծաթ աղբիւրին,
Կոտորում է սրտի ծարաւը խորին...

Ծաղկած՝ մարգերում ծառերը կանաչ
Փռում են գետնին հովաշունչ սոււեր,
Ու նայում է նա. իրենից առաջ
Գնում են երկու ճանապարհորդներ.
«Օ, հիմա նրան բարձրացնում են խաչ,
Խօսում են նրանք. Դամօնը շանթւած
Վազում է առաջ հասնելու նրանց:

Նա վշտանում է, մաշում է ցաւով,
Երկիւղը նրան տալիս է թևեր,
Ու Սիրակուզան ոսկեղէն փայլով
Աշտարակները բարձրացնում է վեր.
Եւ Ծիլօստրաան արագ քայլերով,
— Նրա տան խելօք, անձնէր ծառան
Դիմաւորում է ասելով նրան. —

— Ետ դառի, գնայ արդէն ուշացար,
Այժմ մտածիր միայն քո մասին,
Քո բարեկամը սպասեց երկար,
Սպասեց մինչև վայրկեանը վերջին.
Ու խաչ բարձրացաւ. և դժւ, դու չեկար...
Զուր բռնակալը ծաղրում է նրա
Բարեկամական հաւատի վրայ:

— Ոչ! թէ իգուր է այլեւ գնալ,
Թէ ճիշտ միջոցին չեմ վերադարձել,
Դոնէ կ'գնամ մահով միանալ,
Որ բռնակալը չուզենայ կարծել,
Թէ ես կարող եմ ուխտս մոռանալ...

Թող Դիօնիսը ինձ էլ մահուն տայ,
Միայն թէ անկեղծ ուխտին հաւատայ:

Ու արեւմուտին նա մտաւ քաղաք,
Կանգնած է խաչը հրապարակում,
Ամբոխը շուրջը կազմել բոլորակ,
Ընկերին դէպի խաչն են բարձրացնում.
Նա պատահում է ամբոխը արագ
— Դահիճ, ինձ խաչիր, ես նա եմ, որին
Գրաւական էր նա թագաւորին:

Նայում է ապուշ ամբոխը նրանց,
Նրանք մէկ-մէկու համբոյր են տալիս.
Ու բոլորն այնտեղ սիրտները լցած,
Ընկերների հետ խնդում են, լալիս:
Ու լուրը գոռոզ արքային գնաց.
Նրա սիրտը քար փափկում է, հալչում,
Նա ընկերներին պալատ է կանչում:

Նայում է արքան հիացքով խորին
Ու ախուր ասում. «Ձերն է յաղթանակ,
Ես հաւատում եմ ուխտի խօսքերին,
Դուք սիրտս լցրիք մի անճշ կրակ.
Թող ես էլ լինեմ ձեզ հետ մտերիմ.
Ինձ էլ ձեր երրորդ ընկերն արէք,
Դուք երկուս էիք, թող լինենք երեք...!

«Յնձ, ի՞նչ որդիակ, աշխարհիս անցիր,
 Մանձալիս անուն Սի-ժի դու սրայիր»:
 Ա զնայ որդին, շար իրորին թախից,
 Սիժ հարստութիւն, Սիժ ցանց ժողովից,
 Ա զարշաւ Խորն, ասայ պարձանկով:
 Ժայր ի՞նչ, այժմ Սիժ լի՞նք ին կարճիով:
 «Ձէ, լէ, թէ դու բորայի ին զարդ -
 Բայց ի՞նչ լի՞նք ասիլ ցականին Սիժ Բարդ»:
 Մանով, աղօթով Բարս անասար,
 Բուրջ հազաւ Բարձուն, Երաշխիք գործից շար
 Ա զարշաւ Խորն, ասայ պարձանկով:
 - Ժայր ի՞նչ, այժմ Սիժ լի՞նք ին կարճիով:
 Աղի-Բայ զրախարին էլ լինիս դու զարդ,
 Աս ի՞նչ ցականին լի՞նք ասիլ Սիժ Բարդ:

1) Դիտեցէք այս պատկերը — 2) Ինչո՞ւ և՛ մանուկ-
 ներն իրենց շնիկին բերել բժշկի մօտ — 3) Պատմեցէք
 ձեր զիտածը — 4) Վերնագիր զրէք և զրեցէք:

Եւրոպայում Ալպեան ձիւնապսակ լեռների դալարագեղ հովիտներում, հին դարերից մինչև այսօր ապրում է մի ազատասէր ժողովուրդ՝ Զւիցերացիները կամ Հելւետները:

Մեզնից եօթհարիւր տարի առաջ, նրանց հայրենիքը կազմած էր երեք գիւղախմբից, կամ ինչպէս իրենք են ասում,—կանտօններից: Այդ կանտօնները ինքնավար էին. կառավարւում էին ընդհանուր խորհրդով: Ամեն բնակիչ ձայն ունէր օրէնքներ դնելու մէջ, և ամեն մի հարց վճռւում էր բոլոր բնակիչների ձայների մեծամասնութեամբ: Ամենքը հնազանդւում էին ընդհանուր խորհրդի վճիռներին:

Հելւետները պարապում էին երկրագործութեամբ և խաշնարածութեամբ, նրանք քաջ, աշխատասէր էին և պատիւն ու ազատութիւնը բարձր էին դասում աշխարհի ամեն բարիքներից, նոյնիսկ իրենց կեանքից:

Սակայն արտաքին զօրեղ թշնամիներից պաշտպանւելու համար հելւետները յօժարակամ ընդունել էին Գերմանական թագաւորի հովանաւորութիւնը, այն պայմանով, որ նրանք թագաւորին օգնեն պատերազմի դէպքում, թագաւորն էլ նրանց պաշտպանէ օտար յարձակումներից:

Այսպէս ապրում էին նրանք ազատ ու անկախ, բայց երբ գահնստաւ Ալբրէխտ, սկսեց նրանց ազատութիւնը վտանգել: Ալբրէխտը մի ազահ գոռոզ և խստասիրտ մարդ էր. ուշք ու միտքը դրել էր աշխարհը տիրել, հպատակեցնել բոլորին և անվերջ հարստանալ:

Առաջ ու առաջ նա սպառնաց հելւետներին, որ իրենց բարի կամքով հպատակւեն պետութեան միւս հպատակներին պէս, բայց հելւետներն ոչ վախեցան և ոչ էլ հնազանդւեցին:

Զայրացած Ալբրէխտը խիստ հրամաններով Զւիցերիա ուղարկեց իր երկու կուսակալներին՝ որ ժողովրդին ամեն միջոցներով նւաճեն, հպատակեցնեն:

Կուսակալները Զւիցերիա հասան թէ չէ՝ սկսեցին խստութիւններ բանեցնել: Թոյլ չէին տալիս, որ հելւետներն իրենց ապրանքներն երկրիցը դուրս տանեն ծախելու. ուրիշ երկրից բերուող ապրանքներից ծանր հարկեր էին առնում, և մի չնչին յանցանքի համար ահագին տուգանքներ էին վերցնում:

Ծանր էր, շատ ծանր էր այս ամենը ժողովրդի համար:

Մի օր, իրիկնագէմին մի ձկնորս, մի հովիւ և մի որսորդ միասին նստած իրենց երկրի կապոյտ լճի ափին զրոյց էին անում. հովիւն իր խաշներից էր խօսում, ձկնորսը ձկներից, իսկ որսորդն էլ իր սիրելի որսերից. մեկէլ որտեղից որտեղ շնչասպառ, արիւնի մէջ կորած՝ նրանց մօտ վազէվազ եկաւ Զւիցերացի Կոնրադը:

—Աստծու սիրուն, ձկնորս, ինձ անցրու լճի միւս ափը և աղաւթը անխիղճ հալածողների ձեռքից:

Կուսակալի զինւորները Կոնրադի յետևիցն ընկած հալածում էին նրան. պատճառն այն էր, որ կուսակալ Գեօլերի սպաններից մէկը մի քանի զինւորների հետ մտել էր խեղճի տունը, ինչ որ սիրան ուզել էր, վեր էր առել և այդ դեռ քիչ էր, ուզեցել էր նրա կնոջ պատիւն էլ խայտառակել: Կոնրադն այս ամենը չկարողանալով տանել, կացնով տեղնուտեղը սպանել էր սպային և փախել:

Մինչև նա հատուկտոր խօսքերով պատմում էր իր գլխի եկածը, և մակոյկը պատրաստում էին, յանկարծ սաստիկ հողմ բարձրացաւ. լիճը տակն ու վրայ էր լինում, ձկնորսը սիրտ չարաւ խեղճ մարդուն լճի միւս ափն անցնել:

Կոնրադի բախտիցն էր, որ հէնց այդ միջոցին նրանց հանդիպեց Վիլհելմ Տելլն, որ անվեհեր որսորդ էր, լսելով Կոնրադի աղաչանքը, իսկոյն մակոյկն արձակեց կապից և ասաւ.

—Էհ, ինչ ուզում է, թող լինի, յոյսերս դնենք Աստծու վրայ. ինչքան ուժ ունեմ, կը փորձեմ. դատաւորների ձեռքից ես քեզ կը ազատեմ, իսկ փոթորիկից էլ թող Աստուած ազատէ:

պակաս. նա ասել էր.—ինձ մի կանչէք, խորհուրդն ու խօսքերն իմ բանս չեն, իմա այ—սա է, — այս ասելով մեկնել էր նա իր ուժեղ բազուկներն—երբ այս բազուկները ձեզ հարկաւոր կը լինեն, այն ժամանակ բաւական է, որ մի խօսք ասէք, մէկ էլ տեսաք Տեւլը կողքներիդ կանգնած է: Վերջապէս ընտրելիներից մէկն ասաց.

—Դուք գիտէք, որ մենք եկել ենք հեռու տեղերից այս լեռները. մեր պապերը մատներով մէկ-մէկ մշակել են այս հողերն, անտառները կտրել, ժայռերը հարթել, և միշտ ազատ են ապրել. մենք այդ տոկուն և ազատ պապերի որդիներն ենք, մենք չենք յաղթւած, մենք պահել ենք մեր ազատութիւնն ու մեր յօժար կամքով ենք ընդունել Գերմանական թագաւորի հովանին:

Մի անգամ չէ, երկու անգամ չէ, որ մենք գերմանացիների համար արիւն ենք թափել, բայց տեսէք թէ փոխարէնը ինչպէս են հատուցանում. էլ ոչխարների հօտ չի մնացել. որ տարած չ'լինեն, էլ ծեր, էլ կին, էլ երեխայ չի մնացել, որ շարշարանքի ու անարգանքի չ'ենթարկէին. երբ բռնութիւնն աշխարհը լցնում է անարդարութեամբ, երբ դանակն ոսկորին է հասնում և համբերութիւնն ասածդ այլևս կեանք չէ, այլ՝ մահ, այն ժամանակ արդարադատ սուրն է, որ պիտի մերկանայ և փայլի չարի ու բռնութեան դէմ—մեր հողի, մեր երեխաների, մեր կեանքի փրկութեան համար:

Թանձր խաւարի մէջ, եկէք երգումով հաստատենք մեր խօսքն ու դաշինքն. այս վայրկեանից մենք եղբայրներ ենք, և մեզնից ոչ մէկն իր ընկերներին մէնակ չ'պիտի թողնի փորձանքի դժար օրերում. ազատ լինինք, ինչպէս որ ազատ են եղել մեր պապերը. լաւ է մեռնենք, քան թէ ստրուկ ապրենք, յոյսերս դնենք Ասածու վրայ և մարդկային զօրութիւնից չ'վախենանք. այն ժամանակ, ինչ որ ուզում է, թող լինի...»

Ամենքն երգեցին այդպէս անել:

III

Կուսակալ Գեօլերի ենթակայ քանտօնի մի զիւղի հրապարակի վրայ մի ձող կայ տնկած, ձողի ծայրին էլ մի գդակ: Այդ Գեօլերի

գդակն է. նա հրաման է արձակել ժողովրդին թէ՛ իւրաքանչիւր անցորդ ու դարձորդ, այդ ճանապարհով անցնելիս, պէտք է գլուխը բանայ և նոյն պատիւը տայ գդակին, ինչպէս տալիս են իրեն. դրանով ուզում է իմանալ, ո՞վ է իրեն հնազանդում և ով չի հնազանդում: Ով որ այս հրամանը չկատարի, նա կը զրկւի իր ազատութիւնից և բոլոր գոյքերից:

Երկու զինուոր էլ կանգնած են ձողի աջ ու ձախ կողմը հսկելու համար թէ ով է անհնազանդը: Առաւօտից մինչև երեկոյ զինուորները զուր տեղը մնացել են կանգնած, որովհետև ամէնքն էլ գիտամար ուրիշ ճանապարհով են գնում, որ ինչ է գդակի մօտով չանցնեն:

Բայց ահա երևաց Վիլհելմ Տեւլն իր փոքրիկ Վալտերի ձեռքը բռնած. նա հէնց ուղիւ պէպի ձողը ձգող ճանապարհովն էր գալիս. միամիտ եկաւ նա և ուզում էր ձողի առջևից անցնել, երբ զինուորները նիզակով կտրեցին նրա ճանապարհը և հրամայեցին, որ գլուխ տայ Գեօլերի գդակին: Տեւլն ընդդիմացաւ, այդ ժամանակ զինուորները գոռգոռալով յարձակեցին նրա վրայ, որ կապոտեն ձեռն ու ոտները և բանդ տանեն:

Տեւլը դիմադրում էր, իսկ զինուորները գոռում-գոչում էին. այդ ձայնի վրայ ամեն կողմից զիւղացիները հաւաքեցին հրապարակն. իրենց ամենալաւ հայրենակցի վրայ դործ դրած այս անասելի բռնութիւնը սաստիկ վրդովեց զիւղացիներին և նրանց գայրոյթն այն չափի հասաւ, որ քիչ էր մնում թափէին զինուորների վրայ Տեւլին ազատելու նրանց ձեռքերից:

Այդ իսկ վայրկեանին որսորդների փողերի ձայներ եկան. «Կուսակալը գալիս է, կուսակալը գալիս է» լսելի եղաւ ժողովրդի միջից:

—Է՛յ, ճամփայ տէք, յետ քաշեցէք, դէ՛հ շուտ.

—Այս ի՞նչ աղմուկ է, ինչո՞ւ է հաւաքւած ժողովուրդն, ի՞նչ կայ, հարցրեց Գեօլերը:

Զինուորներից մէկը մատով ցոյց տաւ Տեւլին և ասաւ.

—Տէր իմ, այս մարդը չի ուզում գդակիդ գլուխ տայ, դրա համար էլ ուզում ենք տանենք բանդ ձգենք, ժողովուրդը չի թողնում:

Մոռալ կնճիւնները ճակատին Գեօլերը լսեց զինուորի խօսքերն ու յետոյ դարձաւ Տեւլին։

— Միթէ դու այնքան քիչ ես յարգում թագաւորին և ինձ, նրա փոխանորդին, որ չես ուզում պատիւ տալ այս զգալին. ես հէնց նրա համար եմ այդ կախ տուել այստեղ, որ իմանամ թէ ով է հնազանդ, ով հնազանդ չէ։ Առաջին մարդը դու ես, որ իմ հրամանը չես կատարել։

— Այս անգամը բաշխիր, ասաւ Տեւլը, ես չ'զիտնալով եմ արել։

Գեօլերը մի փոքր լռելուց յետոյ ասաւ. —

— Տեւլ, ճիշտ են ասում, թէ դու լաւ նետաձիգ ես, ասում են այդ բանում քեզ նման հաւասար մէկը չկայ, ամբողջ Զւիցերիայում առաջին վարպետն ես։

— Այո, այո, Տէր, ճիշդ է, մէջ ընկաւ փոքրիկ Վալտերն, իմ հայրը հարիւր քայլի վրայ խնձորը ծառից նետով խփում, վայր է ձգում։

— Չլինի՞ թէ սա քո որդին է, հարցրեց Գեօլերը։

— Այո, Տէր։

— Եթէ ուղիղ են ասում, դէ, շնորքդ մէկ ցոյց տուր մեզ, տեսնենք. քո որդու գլխի վրայից խնձորը թոցրու նետովդ, բայց անս, հիմիկ-ւանից ասում եմ, հա, լաւ նշան առ, եթէ խնձորը մի անգամից չը թոցնես, իմացած լինիս, որ գլուխդ թոցնել կուտամ։

Ժողովուրդն այս խօսքի վրայ ահ ու դողի մէջ ընկաւ։

— Ազատիր ինձ այս փորձանքից, Տէր իմ, թող որդեսպան չ'դառնամ, միթէ ես իմ ձեռքով իմ հարազատ որդու արիւնը պիտի թափեմ, աղաչում էր Տեւլը։

Գեօլերը նրան ականջ չէր դնում, նա անողորմ էր, սիրտը քար էր կտրել։ Նա մօտակայ ծառից մի խնձոր կտրեց ու դառնալով հաւաքւած բազմութեանը՝ դռուց։

— Տեղ տուէք, ութսուն քայլ չափեցէք տես, հա, ծուռ չ'խփես. ասաւ նա Տեւլին. իմ ձեռքիս ես դու, որ ուղենամ, կարող եմ քեզ սպանել տալ, բայց քո բախտը քեզ եմ յանձնում. քո ձեռքին է ապրելդ էլ, մեռնելդ էլ. եթէ լաւ նշան առնես, կեանքդ կը բաշխեմ։

Ապա Գեօլերը հրամայեց, որ Վալտերին կապեն ծառին։

— Չէ, պէտք չէ, չեմ ուզում, ընդդիմացաւ երեխան, առանց այդ էլ ես ոչ շունչ կը քաշեմ, ոչ էլ տեղիցս կը շարժեմ։

Ուզեցին աչքերը կապել, դրան էլ չ'համաձայնեց։

— Ի՜նչ է, հէնց իմանում եք թէ հայրիկիս նետիցը վախենում եմ, ասաւ Վալտերը, միամիտ կացէք, աչքս էլ չեմ թարթի. հայրիկ, սա չի հաւատում, մի ցոյց տուր է, ցոյց տուր, որ լաւ նշան դցող ես։

Այս խօսքերն ասելով նա համարձակ դնաց դէպի ծառը և անշարժ կանգնեց։ Խնձորը դրին գլխի վրայ. ժողովուրդը շունչը կտրած լուռ սարսափով նայում էր։

— Հը, ի՜նչպէս ես շարժւում, ասես, աղա լինիս գլխիս. ասաւ Գեօլերը. խփիր, տեսնեմ ի՜նչպիսի վարպետ ես։

Տեւլը աղեղը լարեց, բայց իսկոյն խեղճի աչքերը մթնեցին. գլուխը շուռ տաւ ու աղեղը ձեռքիցն ընկաւ։

— Տէր, խնդրեց Տեւլը, ինձ սպանիր, ինչ ուզում ես՝ արա, ինչ պատիժ ուզում ես, տուր, միայն ազատիր ինձ այս կրակից։

— Ո՛չ, ի՜նչ եմ անում քո մեռնելը, կամ ի՜նչիս է հարկաւոր. անգլթօրէն ասաւ Գեօլերն. ես հէնց այնպէս, ուզում եմ տեսնել, թէ ի՜նչպիսի նետ դցող ես։

Տեւլն աղեղը գետնից վերցրեց, նրա ձեռն ու ոտքերը դողում էին. աղերսող հայեացքով նա մէկ կուսակալի երեսին էր նայում, մէկ դէպի երկինք։

Յանկարծ Տեւլը կապարճեց մի նետ էլ հանեց ու ծածուկ կոխեց թևի տակը։

Տեւլն աղեղը լարեց...

Եւ մէկ էլ ժողովրդի միջից մէկը գոռաց — «Խնձորը վայր ընկաւ, խնձորը վայր ընկաւ, Տեւլը խփել է խնձորին, խփել է»։

Փոքրիկ Վալտերը վերցրեց գետին ընկած խնձորը և ուրախ-ուրախ հօր մօտը վազ տաւ. —

— Հայրիկ, ահա խնձորը, տեսա՞ր, որ ես ասում էի, թէ ինձ չես խփի։

Տեղին արցունքոտ աչքերով՝ զրկեց որդուն և ծնկաչոք փառք տաւ Աստծուն: Գեօլերն առաւ խնձորը և իր իսկ աչքերով տեսաւ, որ նետը ծակել անցել է:

Յետոյ դառնալով Տեղին հարցրեց.

— Իսկ այն միւս նետն ինչո՞ւ պահեցիր թերի տակը. դու ինձ ճշմարիտն ասա, մի վախենար, կեանքդ բաշխում եմ, խօսքս խօսք է:

— Աստծուն յայտնի է, քեզնից ի՞նչ թաքցնեմ, Տէր, մտքումս զրել էի, որ եթէ բան է նետն որդուս զիպչէր, միւս նետովն էլ քեզ խփէի, սպանէի:

Գեօլերը մի փոքր լռելուց յետոյ ասաւ.

— Կեանքդ բաշխել եմ, ասածս ասած է, բայց որովհետեւ հիմա իմացայ քո չար միտքը, դրա համար էլ ես քեզ մի այնպիսի ծակ կոխեմ, որ արեւի լոյսն էլ երբէք չտեսնես. զինւորներ, սրա ձեռն ու ոտքն ամուր կապեցէք:

Հրամայելն ու կատարելը մէկ եղաւ: Ժողովուրդը շատ յուզեց, բայց ձարն ինչ. ամենքն էլ սրտազին մնաս բարեւ ասին Տեղին: Քաջ որսորդն օրհնեց որդուն ասելով. —

Ահա, այնտեղ է քո հայրիկն, երկնքում, նրան աղօթիր. դու միայն ողջ լինիս, բաւական է, իսկ Աստուած ինձ կ'օգնէ, ինչ որ քեզ ասի, գնաս, մօրդ կ'ասես:

Ապա համբուրեց որդուն և ժողովրդին մնաս բարեւ ասելով, Գեօլերի ետնն ընկած գնաց:

Գեօլերը զինւորների հետ նաւակ նստաւ իր Կիւսնախտ ամրոցը գնալու, իսկ Տեղը կապւած-կապկաւած ընկել էր նաւակի յատակին և իր մտքում արդէն մնաս բարեւ էր ասում իր ընտանիքին և ազատ կեանքին:

Նաւակը դեռ լճի կէսը չէր հասել, որ լեռներից փչեց մի այնպիսի քամի, մի այնպիսի կատաղի քամի, որ լիճն, ասես, յատակից ճեղքւում էր և նաւակը քիչ էր մնում կուլ տար իր մօթ խորքերում: Թիավարները վախից զլուխները կորցրել էին և մոլորել կատղած ջրերի վրայ:

— Տէր, էլ մեզ փրկութիւն չկայ, ասին թիավար զինւորներն, ամենքիս կեանքն էլ մազից է կախւած, ճամբան կորցրել ենք և ով գիտէ ի՞նչ ժայռի և խութի կ'հանդիպենք: Բայց մեր բախտիցն է, որ Տեղը հետներս է. նա փորձւած ղեկավար է, ճամբաները լաւ գիտէ, աղաչում ենք, Տէր, ի՞նչ կը լինի հրամայես նրան՝ ղեկի զլուխն անցնի:

Գեօլերի հրամանով իսկոյն արձակեցին Տեղի կապանքները, կուսակալը խոստացաւ նրան ազատութիւն շնորհել, եթէ անվտանգ ափ հասէ իրենց: Տեղը ղեկն առաւ ձեռքը. նա լճի ափերն իր հինգ մատի պէս էր ճանաչում, ուստի նաւակն ուղղեց մի մեծ ժայռի մօտ, որը փրկրած ալիքների միջից զլուխը ցից կանգնել էր. մեծ սիրտ և շնորք էր հարկաւոր, որ մարդ կարողանար նաւակից դրա վրա ցատկել: Տեղը վարպետութեամբ նաւակը հասցրեց ժայռի տակ և մի ակնթարթում խելով իր նետն, Աստուած կանչելով նաւակից ցատկեց ժայռի վրայ և նաւակն էլ մի ոտքով հրեց ու ձգեց ալիքների բերանը: Իսկ ինքն անյայտացաւ անտառների մէջ:

IV

Կիւսնախտ տանող ճանապարհի երկու կողմը մռայլ ժայռեր էին բարձրանում, որոնք ծածկւած էին թփերով ու մացառներով: Անց ու դարձն անսպաւառ էր այդ ճանապարհով. մի զիւղացի կին էլ իր փոքրիկ երեխաներն առած եկել բռնել էր ճանապարհի բերանը, նա սպասում էր կուսակալին, որ սովորաբար այստեղով էր անցնում իր ամրոցը գնալու:

Այդ միջոցին մի ձիաւոր արագ վարելով ձին եկաւ, բարձր գոռալով. «ճամբայ բացէք, կուսակալը գալիս է»:

Մի փոքր անց Գեօլերը ձին նստած իր զինակիրի հետ երեսց ճանապարհի զլխին. կինն երեխաներով վազեց ձիերի զիմացը և նրանց առաջը կտրեց:

— Ի՞նչ ես ուզում, այ կին, հեռու քաշիր, ճամբայ բաց, գոռաց կուսակալը:

—Տէր, Աստուածդ սիրես, խղճա ինձ, ազատիր իմ մարդուն, նա գնում էր սարերը, խոտ էր հնձում և դրանով մեզ պահում։ հիմա էս վեց ամիս է, նա բանդում պառկած է, քո դատաստանին է սպասում, մենք էլ առանց նրան մնացել ենք մի կտոր չոր հացի կարօտ։

—Հեռու կաց, կորիր, բան ունիս ասելու, եկ կիւսնախա, ի՞նչ ես ճանապարհը կտրել։ ասում էր Գեօրերի զինակիրը։

Բայց կինը տեղիցը չէր շարժւում, կանգնել, լաց էր լինում։ Գեօրերը բարկացաւ և հրամայեց նրան ուժով հեռացնեն, բայց կինը կուսակալի ձիու սանձը բռնած լալով ասում էր.

—Չէ, ի՞նչից եմ վախենում, էլ ի՞նչ ունիմ կորցնելու, որ կորցնեմ, ինձ էլ, երեխաներիս էլ գցիր ձիուդ ոտների տակն ու կոխկրտիր. տունս քանդւել է, պրծել, էլ վախս ի՞նչ է։

Եւ իսկապէս էլ, խեղճ կինը յուսահատութիւնից երեխաներով փուկեց ձիու առաջ։

—Կոխ տուր, կոխ տուր, որք ու անտէր ձագուկներիս, քշիր ձիդ, քշիր, մեռնենք ու պրծնենք քո ձեռքից, քան թէ այսպէս ապրենք, սկանայ քո օրը, ինչպէս որ մեր օրը սկացրիր։

Այս խօսքերի վրայ Գեօրերը փրփրած բերանով գոռաց. —

—Անպիտաններ, անիծւածներ, ես ձեզ ցոյց կը տամ, ձեր հօգին պիտի հանեմ, սպասեցէք, սպասեցէք, ես պիտի...

Դեռ խօսքը չվերջացրած Գեօրերը յանկարծ ձեռքը տարաւ սրբաթիւն և ամուր սեղմեց... մի նետ զիպել էր սրաին... նա մէկ այս կողմը, մէկ այն կողմը թեքւեց, ու վայր ընկաւ ձիուց. «վայ, սա Տեւլի նետն էր...»։ Այս եղաւ նրա վերջին խօսքը։

Եւ իսկ որ այդ վայրկեանին ժայռի գլխին երևաց Տեւլին՝ աղեղը ձեռքին։

—Հը, ճանաչեցիր նետ-գցողին, հիմա տես՛, թէ անպատիժ չը մնացին քո անգթութիւնները. հիմա իմացած եղիր, որ ազատ ենք քո բռնութիւնից և գերութեանը վերջ տւինք. էլ չես կարող ժողովրդին փնտս տալ, բարի ճանապարհ։ Այս ասելուց յետոյ Տեւլն այժեամի պէս սլացաւ, անհետացաւ ժայռերի և ծերպերի մէջ։

Ծիծեռնակի պէս արագ այս լուրը թռաւ բերնէ բերան և Զւրիկներիայի մի ծայրից միւս ծայրը բոլոր ժողովուրդն իմացան բռնակալի սպանելը Տեւլի ձեռքով։ Ժողովրդի սուրհանդակները շրջում էին գիւղէ գիւղ յայտարարելով. — Ազատ ենք, ազատ, այ եղբայրներ, բարեկամներ, մեծ չարագործը սատակեց, գնաց. նրանից յետոյ ազատութիւնը թևերը փռել է մեր լեռների և լճերի վրայ։

Եւ ժողովուրդը մի մարդու պէս ամեն տեղ ոտքի կանգնեց, մաքրեց երկիրը բռնակալների բերդերից ու զինուորներից։

Վ

Վիլհելմ Տեւլի տանը, նրա կինն ու երեխաներն անհամբեր սպասում էին Տեւլին, իրենց հօրը, որն ազատեց հայրենիքը։

—Մայրիկ, մայրիկ, հայրիկն եկաւ, հայրիկն եկաւ, սրտապատառ ուրախութեամբ կանչեցին փոքրիկները և հօրն ընդառաջ վազեցին։ Տեւլի կինն էլ ուղում էր առաջ վազել, բայց ուրախութիւնից գլուխը կորցրեց և դուռը բռնած մնաց կանգնած։

Տեւլը փոքրիկներին զրկած ներս մտաւ. կինը փաթաթեց ամուսնու պարանոցովը և ուրախութիւնից լաց եղաւ։

—Սիրելիս, ասաւ Տեւլը, Աստուած մեզ օգնեց, դէհ, հիմիկւանից յետոյ մենք անբաժան կը լինինք։

—Ա՛խ, որ գիտենայիր, թէ որքան էի վախենում քեզ համար, ասում էր կինն արցունքը սրբելով։

—Դէհ, լաւ, հանգստացիր, ամեն ինչ անցաւ, հիմա ուրախութեան օրեր են։

—Հայրիկ, աղեղդ ո՛ւր է, հարցրեց Վալտերը։

—Սուրբ մատուռում դրի, որդիս, էլ նա հարկաւոր չէ որսի համար, պատասխանեց Տեւլը։

Կինը հասկացաւ Տեւլի ասածը. դարհուրած յետ քաշւեց ասելով՝

—Սպանեցիր, ասա, դժւ սպանեցիր, այս ձեռքն... արիւն է թափել, Աստուած իմ։

—Այո, տեսնում ես, այս ձեռքն էր, որ փրկեց մեր երկիրն, այս

է ձեր պաշտպանն, ասաւ Տեւլը համարձակօրէն. ես մաքուր խըղճմբ-
տանքով իմ ձեռքերը դէպի երկինք եմ բարձրացնում, Աստուած պիտէ
ինձ. ինքն է օգնել ինձ...:

— Հայրիկ, տեսէք, տեսէք, պապը գալիս է. յետեիցն էլ շատ, շատ
մարդիկ. հօր խօսքը կտրեց փոքրիկը... տես, քեզ են կանչում...:

Տեւլը կնոջ և երեխաների հետ դուրս եկաւ դուռը:

Եւ ճիշտ որ Տեւլի տան առջև մեծ բազմութիւն էր հաւաքուել.
Վալտեր Թիւրստը, Տեւլի աներն էլ նրանց մէջն էր, որ արդէն գրկել էր իր
թոռներին և համբուրում էր, ժողովրդի մէջ կանայք էլ կային, երեխաներ
էլ, կային և աղնականներ, որոնք նոյնպէս խառնուել էին ապստամբ-
ների հետ: Զարդաւրած աղջիկները՝ ձեռքերին մի մեծ ձող էին բռնել,
ծայրին ցցել էին սպանւած Գեօրերի գդակը, և ծիծաղելով, ու ծաղը
անելով առաջ էին գալիս. երաժիշտներն էլ իրենց փողերն էին հնչում:

Տեւլը դուրս եկաւ թէ չէ, ժողովուրդն իսկոյն նրա բոլորքը պա-
տեց: Երգը, ծիծաղն, ուրախութեան ձայները կտրւեցին. առաջ եկան
ժողովրդի ընտրելիները, մօտեցան Տեւլին և համբուրեցին նրան:

— Դէհ, Վիլհելմ, մենք եկել ենք քեզ շնորհաւորելու և շնորհա-
կալութիւններս յայտնելու: Մեր հայրենիքը հիմա բոլորովին ազատ
է: Հէնց որ դու, Գեօրերին սպանելուց յետոյ, փախար ու թաք կա-
ցար լեռներում, քեզնից յետոյ իսկոյն կրակներ վառեցին լեռների
վրայ և բերդերի վրայ յարձակեցին: Քո նետի ձայնն էր, որ ամենքի
սրտերում ապստամբութեան հուրը ձգեց. մեր թշնամիները յաղթե-
ցին, շարդ ու փշուր եղան, նրանց բոլոր բերդերը հիմա մեր ձեռքին
է: Այն բանդն, որ մեր ձեռքով շինում էինք մեզ համար, քանդեցինք
ու աւերակ դարձրինք: Կուսակալ Լանդինբերգն առաջ մէկ ուղեց
փախչել, բայց Միլխթալն ընկաւ յետեիցը հասաւ ու բռնեց, բերեց
իր կուրացած հօր մօտ: Ծերունին ներեց նրան, իսկ նա երգեց, որ
էլ Զւիցցերլանդում չի մնալու: Մենք մենակ թագաւորիցն էինք վախե-
նում, բայց Աստուած նրան էլ իր արարմունքների համար պատիժ
հասցրեց. իր եղբօր որդու ձեռքից խլել էլ ժառանգութիւնն, եղբօր
որդին էլ նրան սպանեց: Եւ վերջապէս այրի թագուհու կողմից էլ

մարդ է եկել ու մի թուղթ է բերել: Այդ թղթով նա մեզ յետ է տա-
լիս մեր առաջւան իրաւունքները: Հիմա մենք ազատ ենք և հէնց դրա
համար է, որ այսքան բազմութեամբ եկել ենք քեզ շնորհաւորելու,
իրբւ մեր ազատողին: Տեսնում ես այս լեռները, քանի որ սրանք
այստեղ են, հզօր կանգնած, իմացած լինիս, որ քո անունդ միշտ կը
յիշի, միշտ կը մնայ. երբէք չեն մոռանայ, որ Տեւլը նետով խփեց ու
իր հարազատ որդու գլխից թոցրեց խնձորը, թէ Տեւլն էր, որ սպա-
նեց բռնակալին և ազատեց Զւիցցերլանդը»:

— Կեցցէ մեր Տեւլը, կեցցէ, կեցցէ մեզ ազատողը, յաւիտեան
կեցցէ... կանչեցին ամեն կողմից հաւաքւածները:

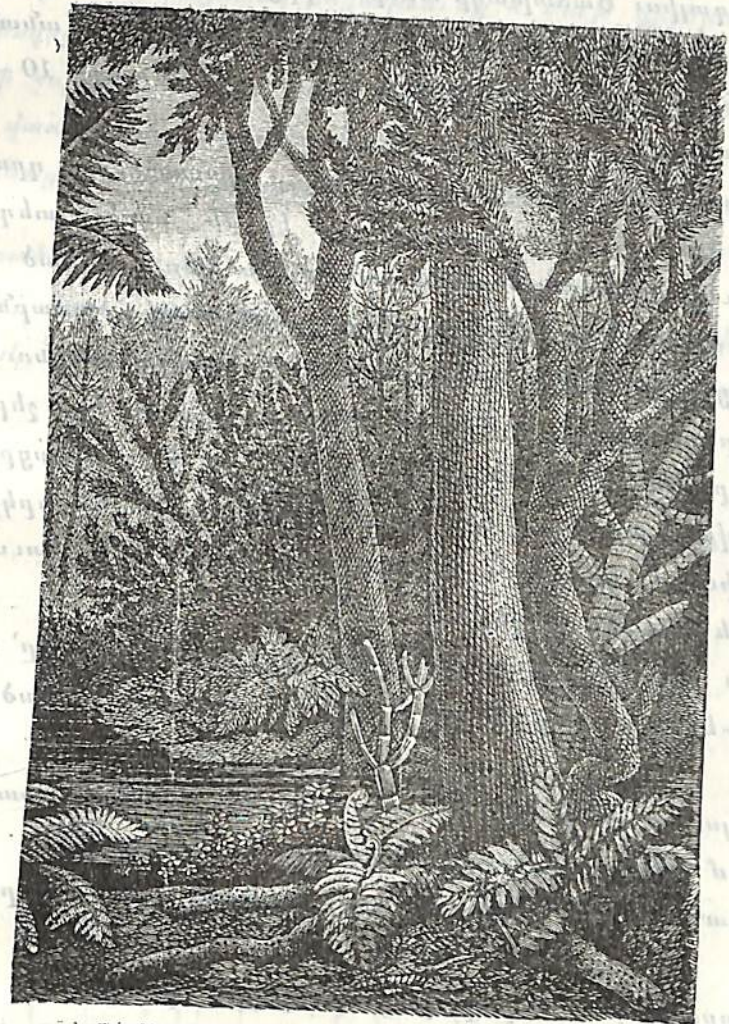
Հեռում, չորս կողմի գիւղերի զանգերի զօղանջները տարածւում
էին ամեն մի անկիւն, թնդացրել էր լեռ ու ձոր. և լեռ ու ձոր ար-
ձագանք էր տալիս: Այստեղ ու այնտեղ կրակներ էին վառւում ու
շողշողում: Ամեն տեղերից և ամեն սրտերից լսւում էին ուրախագին
ձայներ. —

— «Ազատ ենք, ազատ, ապրի Տեւլը, կեցցէ, կեցցէ Վիլհելմ Տեւլը»:
Այս անմոռանալի օրը 1308 թւի կաղանդի իրեն օրն էր:

Կայրւ

Այլ-որեւ առաջնորդից դէպի Ժորիկ կայր,
ուր այդ Թիգուիե մի մայր, իրաւ Խաւսկաւոր
և մի փոքր աղջիկ, ուրմամբայ մի փղպի
Եւր պաղւած էին ցորեն կալւիւր:
մայրն իղմկոյ չիոյի պարտւած էր կայի
շուրդը և լարումակ Խաւսկիւրը Խաւսկում

կապալեզ, ուր պարտում էի երբ զոյգ կամեր:
 Դրանցից իրկուսը լամ զոյգ ինկուն,
 կառավարում էին իրկու մի աղջկակերպ,
 իսկ իրորդը, որիք լամ էր մի մարակ,
 կառավարում էր փոքրիկը, կիճուրդ-
 իղճոր օվտոփամբ: Արևը թալկը սչ-
 րում էր վերևից, սակայն կալտղվերն
 սլխարում էի փութամբ: Կամերը,
 որոնց վրայ անուր կանգնած էի աղջկի-
 ները, պարտում էի կալում զոյգ զոյգի իրկուց
 և իրկուց կայծախարէ, արածույր արամիքուն,
 անրխամկի կիրպուլ ցողունները կորսարում,
 ևսակիրը քրորում և կալի յարդաժամկ
 մակիքն ոչքի վրայ ցորկն փռում:

22. ՔԱՐԱԾՈՒԽ

Շատ ու շատ տարիներ մեզանից առաջ երկրի վրայ տիրում
 էր յաւիտենական ամառ: Չ'կային ոչ ցուրտ երկրներ, ոչ ձիւն ու սա-
 ռուց, ոչ աշուն իր դեղնած, թափուղ տերևներով: Երկրի մակերևոյթն
 ամեն տեղ խոնաւ էր ու տաք, այնքան տաք, որ նրանից զոլորշի էր
 բարձրանում: Գոլորշի էլ բարձրանում հոյնպէս գետակներից, գետե-

ընց, լճերն ու ծովերն: Այդ պատճառով էլ անընդհատ, յորդ ան-
ձրենք էին գալիս: Յաճախակի անձրեններից ծառերն աւելի արագ էին
մեծանում, աւելի գեղեցիկ տեսք ստանում. կային խիտ, անանցանելի
անտառներ հսկայական ծառերով, որոնց բարձրութիւնը 10—15 սա-
ժէնի էր հասնում:

Այդ ժամանակ երկրաշարժ յաճախ էր պատահում. դրանից եր-
կրի մակերևոյթը մի տեղ բարձրանում էր մի ուրիշ տեղ իջնում:
Երկրի օրօրելոյց ծառերն արմատահան էին լինում և ցած ընկնում
ու այդպէս կիտում իրար վրայ: Նոր օրօրումներից ծառաբների կիտ-
ւած տեղը ցածրանում և որեւէ գետ հունը փոխելով անցնում էր այդ
տեղով, դառնալով ընթացքում դիզելով կաւի, աւազի, կրի շերտեր: Նոր
ու նոր օրօրումներից գետը կրկին փոխում էր իր ընթացքը և այդ
նոր սարի վրայ բռնանում էին նոր, հսկայական ծառեր, երկրաշարժից
կրկին թափւում, կիտւում, դարձեալ ծածկւում կրի, աւազի, կաւի
շերտերով և այդպէս անվերջ...

Վերին շերտերը ճնշում են միջին շերտերին, միջինը՝ ստորինին,
տաք մայր-երկիրը տաքացնում է նրանց, այրում, քարածուխ դար-
ձնում:

Եւ այսպէս մայր երկրի ծոցում հաստ շերտերի տակ, դառնի
ընթացքում ամբարեւել է այդ թանկագին հանքը:

Հանքահաններն երկրի կուրծքը փորելիս, գտան ստորերկրեայ սև
անտառ:

— Քարածուխ... ուրախ բացականչեցին նրանք:

Շուտով մեռած ծառերը կրկին յայտնւեցին երկրի վրայ և սկսե-
ցին ապրել, բայց ի հարկէ ոչ առաջւայ պէս, այլ որպէս վառելիք:

Հինաւուրց ծառի բնի մի մասը տարւեց խոհանոց. նրան վառե-
ցին ու նրա օգնութեամբ արգանակ եփեցին, միս տապակեցին, կար-
կանդակներ թխեցին: Ծառի մի ուրիշ կտորն էլ տարւեց սենեակը.
ծառան վառարան վառեց, սենեակներ տաքացրեց: Երրորդ կտորն
յայտնւեց գազի գործարանում: Այնտեղ նրան ամուր փակւած կաթ-
սայի մէջ շիկացրին և դարձրին գազ: Ստորերկրեայ չուգունի խողո-

վակների միջով գազն ուղարկեցին դէպի փողոցի լապտերներն ու մի
քանի տներ: Գազն այնտեղ բոցավառեց և մութ գիշերներին լուսա-
ւորեց փողոցներն ու սենեակներն աւելի քան մոմն ու լամպը: Քա-
րածուխի չորրորդ կտորն ընկաւ երկաթուղու շոգեմեքենայի վրայ.
նրանով վառարանը վառեցին: Շոգեմեքենան աղաղակեց, սուլեց, հե-
ւաց և գնացքը սլացաւ քաղաքից քաղաք, տանելով անհամար մարդիկ ու
ապրանք,

Քարածուխի աւելի կարծր ու փայլուն կտորից էլ մարդիկ շի-
նեցին սև, սիրուն կոճակներ, որոնք երեխայի նոր շորերի վրայ, արե-
գալի տակ, փայլում էին ինչպէս իսկական թանկագին քարեր:

Քայրիկ զան!

Այսօր էլ իմ Յնդիսե քան լա

անչաւ: Շնորհակալ իմ ուղարկածդ ան-

նման ևւերից: Բօրաբոգից արաչալ

այիսակիւն, Եօրաբոգն ուղարկել էր մի

ուկիւթ փառակալ՝ գրիցի: Նրա մէջ

կայիւ մանկակալ քշե և կարմիր, իսկ գու-

նաւոր և կարմիրը դժգոյն էի: Զօրիւքայրն

ընծայից մի չլիւսւած գիւլիկ գրչաման:

Ամիս էլ չար Լուսակիւն: Զուեւոր

ընկերակիցս մէկը խաւում էր Լայիւր

Իսկ նրան ամեն ինչ ցույց տվի. որովհետև
հոր մոռնիլով խղճը դժբաղդապաւ,
դրա համար իսկ նրան սիրով ընծայիցի
իմ ուկրիայ գրչակորը, իրկու դիմաւուն
ճարիրը և մի քանի գրչամայր: Ընծամիրս
ցույց տալուց յարոյ, մրաւ սիլաւարու
բէջ խիլու: Ըստիմանդութեան ու

Ըստիմանդութեան միւ խղճիլիլու
հարստիրիցի: Ձիգրանութեան նապից,
միւս պարիցիլ, իրիցիլ ու շար ուրա-
խայանի: Ընծա պարիլ, որ իսկ ուղ աւորդ իմ:
Ըստիմանդութեան իմ քիւ և քոզա:

Քո Ըստիմանդ

1912 թ 20 Ըստիմանդ
կարս

24. Քաջ պատանի

Բոլոր աշակերտները վարժապետների հետ գնացին քաղա-
քի մեծ հրապարակը: Այնտեղ կարգով կանգնած էին քաղաքի
բոլոր դպրոցների աշակերտները. ամենքն էլ մաքուր և գեղե-
ցիկ հագնւած էին: Հրապարակում մեծ բազմութիւն կար. բո-
լոր տների լուսամուտները, պատշգամբները ծաղիկներով,
գորգերով էին զարդարւած: Զինուորական երաժշտական խումբը
նւագում էր: Քիչ յետոյ երևաց քաղաքագլուխն իր օգնական-
ներով. ամենքը նստան զարդարւած սեղանի շուրջը: Այդ մի-
ջոցին դուռը բացւեց և մի փոքրիկ պատանի երևաց. կեցցէ,
ուռն, թնդում էր ամեն կողմից. պատանին կասկարմիր կըտ-
րած՝ շփոթւած—կանգնած էր: Քաղաքագլուխը նշան անելու
պէս՝ ամենքը լռեցին: Քաղաքագլուխը կանգնեց և ասաց՝

—Տեսնում եք այս փոքրիկ հերոսին, սա ազատեց այն
փոքրիկ ութը տարեկան աղային կատաղի գետի ալիքներից:
Երբ խեղդւողը կռիւ էր տալիս ալիքների հետ և օգնութիւն
կանչում՝ ահագին բազմութեան մէջ այս փոքրիկն էր, որ գէն
ձգեց շորերը և անվախ վազեց դէպի շուրը:

—Չուր է, կը խեղդւեն, ազատել անկարելի է—կանչում
էին ամեն կողմից: Սա չսեց. մարդիկ սրան բռնում էին, բայց
այս քաջը ձեռքերից փախաւ և իրեն ձգեց կատաղի ալիքների
մէջ:

—Կորաւ, կորաւ, ասում էին մարդիկ, բայց սա անվախ
կերպով վրայ հասաւ և բռնեց խեղդւողին, ջրի երեսը հանեց
և կատաղի կերպով կռւում էր փրփրած ալիքների հետ. կո-
հակներն սպասում էին երկուսին էլ կուլ տալ. սա մերթ սուղ-
ւում էր, մերթ բարձրանում և կուլելով՝ առաջ էր շարժւում:
Այդ ժամանակ սա արդէն մի փոքրիկ պատանի չէր, այլ քաջ
աղամարդ: Վերջապէս այս հերոսը կարողացաւ յափշտակել

խեղդողին և պարգևեց աշխարհին: Մա ոչ թէ միայն բարի,
քաջ է, այլև անձնագորհ...

Զօրականներ, ողջունեցէք սրան որպէս ձեր եղբօրը...
Մայրեր, օրհնեցէք սրան, որպէս ձեր հարազատ որդուն: Մա-
նուկներ, տալաւորեցէք սրա զէմքը, քաջագործութիւնը ձեր
յիշողութեան մէջ: Իսկ ես, թագաւորի անունով, այս անվե-
հեր, փոքրիկ քաղաքացուն տալիս եմ այս քաջութեան մէկայլը:

Ամեն կողմից որոտացին կեցցեններ, ծափահարութիւններ:
Քաղաքագլուխը մօտեցաւ պառանու որմնադիր հօրը, ձեռքը
սեղմելով շնորհաւորեց. շնորհաւորեց նոյնպէս մօրը:

Յանկարծ մի ութը տարեկան տղայ վրայ հասաւ և փոք-
րիկ քաջին անվերջ համբուրում էր... դա փրկւած տղան էր,
որ շնորհակալութիւն էր յայտնում իր փրկողին: Նորից ծա-
փահարութիւններ, նորից սրտագին ուռաներ թնդացրին օդը:
Ամեն կողմից փոքրիկներ Վրայ ծաղիկներ էին թափւում:

Զմեռն անցաւ, եկաւ գարուն,

Հալաւ բանձրիկ սարերու ձուն.

Ճամբայ բացաւ դարիբներուն:

Իմ դարիբէն խաբար չի գայ,

Աչքս ճամբին՝ դադար չկայ:

Ղարիբ եկեր ամպ ու մշուշ,

Իմ դարիբի սիրտն է քնքուշ,

Ոտ կը փոխէ՝ քոյն ու փուշ...

Հերիք մնաս, դարձիւր վաթան.

Իմ ախպէր ջան, ազիզ եար ջան:

Զուրն է պրծել՝ կուգայ սարէն,

Սարէն, ձորէն... իմ աչերէն...

Մի նորոգիր սրտիս եարէն:

Դարձիւր վաթան, հողն անուշ է,

Հողն անուշ է, ջուրն անուշ է:

Մուրսը էր, դուրսը թուփ ու թորան,

օրը մթնէլ. թիթիւն կարդէլ, արեւ-իւր-

կրնէլ մշուշ մէջ կորիւլ էրն: Զա.

ալ խարկիւր վերջն էր կարթիս: Զուլ

վերարկուս առայ վրաս, փաթաթիւցի,

միջ իրոյն էլ շալակա ստա՛ծ, դուրս

իկա՛յ. թիփու միզից, ջրնի միզից, էլ

ինչպէս իմ վազ րուիւ, իրիւ-բերնիւ

վայր ընկնելով. վեր ինկնելով. մի կիրայ

խորանայլ հասիւ..., էլ չգրիւմ:

Ձրենից, փամուց դադար զէմֆա մոմում էր.

փամբն ոռնում, փշո՛ւմ, լալում, լառալում,

կարթիս նա էլ ջրենից, բուխից մրա՛ծ-ստում

միջ մկկում կկկում էր, միջ կարաղած

չառում միջի ջրան զէմ, գոռում-գո-

շում, մոնշում էր: Եւ բնութիւնս արին
 թիւան չիւն ու թիւիւ, բույ-բորանի
 Լամբրգի Կիւ ինչոր մի խուլ արարակցույ,
 Կեճկարանի էր ինչ Լամնում, որ միք
 խիղզում, կորչում էր վիլ խմու
 ուժգին ոռնոցով, միք թիկթիկում
 կնժկնժոցով լաւում Կոռնն, շար Կոռնն...
 Ժիւղիւն ծրամ, պաղ չիռիւրովս Խ
 միք Խոպս էր լցնում, միք կապուրկած
 Խիւ բերանս արորում ու մրածում, թէ ով,
 Կը լինէր այդ սուկալի ժամին դուրսը մի-
 Լապած, յանկարծ դողալով, որնիւրս ընկաւ
 մի շան լակոյ: Եւ լիւց, կրծիւց չիւնոյր
 արիւնիւրս, Խորմրայ, ապա պոչն իրան
 խալած, դողդողալով, մեղաւորալով յիւր փա-

խաւ, պապի րակը խոյրի Ժարը Կժիւց:

Աորիւց Կիւ, Աորիւց Լիւց, Խորմրայ, սի-
 րուն դունչը, կապրած դունչը վիւրս արն-
 Կիւց: Խիւ-ճի Կիւ-անի, Լա Է Ընկիւր
 էր ուլում, արիւց, խմուց պարսպարան
 էր ինկում:

27. ՌՕԲԻՆՉՕՆԻ ՈՒՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1

Նոր էին պառկել, որ փոթորիկ բարձրացաւ, անձրև տեղաց ու ամպերն որոտացին: Յանկարծ թնդանօթի բոմբիւններ լսեցան:

Նա կարծում էր, թէ որեւէ նաւ է ընկղմում և օգնութիւն խնդրում: Նա բլրի վրայ կրակ վառեց, բայց կրակը հանգաւ անձրևից: Ռօբինզօնը տասն անգամ վառեց. անձրևը միշտ հանգցնում էր. այդպէս էլ հանգած մնաց:

Ամբողջ գիշեր Ռօբինզօնը թնդանօթի պայթիւն էր լսում ու մտածում էր, թէ նաւն եղերքի մօտ կանգնած կը լինի: Արշալուսինն նա վերկացաւ և վերև վազեց տեսնելու, թէ որտեղ է կանգնած այն նաւը. և քիչ մնաց մեռնէր ուրախութիւնից: Կղզու մօտ մի նաւ էր կանգնած:

Ռօբինզօնը շտապով վազեց դէպի տուն ու գոռալով ասաց Ուրբաթին. «Եկան, եկան»: Ուրբաթը կարծեց, թէ վայրենի մարդիկ են

եկել. իսկոյն վերցրեց տէգն, աղեղն ու նետերը և դէպի ծովը վազեց Ռօբինզօնի ետեից: Նա էլ նաւը տեսաւ:

Ռօբինզօնն և ուրբաթը շտապով կրակ վառեցին ծովափին. բայց նաւի վրայ ոչ մի մարդ չէր երևում: «Թոյլ տուր, լող տամ դէպի նաւը», ասաց Ուրբաթը:

Ռօբինզօնը համաձայնեց:

Ուրբաթը հանեց շորերն ու լողաց: Ռօբինզօնն ափի վրայ կանգնած նայում էր նրա ետեից: Երբ Ուրբաթը մօտեցաւ նաւին, մի կենդանի հաջեց նրա վրայ: Ուրբաթը դողաց ահից և զգուշութեամբ նաւի վրայ բարձրացաւ: Կենդանին եկաւ նրա ձեռքերը լիզեց: Դա մի շուն էր, իսկ Ուրբաթին իր օրում շուն չէր տեսել:

Ուրբաթը նաւի վրայի եղած բաները դիզում էր, յանկարծ մի այնպիսի հարած ստացաւ ետեից, որ տեղն ու տեղը վայր ընկաւ: Յետ նայեց, տեսաւ, որ իրեն խփողը մի հրէշ է՝ մօրուքով ու պողերով:

Ուրբաթը վախից ջուրն ընկաւ. շունն էլ ետեից: Ուրբաթը լսում էր, որ մէկը գալիս է ետեից. նա կարծում էր, թէ եկողն այն պողերով հրէշն է, և սաստիկ վախից շնչասպառ ափ հասաւ: Հասնելն ու գետին փռելը մէկ եղաւ:

Ռօբինզօնի սիրտը դող ընկաւ, նա կարծեց թէ Ուրբաթը մեռել է. գրկեց նրան ու սկսաւ անունը տալ: Ուրբաթն ուշքի գալով պատմեց, թէ ինչից էր սարսափել: «Զուր ես այդքան սարսափել. քո տեսածը ոչ թէ հրէշ է, այլ այծ», ծիծաղելով ասաց Ռօբինզօնը:

Այդ միջոցին շունը լողալով ցամաք հասաւ, և Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Սպիտակ մարդկանց բնակած երկրում շներ էլ շատ կան»:

Երբ որ Ուրբաթի վախն անցաւ, Ռօբինզօնը նրան ասաց. «Նաւի մարդիկը խեղդած կլինին. գնանք միջի բաներն այստեղ բերենք, թէ չէ՝ զուր տեղը կըկորչեն»:

Նրանք ամբողջ օր ու գիշեր աշխատելով մի լաստ շինեցին. առաւօտեան մէջը նստան ու գնացին նաւի մօտ: Հասնելիս Ռօբինզօնը տեսաւ, որ նաւն ամուր խրւել է աւաղի մէջ:

Ռօբինզօնը գնաց տեսնելու, թէ ինչ կայ նաւում: Տեսաւ պաքսիմատով, ալիւրով ու ցորենով լիքը պարկեր, գինով լիքը տակառներ, տեսաւ շատ հրացաններ, վառօդ, կապար, կացիներ ու սղոցներ, տեսակ տեսակ հագուստներ: Նա շատ ուրախացաւ, իսկ Ուրբաթը նայում էր և չէր հասկանում, թէ ինչացո՞ւ են այդ բոլոր իրերը:

Ամենից առաջ նրանք վերցրին մի տակառ վառօդ, երկու հատ կապայ, երկու գոյգ շապիկ վարտիկ, երկու գոյգ կօշիկ, երկու հատ կացին, երկու հատ սղոց. — վերցրին թուղթ, գրիչ ու թանաք, մի կայծքար, մի հրահան (չաքմաք) ու պատրոյկ, մի տակառ պաքսիմատ — և այծին:

Ճաշից յետոյ նրանք նաւեցին դէպի եզերքը: Յամաք որ իջան, Ուրբաթին զարմացնելու համար Ռօբինզօնն ասաց.

— Նայիր. տեսնո՞ւմ ես, վերևում ուրուր է թռչում: Նա այժմ իսկոյն վայր կընկնի:

Ռօբինզօնն նշան դրաւ ուրուրին և հրացանն արձակեց: Ուրբաթը լեղապատառ գետին ընկաւ: Ռօբինզօնն ասաց. «Վախեցա՞ր, հա՞»: Եւ ցոյտ տաւ, թէ ինչպէս է պայթում հրացանը: «Այդ սրբան լաւ բաներ են հնարել սպիտակները — մինչև անգամ կենդանի կրակ»:

Հետևեալ օրը նրանք նորից դէպի նաւը գնացին: Այս անգամ մի թնդանօթ դրին լաստի վրայ, մի մի պարկ ցորեն, գարի, սիսեռ, մի արկղ մեխ, մի տակառ վառօդ ու կապար, մի հատ մեծ առագաստ ու մի յեսան (սրելու քար): Այս բոլորը ծովափ տանելուց յետոյ՝ երկրորդ անգամ նաւի վրայ ելան և ոսկի ու ազնիւ քարեր վերցրին:

Երեկոյեան Ռօբինզօնը մոմ վառեց ու սկսաւ գրած թղթերը կարդալ: Շատ բան չհասկացաւ, որովհետև նրանք սպանիական լեզւով էին գրած: Միայն այսքան իմացաւ, որ նաւն Ասիա էր նաւում և 100 հոգի գերի էր տանում վաճառելու համար:

Ռօբինզօնը պահեց այդ բոլոր թղթերը, թանկագին ակնեղէններն ու ոսկին և ասաց. «Թող կենան. դրանց տէրը գուցէ մի օր լոյս կընկնի»:

Մի առաւօտ Ռօբինզօնը ծովափ զրկեց Ուրբաթին, որ ոստրէներ հաւաքէ, իսկ ինքը տանը մնաց՝ վառարանը նորոգելու համար: Յան-

կարծ տեսաւ, որ Ուրբաթը վաղէ-վաղ յետ է դալիս: «Յիշե՛հ, ե-
կե՛հ եհ»:

«Ուլքեր էն եկել», հարցրեց Ռօբինզօնը:
Իսկ Ուրբաթը կանչում էր. «Երկու, երեք, վեց հաւակ»:

Ռօբինզօնը վազելով բարձրացաւ լեռան վրայ և տեսաւ, որ ափի մօտ վեց նաւակ է կանգնած և մէջն էլ շատ վայրենի մարդիկ կան։ Շուտ վայր իջաւ և ասաց. «Ուրբաթ, վերցրու հրացանդ, և շուտով այնտեղ գնանք»։

Նրանք լցրին վեց հատ հրացան և այնպէս ճանապարհ բռնեցին,
որ վայրենիները նրանց չտեսնեն:

Ուրբաթը թագուն մօտեցաւ վայրենիներին, ամեն բան դիտեց, և յետ գալով ասաց. «Վայրենիները կրակ են վառել, շուրջը նըստոտել են. կրակի վրայ մի մարդ են խորուում. իսկ մի ուրիշ մօրուքաւոր սպիտակ մարդ, ձեռքն ոտքը կապկպած, գետնի վրայ ընկած է»։

Ծովափի մօտ մի փոքրիկ անտառ կար. այդ անտառի միջով նը-
րանք մօտեցան վայրենիներին. Ռօբինզոնն այնպէս ուղղեց և արձա-
կեց հրացանն, որ զնդակը վայրենիների զլխի վրայով թռաւ: Սկզբում
վայրենիները ցիր ու ցան եղան ահից. բայց յետոյ, տեսնելով որ ոչ
ոք չկայ, կարծեցին թէ լսածներն ամպի գոռոց է, նորից հաւաքե-
ցան և սկսան պար գալ կրակի շուրջը:

Լիօբինզոնն ասաց Ուրբոթին. «Ջարկ»: Երկուսն էլ միասին հրա-
ցան արձակեցին. վայրենիներից երեք մարդ սպանեցան, հինգը՝ վի-
րաւորեցան: Ելի մի անգամ պարպեցին, նորից երեք մարդ ընկան:
Յետոյ վայրենիների վրայ յարձակեցան. Ուրբաթը սկսաւ կռիւ իսկ
Լիօբինզոնը վազեց այն մարդու մօտ, որ կապւած ընկած էր գետնի
վրայ, քակեց նրա թուկերը, մի ատրճանակ և ուռը տուաւ: Սպիտակ
մարդն էլ սկսաւ կռիւ վայրենիների հետ և շատերին ջարդեց:

Վայրենիները, տեսնելով որ իրենցից շատերը սպանւել են, նաւակները նստան ու փախան:

Ուօրինգօնը գնաց վայրենիների թողած նաւակը տեսնելու և գտաւ նրա մէջ մի կապւած ծերունի: Կապերը բաց անելուց յետոյ, կան-

Հեց Ուրբաթին: Հէնց որ Ուրբաթը վայրենուն տեսաւ, սկսաւ համբուրել նրան և թռչկոտել նաւակում: Ռօբինզօնը հարցրեց, ինչո՞ւ է այդպէս ուրախանում:

«Սա իմ հայրն է»: Ռօբինզոնը գինիի տւաւ նրան, իսկ Ուրբաթը սկսաւ շփել հօր մարմնի անդամները, որոնք ուռել էին կապերից:

Յետոյ Ուրբաթը մի նաւակի մէջ տեղաւորեց իր հօրն ու սպիտակին. իսկ Ռօբինզօնը միւս նաւակի մէջ դրաւ հրացաններն ու վայրենիներէ իր քնացած տէգերը, և ամենքը միասին եզերքին մօտիկ ճանապարհ բռնելով, դէպի քարայրը նաւեցին:

Քարայրը տանելուց յետոյ կերակուր տւին նրանց, որ ուտեն. նրանք լաւ կերան կշտացան և քուն եղան: Միւս օրը Ռօբինզօնն ասաց սպանիացուն. «Խնչպէս ընկար վայրենիների ձեռքը»: Սպանիացին ասաց. «Մենք մի նաւակ ունէինք և Ասիա էինք նաւում, հետներըս էլ հարիւր հատ գերի էինք տանում վաճառելու: Յանկարծ փոթորիկ բարձրացաւ և գիշերը մի ծանծաղի մէջ ընկանք (չուրը քիչ՝ աւազոտ տեղ). սկսանք թնդանօթներ արձակել, բայց ոչ ոք չեկաւ մեզ օգնելու: Գերիները մեր հրացանները յափշտակեցին, մեր բոլոր նաւակները խլեցին և ուզում էին նաւի վրայ թողնել մեզ ու փախչել. բայց մենք աղաչեցինք, որ մեզ էլ նաւակների մէջ առնեն: Առաւօտեան մի կղզի իջանք, այնտեղ վայրենի մարդիկ էին բնակւում. նրանք մեզ տեսնելով ուրախացան և ձկնով կերակրեցին: Կէս տարւայ չափ ապրեցինք նրանց մօտ: Մի օր ուրիշ վայրենիներ եկան այնտեղ մեզ հետ կուեցին, մեզնից շատերին սպանեցին, իսկ ինձ, Ուրբաթի հօրն և մի ուրիշ վայրենի մարդու գերի բերին ու կերան այն մարդուն»:

III

Ռօբինզօնն Ուրբաթի հօր անունը Հիգգըսթի դրաւ:

Մի օր էլ Ռօբինզոնն Իսպանացուն ասաց. «Վերկաց գնա, ագ-
գակիցներըդ մեզ մօտ բեր. նրանք այստեղ աւելի լաւ կ'ապրեն»: «Լաւ,
բայց մենակ ի՞նչպէս գնամ»: Ռօբինզոնն ասաց. «Հինգշաբթին էլ հետդ
կը գայ: Միայն մի երկու օր սպասեցէք. առաջ պէտք է գետինը հեր-
կել, ցանքս անել, որ երբ ազգակիցներդ գան, ուտելու բան ունենան»:

Նրանք գետինը հերկեցին, ցորեն և դարի ցանեցին. այդ աշխատանքն երկու շաբաթում աւարտեցին և յետոյ ճանապարհ դրին:

Մի օր Ռօբինզօնը և Ուրբաթը ժայռի վրայից մի մեծ նաւակ տեսան ծովափին: Նրանք իջան ժայռից և թագ կացան ծառերի ետև. նրանք ամեն բան տեսնում էին, իսկ իրենց ոչ ոք չէր տեսնում: Նաւակն ափին մօտեցաւ. միջից 11 մարդ դուրս եկաւ և երեք հոգի էլ կապած դուրս հանեցին: Մի բարձր հասակով մարդ ասաց կապւածներին. «Մենք ձեզ պիտի սպանենք»: Իսկ կապւածներն սկսան աղաչել, թէ «Մի սպանիր մեզ, լաւ է՝ այս կղզու վրայ թող, այստեղ ոչ ոք չէ բնակւում. բոլորը մէկ է՝ սովից կըմեռնենք»: Բարձր հասակով մարդն ասաց. «Դէ լաւ, կըտեսնենք»:

Ռօբինզօնն այդ որ լսեց, ասաց Ուրբաթին. «Շուտ գնա, մի քանի հատ հրացան և ատրճանակ, վառօդ ու գնդակներ բեր»: Երբ Ուրբաթը բերեց, հրացանները լցրին:

Երեք կապւածները նստած էին, իսկ միւսները կղզու վրայ ման գալու գնացին. մի քանիսն էլ պառկեցին: Երբ քնեցին, Ռօբինզօնը թագուն մօտեցաւ կապւածներին ու ասաց. «Մի վախենաք. ասացէք ինչքեր էք»: Մէկն ասաց. «Ես նաւապետ եմ. սրանք ընկերներս են. նաւաստիները չկամեցան ինձ հնազանդել և ուղում էին սպանել մեզ»: Ռօբինզօնն ասաց. «Ես կ'ազատեմ ձեզ մահից, միայն թէ երդում աւրէք, որ ինձ Անգլիա կըտանէք»: Ամենքն երգում արին: Ռօբինզօնը և Ուրբաթը կամացուկ մօտեցան նաւաստիներին և կապկպեցին նրանց, և տարան մի մի քարայրում փակեցին: Իսկ նաւակը ցամաք հանելով յատակը ծակեցին, որ եթէ նաւից մարդիկ գան, չկարողանան յետ տանել:

Այդ միջոցին թնդանօթի ձայն որոտաց, նշան տալով, որ կղզու վրայ գտնուող նաւաստիները նաւ վերադառնան: Յետոյ մի ուրիշ նաւակ եկաւ. մարդիկ դուրս եկան ու սկսան առաջուց եկողներին անունը տալ: Կանչեցին, կանչեցին, բայց վերադարձող չկար. երբ ուղում էին դէպի նաւը յետ գնալ, Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Գնա անտառ դէպի նաւը յետ գնալ, Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Գնա անտառ և ձայն հանիր, նրանք կըկտրծեն, թէ կանչողն իրենց ընկերներից

մէկն է»: Ուրբաթը կանչեց. ամենքը նրա կողմը վաղեցին, իսկ նաւակի մօտ միայն երկու մարդ մնաց:

Ռօբինզօնն ու նաւապետն երկու ընկերով թագուն մօտեցան նաւակին, բռնեցին կապեցին պահապաններին, իսկ նաւակը մացառի մէջ թաղցրին: Նաւաստիները երբ յետ եկան, տեսան որ նաւակը չկայ, նրանք շատ վախեցան:

Նաւապետն ասաց նրանց. «Վաղը դուք ինձ հետ պէտք է գաք, որ նաւն ապստամբ նաւաստիների ձեռքից խլենք: Եթէ ինձ չօգնէք, կղզու վրայ մնացող ընկերներդ կըսպանին»: Նրանք ասացին. «Մենք կ'օգնենք քեզ. միայն թէ ամենքիս ներիր»:

Այն ժամանակ Ռօբինզօնն ասաց նաւապետին. «Գնա, հէնց որ նաւին տէր դառնաս թնդանօթ արձակիր: Նաւապետը խօսք տուեց և գնաց: Երկար ժամանակ ոչ մի ձայն չէր լսոււմ, գիշերը մութն էր, և Ռօբինզօնը կարծեց, թէ նաւապետին սպանել են: Յանկարծ թընդանօթն որոտաց: Ռօբինզօնը շատ ուրախացաւ, որ նաւապետը նաւին տիրել է և թէ ինքն էլ այժմ այդ նաւով Եւրոպա կըվերադառնայ, իւր հօրն ու մօրը կըտեսնէ: Նա մինչև առաւօտ սարի վրայ կանգնած մնաց և միշտ ծովի վրայ էր նայում: Երբ լուսացաւ, Ռօբինզօնը ասաց Ուրբաթին. «Նաւը չէ գալիս. երևի նաւապետը խաբեց մեզ և ինքը մենակ հեռացաւ»: Մինչ նրանք այսպէս խօսում էին, յանկարծ մի շարժում լսեցին. յետ նայեցին, տեսան, որ նաւապետը գալիս էր նաւաստիների հետ: Ռօբինզօնը շատ ուրախացաւ և ասաց. «Հապա նաւդ ընտեղ է»: Նաւապետն ասաց. «Կղզու միւս կողմը տարայ—այնտեղ քամին սաստիկ չէ»: Յետոյ Ռօբինզօնը նաւապետին իւր մօտ ձաշի հրաւիրեց: Ձաշի ժամանակ Ռօբինզօնը պատմեց նաւապետին, թէ ինչպէս էր ընկել կղզու վրայ և քսան տարի ապրել այնտեղ: Նաւապետը շատ զարմացաւ և ասաց. «Ռօբինզօն երբ ես ուղում տուն վերադառնալ: Ռօբինզօնն ասաց. «Թող Հինգշաբթին և սպանիացին գան—այն ժամանակ»:

Ուրբաթը գնաց յայտնեց նաւաստիներին, որ նրանց սպանելու չեն, նրանք շատ ուրախացան: Եւ Ռօբինզօնն ասաց. «Ես ձեզ կըթող-

նեմ անասուններս ու հրացաններս և ամեն բան, ինչ որ ունիմ. միայն թէ լաւ մարդիկ եղէք»:

Այդ մշտնջեն վազելով եկաւ Ուրբաթն և ասաց, որ Հինգշաբթին և սպանիացին եկել են:

Երբ նրանք եկան, Ռօբինզօնը սկսաւ ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնել. վերցրեց իր կապան ու վարտիկն, որ կարել էր լամայի մորթուց — առաւ իր աղեղը, տէգերն ու քարէ կացինը, որ մենակութեան ժամանակ էր շինել, — վերցրեց և թանկագին քարերն ու ոսկին:

Երբ ամեն ինչ նաւը դրին, Ռօբինզօնը նաւ նստաւ իր երկու լամաների, թութակի և շան հետ միասին: Ուրբաթն ու Հինգշաբթին էլ նրա հետ նստան: Կղզու վրայ մնացին վեց անգլիացի և երկու սպանիացի իրենց կանանցով:

Ռօբինզօնը Ուրբաթի հետ յաջող կերպով հասան հայրենիք, իսկ յոյն հօր մօտ գնաց: Հայրը ծերացել էր. երբ իմացաւ, որ եկողն որդին է, լաց եղաւ. Ռօբինզօնն էլ լաց եղաւ, և ասաց. «Հայրիկ, հապա մայրս հրտեղ է»: «Նա մեռել է. միշտ ուզում էր քեզ տեսնել»:

Ռօբինզօնը շատ ցաւեց, յետոյ պատմեց հօրը, թէ ինչպէս էր բնկել կղզու վրայ և քսան տարի այնտեղ ապրել: Հայրը շատ զարմացաւ և սիրով ականջ էր դնում որդու ասածներին:

Ռօբինզօնն Ուրբաթի հետ հիւսն դարձան: Նրանք միշտ շատ գործ ունէին, որովհետեւ լաւ էին աշխատում: Երկար ապրեցան և շատ փող վաստակեցին: Ռօբինզօնի հայրը մեռաւ. նրանից յետոյ Ուրբաթն էլ մեռաւ: Եւ Ռօբինզօնը նորից մնաց այդպէս մենակ, ինչպէս որ էր կղզու վրայ բնակւելիս:

28. Զմեռ

Ձիւն ձմեռ. երկու կարճ խօսք ասա, ու երեք-չորս երկար ու ձիգ ամիսներ մտիր տունդ, դուռը պինդ փակիր, տաք քուրսու տակին, կամ տաւարի շնչով տաք բաղանիս դարձած գոմի յօդայում մի կողքի ձգւիր:

— Ձիւն ձմեռ. ասում է աշխատանք սիրող երկրագործը և մտքամոլոր տարակուսում: Ի՞նչ պիտի անենք երեք-չորս երկար ամիսներ տխուր տրտում մտածում է նա, ջանս ցեց է մտել, գործելու սովոր եմ, աշխատել եմ ուզում, գործ չկայ: Ձիւնն եկել, հողի երեսը պինդ ծածկել է. պարզիկան ու սառնամանիքը կանաչ ու զւարթ ծառերին մերկացրել, շինել են չոր ցախ. ցուրտն ու բուքն, իմ աշխատաւոր եղանն, իմ գոմ-շին ու ոչխարին կապերի մէջ է կոխել ու չի թողնում, որ երկրնքի երես տեսնեն. կէս գաղի հաստութիւնով սառոյցը մեր գոչգոչած գետերին, մեր կշկշան առուններին պապանձացրել է. գործ չի մնացել՝ գործենք, անելիք չկայ՝ անենք, ծոյլերի վրայ ծիծաղում ենք, էն օրին ենք հասել, որ ուզենք չուզենք՝ պիտի մենք էլ ծուլանանք:

29. Զմեռ

Ձինջ երկինքը գողարիկ ժպիտը մարեց
Վառ արեւ կորաւ, գնաց անանուն.

Մեր չորս կողմում անուշ երգը դադարեց,
Քնեց ասեա, յանկարծ սիրուն բնութիւն:

Թալանւեցին շքեղ պարտէզ, թաւ մէրին,
Հեծհեծեցին մերկ ճիւղերը զարդագուրկ,
Բայց քարացան նրանց դալար աչերին
Հոսաշողին վշտի գոհար արտասուք:

Եւ արցունքի բիւրեղներով ծառ ու ճիւղ
Ճերմակ, սիրուն շորեր հագան սարսուռն.
Կարկաչահոս, գլգլացող յորդաբուղիս—
Վերմակ առան վրան—աղբիւրն ու առուն:

Յուրտ երկնքից մաղւող շողերն արևի
Փըշրւելով հատիկ-հատիկ փուկեցին.
Յած, պատանւած, մեռած երկրի դազաղին
Բիւր երվներանգ գոհար մոմեր վառւեցին:

30. Զմեռ

Զիւնն եկել զիգւել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզկայ գի-
շերըն էնպէս էր գետինը սառեցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս
հազար տեղից տրաքտրաքում, ճոճում, ճքճքում էր ու մար-
դի ջանը սոսաւցնում: Ամեն մէկ ծառի ճիւղերից, ամեն մէկ տան-
կտուրից հազար տեսակ սառցի լուլայ, հազար տեսակ ձնի քու-
լայ կախ էր ընկել ու բիզ բիզ իրար վրայ սառել: Հէնց գիտես
սար, ձոր կամ նոր էր ծաղկել կամ նոր ծերացել: Թռչուն, գա-
զան, անասուն, սողուն, որը փէտացել, էստեղ, էնտեղ ընկել,
որն էլ վազուց բռնը մտել, ձէնը կտրել, պաշարը վայելում,
գարնան գալուն սպասում: Գետերի, առուների երեսները սա-
ռուցը մէկ գազ եկել, հաստացել, որ մօտներին կանգնողը մի-
միայն նրանց խուլ ձէնն էր լսում:

Արեգակն էս առաւօտ, որ աղօթարանից չբարձրացրեց ու

աչքը աշխարհին ձգեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի գլը-
խին, էնպէս էր պէծին տալիս, պսպղում, ծիծաղում, կանաչ
ու կարմրին տալիս, ալմաստ, զմրութ, եաղութ ու հազար
տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երե-
սին փռած:

Սարերը սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին ձնի
թեփն իրար գլխով տալիս, ճամբորդի քիթ ու պոունգ իրար
կպցնում, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան
լցնում:

Դիակեք, պատմեք և գրեցէք:

31. Աշակերտը

Ձիւնը գալիս ու գալիս է: Երբ դասերը վերջացան, մենք վազեցինք ձնագնդի խաղալու: Ձիւնը փափուկ է, ձնագնդերը կոշտ ու քարի պէս ծանր են դուրս գալիս: Մայթի վրայ շատ մարդիկ կային: Փողոցում գնացողներից մէկը կանչեց. - Հերիք է չարութիւն անէք: Մի ըոպէից յետոյ փողոցի միւս կողմից լսում ենք մի սուր ճիչ և տեսնում ենք մի գլխաբաց ծերունի. նա երեսը ձեռքով ծածկած երեւում է, կողքին կանգնած տղան կանչում է:

— Օգնեցէք, օգնեցէք: Իսկոյն բազմութիւն հաւաքւեցաւ: Ձնագունդը դիպել էր ծերունու աչքին: Աշակերտներն իսկոյն փախան: Ես կանգնած էի գրավաճառի խանութի մօտ այնտեղ եկան ընկերներիցս շատերը:

Ո՞վ արաւ, ո՞վ, կանչում էին ոստիկանները և ոմանք ժողովրդից:

Ես լսեցի, որ Գարեգինը կամացուկ ասաց Գուրգէնին.

— Գնա, գնա, խոստովանիր, ուրիշների վրայ ձգելը ցածութիւն է:

— Բայց ես գիտութեամբ չեմ արել, ասաց Գուրգէնը ահաբեկ:

— Միկնոյն է, գնա, խոստովանիր, դու պարտական ես այդպէս անել:

— Ես վախենում եմ:

— Ոչինչ, ես քեզ հետ կը գամ:

Ոստիկանները կանչում էին. — Ո՞վ ակնոցները փչրեց. ապակու կտորն աչքն է մտել. կը կուրանայ:

— Գնանք, կրկնեց վճռողաբար Գարեգինը. նա բռնեց ըն-

կերոջ թևից ու առաջ քաշեց: Ժողովուրդը բանի էութիւնը հասկացաւ, ոմանք բռունցքներով վրայ ընկան:

Ոստիկանները տարան նրան ծերունու մօտ. նա նստած էր, աչքերը թաշկինակով կապած:

— Ես անգիտաբար... անգիտաբար, կրկնում էր Գուրգէնը հեկեկալով, ես ակամայ գործեցի: Մի քանի պարոններ գետին գլորեցին նրան, բայց երկու հզօր բազուկներ վերցրին նրան և լսեցաւ մի բարձր ձայն:

— Ձէ, պարոններ, սպասեցէք... Այդ մեր տեսուչն էր, նա ամեն բան տեսել էր:

— Տղան արիութիւն ունեցաւ խոստովանելու, ուրեմն ոչ ոք իրաւունք չունի նւաստացնելու նրան: Ամեքն էլ լուռ կեցան:

— Ներողութիւն խնդրիր, ասաց տեսուչը:

Գուրգէնը լալով չոքեց ալևորի առաջ և ծերունին նրան համբուրեց:

32

32. Ա Ի Ե Տ Ի Ս

Յուրա գիշեր էր, երկինքը պարզ. ձիւնը քարացել կպել էր գետին և ոտների տակ տրորւած՝ հողի գոյն էր ստացել: Անսովոր թափանցիկ օդի մէջ երկինքը մոյգ փերուզի գոյնի էր խփում: Աստղերը սովորականից մեծ էին երևում և, կարծես սառնամանիքից մրսելով, կապտել էին:

Փողոցներում անցուղարձը գրեթէ դադարել էր, չնայելով որ դեռ շատ վաղ էր: Տների լուսամուտները պայծառ լուսաւորւած՝ ծիծաղում էին կարծես: Օդի մէջ կանգնած էր խունկի, փլաւի և ձկան հոտ:

Մերունի ժամկոչը փոքրիկ թոռան հետ, ժամաշապիկ հագած, ահազին ոտնամանները սառած գետինն քրթքրեցնելով, անցնում էր անէտուն, փողոցէ-փողոց և իր ճաթած ձայնով աւետում էր ա-

մենքին Գրիստոսի ծնունդն իր պատանի ընկերոջ ձայնակցութեամբ:

Ահա նա կանգ առաւ ուղղակի փողոց նայող մի ցածիկ դռան առաջ և ծեծեց:

Դուռը բաց արեց մի փոքրիկ երեխայ:

Ժամկոչը թոռանն առաջ գցեց և ինքն էլ մտաւ ետեւից:

Հին նահապետական մեծ սենեակ էր մէկ պատից մինչև միւսը կապած երկայն ու լայն թախթով: Թախթի վրայ ձգւած էր մի ծայրից մինչև միւսը կապոյտ դաշած սուփրա, որի վրայ սպիտակ ճամուկով նկարւած էին ձուկ, դահլիճ, պատառաքաղ, գղալ, եղջերու և այլ զարդեր: Սուփրի վրայ կար միմիայն ձկնեղէն, իսկ մսեղէն՝ ոչ: Նաւակատիկ էր Կերակուրների պսակը կազմում էր փլաւն, որից բարձրացած ախորժառոտ գոլորշին բռնել էր սենեակը: Սուփրի գլխին նստած էր ընտանիքի հայր ու պապը — մի աշխոյժ, ուրախ ծերունի թրաշած երեսով և դեռ ևս սև մազերով: Նրա աջ ու ձախ կողմերում շարւած էին եօթն երեխայ: Սուփրի մի ծայրին, նստած էր մեծ մայրը, միւս ծայրին՝ երկու հարս, որոնցից մէկը ծիծ էր տալիս օրօրոցի մէջ պառկած երեխային, համ հաց էր ուտում: Այնուհետև թախթի երկայնքով մի երկայն նստարանի վրայ իրար կողքի նստած էին չորս եղբայր՝ մէկը միւսից թիկնաւէտ, ուտող-խմող, քէֆ սիրող:

Սենեակում ականջ խլացնող ուրախ աղմուկ էր տիրում: Խօսում էին բոլորը միասին — մեծ, փոքր, կին, տղամարդ: Սակայն, այդ աղմուկն իսկոյն դադարեց, երբ «աւետիս» ասողները ներս մտան:

Ծերունի ժամկոչն ու թոռը կանգնեցին դռան մօտ, մի-մի մոմ վառեցին, գլխաւորները վերցրին և սկսեցին երգել՝

Այսօր տօն է ծննդեան, աւետիս,

Տեսնու մերոյ և յայտնութեան, աւետիս...

Երգում էին առանց շտապելու, առանձին հանդիսաւորութեամբ. ծերունի ժամկոչն՝ իր խուլ, ճաթած ձայնով, պատանի տիրացուն՝ իր երեխայական զիլ, սուր ձայնով: Թէև ոչ մի ներդաշնակութիւն չկար այդ ձայների մէջ, բայց և այնպէս սրբազան երգը սրտաշարժ տպա-

ւորութիւն էր թողնում ունկնդիրների վրայ:

Վերջացաւ «Աւետիսը», վերջացաւ և «Խորհուրդ մեծը», որն երգւեց աւելի արագ տեմպով, քան առաջինը:

— Ծնորհաւոր ծնունդ և յայտնութիւն, — ասաց ծերունի ժամկոչը և հանգցրեց ձեռքի մոմը:

— Ծնորհաւոր կենաս, մղդսի ջան, — կանչեց տան ծերունին: — Դէհ, տղերք, — դարձաւ նա երիտասարդներին, ձեռքն արիւալուղի դրպանը կոխելով, — հանեցէք մի-մի արասի աւէք մեր մղդսուն: Ըհը, էս էլ իմ արասին:

Եւ հինգ արասին մէկը միւսի ետեւից մտաւ ծեր ժամկոչի բուռը:

— Ա՛յ կնիկ, վեր կաց էն երեխին գողինաղ տուր, մուրաբա տուր ուտի, — դիմեց կնոջը տան նահապետը: — Մղդսի ջան, բա որ եկար մեզ համար աւետիս ասեցիր, արի մի թաս գինի խմիր: Աժա, այ տղայ, աժա տուր՝ օրհնի:

Ծերունի ժամկոչը մի թաս գինին շպրտեց, երկայն ու բարակ օրհնանքներից յետոյ:

— Փլաւից-զատից կեր, մղդսի ջան, բեր էդ երեխին դէսը, թող դա էլ ուտի:

Փլաւը և ձկնեղէնն ուտելու ժամանակ նոյն երկայն ու բարակ օրհնանքներով ժամկոչը ծծեց երկրորդ թաս գինին, յետոյ երրորդը, յետոյ չորրորդը, բայց հինգերորդից վճռապէս հրաժարեց և նորանոր օրհնանքներով դուրս գնաց թոռան հետ հետեւալ տները հերթով ման գալու համար:

33. ԱՂՋԻԿՆ ՈՒ ԼՈՒՑԿԻՆԵՐԸ

I

Սաստիկ ցուրտ էր: Ձիւնը քուլա քուլա թափւելով՝ ծածկում էր գետինը: Արդէն սկսում էր մթնանալ. այդ գիշեր հին տարին հրաժարական ողջոյն էր տալիս ամբողջ աշխարհին, իսկ վաղը նոր տարի էր—բերկրանքի և ուրախութեան օր: Այդ միջոցին ձիւնապատ փողոցում անցնում էր գլխաբաց և ոտաբոբիկ մի խեղճ աղջիկ: Իրաւ է, տանից դուրս գալիս նա հագել էր մօր մաշիկները, բայց փողոցի մի ափից միւս ափն անցնելիս՝ նա ընկաւ երկու միմեանց հանդէպ ընթացող կառքերի մէջ տեղը և շտապելուց ու շփոթւելուց՝ մաշիկները կորցրեց: Մաշիկներից մէկն իսկապէս կորաւ, իսկ միւսը թռչեց մի փոքրիկ չարաճճի տղայ, որ նաւակ շինի նրանից ու զւարճանայ:

Աղջիկը գնում էր ոտաբոբիկ. նրա փոքրիկ ոտները կարմրատակել էին ցրտից և փէտացել: Նա իր կրծքի վրայ ամրացրած փոքրիկ արկղիկում դարսած ունէր լուցկիների մի քանի կապոց, իսկ մի կապոց բռնած էր ձեռքին: Վատ եղանակը շատ էր զնապաստում նրան. փողոցի անցուղարձը համարեա կտրւած էր, չըկային գնողներ, այդ պատճառով նրա գրպանում ևս չըկար ոչ մի կոպէկ: Համարսում էր, համ քաղցած էր ողորմելին, և հէնց երեսիցն էլ երևում էր, թէ որքան չարաչար տանջւում էր նա: Անբախտ արարած: Ձիւնը քուլա-ներով թափւում էր նրա բաց-խարտեալ մազերի վրայ, որոնք գեղեցիկ գանգուրներով շրջապատում էին նրա փոքրիկ, չքնաղ վիզը: Բայց ամենևին ուշք չէր դարձնում իր գանգուրների վրայ. նրանց մասին չէր էլ մտածում: Պատուհանները վառվում էին բազմաթիւ ճրագներով, խորովածի հոտը բռնել է ամբողջ փողոցը, ամենքը պատրաստւում էին դիմաւորելու նոր տարուն, ամեն տեղ եւում է կեանք— ահա ինչով էր զբաղւած նրա միտքը:

Վերջապէս մի խուլ անկիւն գտաւ երկու տների մէջ տեղում և, ողնու պէս կուչ գալով, նստեց այնտեղ: Սառնամանիքը փէտացնում էր նրա ամբողջ մարմինը, բայց նա չէր համարձակւում տուն գնալ. և ինչպէս վերադառնար, երբ մէկ հատիկ լուցկի անգամ չէր ծախած և գրրպանում էր կօպէկ չունէր: Առաջինն որ հայրը նրան կրթակէր՝ տեսնելով աղջկանը դատարկաձեռն տուն վերադարձած, և երկրորդն էլ— միթէ միևնոյն չէր՝ տուն գնալ թէ փողոցում մնալ. չէ որ նրանց տանն էլ նոյնքան ցուրտ էր, որքան և դուրսը, բաց երկնքի տակ: Նրանք ապրում էին չարդաստան և քամին չորս կողմից ազատ ներս ու դուրս էր անում, չնայելով որ ամենամեծ անցքերն ու ձեղքերը խցւած էին յարգով ու զանազան փալաս-փուլոսներով: Խեղճ աղջկայ ձեռքերը կապտել, լեղակի դոյն էին ստացել: Ախ, ինչ կըլինէր գէթ լուցկու աղօտ բոցով տաքանալ: Բայց ինչո՞ւ չըհանել մի լուցկի, չքսել պատին և չտաքացնել սառած մատներս: Նա հանեց լուցկին և ծկրը՝ պսեց պատին. օ, ինչպէս բոցավառեց: Աղջիկը ձեռքով ծածկեց աղօտ բոցը և լուցկին սկսեց այրել, ինչպէս փոքրիկ ճրագ: Եւ խղճուկին թւում էր՝ թէ նա նստած է երկաթէ մեծ վառարանի առաջ և փէտացած մարմինը տաքացնում է նրա հրաշալի բոցով: Օ, ինչ գեղեցիկ վառվում է կրակն այդ հսկայ վառարանում՝ տարածելով շուրջն ախորժելի տաքութիւն: Ողորմելին ձեռքերը մեկնեց, որ տաքացնի. բայց յանկարծ բոցը հանգաւ, վառարանը չքացաւ և ինքը դարձեալ նստած էր փողոցի մութ անկիւնում, այրւած լուցկին ձեռքում:

Նա հանեց երկրորդ լուցկին և քսեց պատին: Լուցկին վառեց, լուսաւորեց պատը և լուսաւորւած տեղը պատի վրայ դարձաւ թափանցիկ, կարծես լուսաւորութիւնը գաղային էր: Աղջիկը տեսաւ մի շքեղազարդ սենեակ, որի մէջ տեղը դրւած էր սպիտակ սփռոցով ծածկած սեղան: Սեղանի վրայ կարգով շարւած էին փայլուն ձեռնապակեայ ափսէներ. իսկ մէջ տեղը՝ մեծ սկուտեղի վրայ դրւած էր սալոցով և խնձորով գեղերիկ համեմած ու տապակած սագ, որից այնպիսի մի անուշ հոտ էր բուրում, որ ամենակուշտ մարդու ախոր-

ժակըն անգամ կըշարժէր: Օ՛, երջանկութիւն. յանկարծ սազը վեր կացաւ սկուտեղի վրայից և գլորեց յատակի վրայ: Նրա մէջքի մէջ ցցւած էին դանակ և պատառաքաղ: Նա գլորելով մօտեցաւ մանուկ աղջկանը: Բայց լուցկին այդ միջոցին հանգաւ, և նրա առաջ կանգնած էր դարձեալ նոյն սառն ու հաստ պատն իր դաժան կերպարանքով:

Բայց ահա վառեց երրորդ լուցկին. և աղջիկը տեսաւ, որպէս թէ ինքը կանգնած էր մի շքեղազարդ տօնածառի առաջ: Այս տօնածառն անհամեմատ հարուստ ու բարձր էր ասի տօնածառից, որ նա անցեալ ծննդեան տօնին տեսել էր ապակեայ դռների միջով մի հարուստ վաճառականի տանը: Տօնածառի կանաչ ճիւղերի վրայ վառւում էին հազարաւոր մոմեր, իսկ սենեակի պատերի վրայ կախկաւած բազմաթիւ գեղազրական պատկերներն, որպիսիք նա յաճախ տեսել էր խանութների պատուհաններում դուրս դրած, կարծես ժպտում էին նրան: Նա վեր բարձրացրեց իր փոքրիկ ձեռքերը, բայց, աւաղ, լուցկին հանգաւ. տօնածառի մոմերն սկսեցին սլանալ բարձր, շատ բարձր,—և աղջիկը տեսաւ, որ այդ աստղեր էին... Այդ միջոցին մի աստղ վայր ընկաւ և երկնքի երեսին դժազրեց մի երկայն հրային շերտ:

II

«Մեռնող եղաւ», — մտածեց աղջիկն ինքն իրան: Նրա հանգուցեալ տատն, որից միայն վայելում էր նա փաղաքշանք ու գուրգուրանք, յաճախ ասում էր նրան՝ «երբ աստղ է վայր ընկնում, այդ նշանակում է, որ մէկի հոգին արդէն թռաւ դէպի Արարչի օթեանը»:

Նա պատին քսեց դարձեալ մի լուցկի: Շուրջը տարածեց շքեղ լոյս և հրաշալի լոյսի մէջ երևաց նրա պառաւ տատը՝ հեղ և փայլուն ժպիտն երեսին:

«Տատի ջան», — գոչեց աղջիկը՝ փէտացած կռները տարածելով առաջ, — տա՛ր ինձ քեզ մօտ: Ես գիտեմ, որ երբ լուցկին կը հանգչի, դու էլ չես լինիլ. դու կը չքանաս, ինչպէս չքացան երկաթէ վառարանը, տապակած սազը և շքեղ տօնածառը»:

Նա շտապով վառեց կապոցում ֆագած միւս բոլոր լուցկիները, որովհետև սրտով ցանկանում էր, որ տատիկը չհեռանայ: Լուցկիները մի ակնթարթում բոցավառեցին և չորս կողմը տարածեցին այնպիսի մի զօրեղ լոյս, որ կարծես թէ ցերեկ լինէր: Ոչ մի ժամանակ այնքան գեղեցիկ չէր եղած նրա տատն, որքան այդ րոպէին: Նա վերցրեց թոռնիկին իր ձեռքերի վրայ և երկուսն էլ ուրախ ու զւարթ պայծառ լուսի շերտը ձեղքելով՝ սլացան բարձր, բարձր — այնտեղ, ուր չկան ոչ ցուրտ, ոչ քաղց, ոչ տանջանք...

Երբ վրայ հասաւ ցուրտ առաւօտն, աղջկանը գտան երկու տների մէջ տեղը, խուլ անկիւնում նստած: Նրա այտերը կարմիր էին. շրթերունքները ժպտում էին:

Խեղճ ողորմելին մեռել էր:

Նա փէտացաւ նոր տարւայ նտխընթաց գիշերը: Նոր տարւայ առաջին օրը լուսաւորեց թշառութեան մի անմեղ և անպաշտպան զոհի դիակ, որ մի քանի ժամ առաջ սրտազրաւ պատկերներ տեսնելով լուցկու փայլուն լուսի մէջ՝ ժպտում ու հրճում էր, ինչպէս ճրագի շուրջը ճախրող թիթեռ: Լուցկիների մի կապոցը բոլովորին այրւած էր: «Երևի նա ուզեցել է տաքանալ» — ասաց մէկը: Եւ ոչ ոքի մըտքով անգամ չանցաւ, թէ ինչպիսի հրաշալի տեսիլներ էին նկարւել փոքրիկ աղջկայ չքնաղ աչիկներին, ոչ ոք չիմացաւ, թէ որպիսի փառքով և շքեղութեամբ դիմաւորեց նա նոր տարուն իր սիրելի տատիկի հետ միասին...

Պարզկայ գիշեր...

Աստղերն երկնքում լուռ պսպղում են,

Շողերը լուսնի դիպել են սարի

Ձիւնոտ կողերին — կողերը ցոլում

Պէծին են սալիս:

Քամին ցրտաշունչ
Թևերը փռած, փնչում է, թռչում,
Երկիրը սառած ճաքում—ճաքճքում,
Ձեան հատիկներով կուրծքը քարափի
ծեծում ու ծեծկում...

Անծայր ճանապարհ...

Առաջ եմ գնում—սուր—ես չգիտեմ,
Սառույց ու ձմեռ...

Առաջ եմ գնում անյոյս, անընկեր,
Քամի ու գիշեր...

Ա՛խ, եթէ յանկարծ յոյսը շողշողար,—
Նա ինձ ողջունէր:

34. Խ Ա Յ Ը

I

Ցուրտ էր, ձմեռ, բուք-բորան, գիշերն էլ այնքան խաւար էր, այնպէս սարսափելի, որ լեռնային Օ... գիւղում մարդիկ այն ժամին էլ չէին յիշում, թէ իրենք երբ և իցէ օր ու արև, լոյս ու ջերմութիւն, պարզ երկինք տեսել են, թէ ոչ:

Վճռ, վճռ, վճռ,— ոռնում էր քամին և ա՛մեն անգամ այդ զարհուրելի կաղկանձոցի հետ Մէլիք-Շահէնի սաքուի երկու կողմի բազմականները դադարում էին խօսելուց, ցած էին առնում բերաններին չիբուխներն, իրար երես էին նայում և նոյն իսկ մի ներքին պահանջ զգում իրար աւելի մօտ գալու, աւելի կուշ գալու:

—Ա՛խ, դժոխք է դուրսը, ասաց նստողներից մէկը խօսած լինելու համար. դուշմանս հիմա սարում չլինի:

—Սարում, պատասխանեց մի ուրիշը հեգնութեամբ. սաքի թէ

դու ջան կ'անես հիմա մինչև մեր այգիները գնալ, որ սարերից ես խօսում. չե՞ս լսում ձայները... երկինք-գետինք իրար են դիպել է՛է...

Կրկին լուրջիւն տիրեց, խօսել չէր լինում, մտածելու շատ բան կար:

Գոմի գուռը հանդարտ ձուռաց. ամենքը դէպի այն կողմը նայեցին. կիսախաւարի մէջ դժագրւեց մի մարդու հասակ, որ ետփունջու մէջ կոյորւած ներկայացնում էր մի ձիւնակոյտ. պարզ էր, որ մարդն երկար ժամանակ բքի տակ էր մնացել:

—Բարի երեկոյ, ասաց նորեկը, թափ տալով ետփունջու վրայից ձեան հաստ շերտը:

Աստուծոյ բարին. վսյ խեղճ Խայ, արի, արի, առաջ անցիր, տնաշէն, փէտացար— ձայն աւին այս ու այն կողմից նստողները սրտացաւ եղանակով:— Խային տեղ աւէք, թող նստի:

—Հա, փէտացայ. ասաց նորեկն առաջանալով, էլ դուրսը մնալու ճար չկայ, ասես թէ երկինքը փուլ է գալիս, գիւղի մէջ էլ մարդ խեղդւում է. ձիւն ու քամի. օ, ի՜նչ բութ. ասացի՝ մտնեմ սաքուն, տաքանամ, դուրս ելնեմ:

Մարդը նստեց:

Գիւղի պահապանն էր նա, վարձւած գիշերապահը: «Խայ»-եր շատ կային Ք... գիւղում, գնացին. այս մէկը մնաց ուշացած կուռնկի պէս. մուրալ չուզեց, պահապան եղաւ. տեղացիք անունը լաւ չգիտէին, Նախօ կանչելու տեղ ոմանք Մխօ կանչեցին, ըմանք էլ Մկօ ասեցին, բայց վերջ-իվերջոյ՝ խօսքերը կարծես մէկ արած՝ սկսեցին պարզապէս «Խայ» կանչել: Այսպէս լաւ էր, հեշտ էր, համ էլ՝ իրաւ որ նա «խայ» էր, որովհետև Հայաստանցի էր: Ահա այս «Խայ»-ն էր, որ անկիւնում պատի տակ տեղ գրաւեց, կծկեց, տաղ արեց. սաքուն տաք էր:

Բութը շարունակւում էր, կատաղի քամին վիրաւոր գազանի պէս մոնչում, ոռնում էր:

—Էսպիսի գիշերւայ է ուստ եկել խեղճ ողորմելին հա— ասաց ռէս Գէվօն— էլ ի՜նչ հողը տար գլխին:

Պօսքը մի գիւղացու մասին էր, որ մի քանի օր առաջ լեռնե-
րում բքի բռնակով խեղդել էր:

—Քանի՜ ասինք մի գնար, էս ձիւն ու ձմրանը չօլերը մի ընկ-
նիր, կնիկ, երեխայի տէր ես,—վրայ բերեց միւսը:

—Է՛, ի՞նչ ես անգէտ անգէտ խօսում, մարդի ճակատին էն էր
գրւած, ասաց Մէլիքը. նա պիտի գնար, նա պիտի խեղդէր. ճակա-
տագրից ո՞վ կարող է փախչել:

—Իրաւ է, իրաւ, Մէլիք, ասացին մի քանի հոգի. ճակատի
գրածը չի ջնջւի:

Ճակատագիր, ամենագոր ճակատագիր... Գիշերւայ այս զարհու-
րելի ժամին, կիսախաւար, գետնափոր սաքւում, քամու այս անճոռնի
գոռոցի տակ դժւար էր խօսակցութեան աւելի յարմար նիւթ գտնել:
Իւրաքանչիւրն իր դիտողութիւններն արեց այդ մասին. ամենքն էլ
հասան այն եզրակացութեան, որ մարդը խաղալիք է ճակատագրի
քմահաճոյքին, որ նրա առաջ անգոր են մարդկային բոլոր հնարքները,
նրա բոլոր խելքը, եռանդը, աշխատանքը:

—Ես ճակատագրին չեմ հաւատում, ասաց մի ձայն սաքւի մի
անկիւնից:

Ամենքի հայեացքները դարձան դէպի այն կողմը... Զարմանքն
ընդհանուր էր:

—Ո՞վ է այդ «աժդահան», ասաց Մէլիքը հեգնութեամբ:

—Ծառադ եմ, ես եմ, Մէլիք. ես ճակատագրին չեմ հաւատում,
կրկնեց նոյն ձայնը յամառութեամբ:

Մարդիկ չգիտէին ծիծաղեն, թէ զայրանան, ճակատագրի ամե-
նակարող ուժին չհաւատացողն ողորմելի «Պայն» էր:

—«Էծերի քոսոտը կրկատագի», սուտ չէ ասած, մրմռաց Մէլիքը
կէս հեգնութեամբ, կէս բարկացած:

Իսկապէս ամենքն էլ զայրացած էին: Եւ ի՞նչպէս չզայրանային.
Մէլիքը, հարուստ, զօրեղ Մէլիքը՝ հաւատում էր ճակատագրին, վա-
խենում էր նրանից. ոէս Գէվօն, որի ճիւղոտի առաջ բոլորը դողում
էին ինչպէս ուռի տերեւներ, սարսափում էր ճակատագրից. տէրտէրը

խօ՛ ինչ քարոզէր, վերջը ճակատագրին էր. ամենքն էլ ընկճւած էին
այդ աներևոյթ գօրութեան առաջ, ամենքն էլ սոսկում էին նրանից.
մենակ այս ողորմելի Պայն ճակատագրին չէր հաւատում, չէր վախե-
նում նրանից:

—Այո, ես չեմ հաւատում այդ ձեր ճակատագրին, կրկնեց Պայն
—այս անգամ աւելի յանդուգն ձայնով, երբ տեսաւ իր վրայ ուղղւած
արհամարհական հայեացքները: Եւ ես ձեզ հէնց այս բոպէիս կարող
էի ցոյց տալ, որ իրաւունք ունիմ, բայց ափսոս, որ պիտի դուրս
գամ զիւղը շրջելու: Եւ նա վեր կացաւ, պատրաստելով դուրս գալ:

—Մնա, մնա, Պայ, գոռացին մի քանի ձայներ հետաքրքրւած.
ուէս, աւա՛ թող մնայ. հիմա գիւղը չթալանեցին:

Ռէսի ցանկութեամբ Պայն կրկին նստեց իր տեղը: Ամենքի հայ-
եացքները դէպի նա դարձան, ամենքը սպասում էին, թէ ի՞նչ պիտի
պատմի այս մարդն, որ այդպէս յանդուգն յամառութեամբ արհա-
մարհում է ճակատագիրը:

11

— Էն տարին — այսպէս սկսեց Պայն — տասը հոգի էինք, տասը
գժեր, տասը բոց ու կրակ ունէինք կրծքերիս տակ, միատեսակ կրակ,
միևնոյն կայծից բոլնկւած, որ վառում, փոթոթում էր մեզ: Միա-
տեսակ անվախ սիրտ ունէինք, բայց ի՞նչ սիրտ... ձեռք էր, վշտերով
ալէկոծ ու ամօթից կապտած, խարոյկ էր՝ վրէժով վառւած... Ամիս-
ներ էր, ինչ թափառում էինք չօլից՝ չօլ, սարից՝ սար, ձորից՝ ձոր.
Փձերի հետ էինք ջուր խմում, քարէ անկողնի մէջ բոպէներով հան-
դիստ առնում: Դէ, ի՞նչ անէինք. շատ երկար կուլ տւինք մեր ան-
արգանքը. համբերութիւններս ահաղին էր, բայց մեր դուշմանի ան-
ասուածութիւնը, նրա անսիրտ անամօթութիւնն անաւանդ էր. էլ
ապրել չէր լինում. հաց չկար, եղածն էլ կուլ չէր գնում, թոյն ու
լեղի էր դարձել: Մենք էլ ամեն բան թողինք, տուն ու ընտանիք,
մալ ու միւլք և մեր պատւի թուք ու մուրը սրբելու համար մի մի
հրացան առանք, սարերն ընկանք: Այսպէս լաւ էր... ազատ էինք...

Քիւրդերն ու թիւրքերը մեզ ասում էին «Ֆէզայի», իսկ հայերն ասում էին «վրիժառու ոգի»: Մեր առջևից սարսափն էր գնում, մեր յետևում մահն էր փուռում: Սարերի միակ տէրը մնացինք մենք ու արծիւները. մի քիչ նման էլ էինք իրար. միատեսակ էինք յարձակում մեր որսերի վրայ: Շատ անգամ մեզ փնդրում էին, բայց մենք դարձել էինք աներևոյթ դեեր, ամեն տեղ էինք և ոչ մի տեղ. ֆէզայիին գտնելը հեշտ չէր, հանդիպելն էլ զարհուրելի: Այսպէս էինք մենք, և սպասում էինք մեր ճակատագրին. մենք հաւատում էինք նրան:

Մի օր Սիմ լեռան կատարին էինք, որ մեր պաշարը վերջացաւ: Ինձ վիճակեց պաշարի գնալ: Ես գիւղերը ճանաչում էի. բայց շէն էին, թէ աւերակ, բնակիչներ կա՞յին, թէ գաղթել էին, — այդ ես չը գիտէի. ինչ և լինէր, պիտի գնայի, ինչպէս և լինէր, պիտի պաշար ճարէի: Եւ ցած իջայ մեր որջից օրը ցերեկով, առանց զէնքի, առանց նոյնիսկ ձեռնափայտի. մտածում էի, թէ թշնամու չեմ պատահի, եթէ պատահեմ էլ, անզէն լինելս զուցէ ինձ փրկի. իսկ եթէ չեմ փրկւի, երևի ճակատագիրս այդպէս է: Եւ այսպէս ես գնում էի... Բաւական ժամանակ շուրջս մեռելութիւն էր, ոչ ոք չկար. առջևս մի սար էր, պէտք էր բարձրանալ և ապա վար իջնել յաջորդ ձորը: Բարձրացայ. հէնց կատարին առջևս ցցւեց մի քիւրդ, մի համիլիէ, ոտից զլուխ զինւած:

— Բարև քերվա, ասացի ես անհոգ եղանակով:

— Բարև ֆլա, պատասխանեց քիւրդը, բայց չանցաւ, կանգ առաւ՝ նայեց ինձ:

Ես կանգ չառայ, այլ առաջ անցայ, շարունակեցի ճանապարհս. բայց զգում էի, որ քիւրդը տակաւին կանգնած հետևում է ինձ հայեացքով: Ես չէի շտապում՝ կասկածի առիթ չտալու համար:

— Հէյ ֆլա, կաց, լսեցի յանկարծ քիւրդի ձայնը, յետ նայեցի, կանգ առայ: Ճակատագիրս է, մտածեցի ես. և ճիշտ որ ճակատագիրը հէնց այս քիւրդի կերպարանքը կարող էր ունենալ. հրացանն ուսին, կեռ թուրը կողքին, սպիտակ փղոսկրէ կոթով մի դաշոյն գօտիկը խը-

րած, դէմքը զգւելի, աչքերը կատաղի, իսկ և իսկ քաղցած գայլի աչքեր: Նա մօտեցաւ ինձ:

— Էս օրերում, էս տեղերում ոչ մի ֆլա սիրտ չէր անի երևալ, ասաց քիւրդը. դու բարի պտուղ չես երևում. ո՞վ ես, ո՞ւր ես գնում:

— Քիւրդ, ասացի, ժամանակները վատացել են, բայց մի մոռացիր, որ մենք հարևաններ ենք. քեզ իբր հարևանի ասում եմ, որ ես խուժեցի եմ, մեր կողմերում սով է, այդ խօսմ գիտես. Դերջան եմ գնում երեխաներիս համար մի քիչ հաց ճարեմ. թող ինձ հանգիստ անցնեմ, գնամ:

— Չէ, ֆլա, խափել չես կարող ինձ, դու բարի պտուղ չես:

— Քիւրդ, Աստուած ունիս, ինչպէս տեսնում ես՝ վրաս զէնք չունեմ, զրպանումս դանակ չկայ, թէ գազան էլ դառնամ, երկու ձեռով ի՞նչ կարող եմ անել. աղաչում եմ քեզ, թող անցնեմ, գնամ:

— Առաջ անցիր, քեզ գայմազամին պիտի տանեմ:

Գայմազամին... Այս արդէն սարսափելի էր, որովհետեւ միւր վաղուց փնտրում էին:

— Քիւրդ, գայմազամին մի տար ինձ. թէև զրանից իմ անձին փրկաւ չկայ, բայց կ'ուշանամ, երեխաներս մեղք են, սովից կըմեռնեն. Աստուծու սիրուն, քիւրդ, բրա*), թող ինձ երթամ:

Քիւրդն անողորմ մնաց: Ճակատագիրս է, մտածեցի ես, և զլուխ քաշ արած, առաջ անցայ: Ի՞նչ կարող էի անել, ուժը նրանն էր, հրացանը նրա ուսին էր, դաշոյնը՝ նրա գօտիկումն էր, թուրը՝ նրա կողքին. ի՞նչ անէի երկու ձեռքով: Ճակատագիրս էր:

Գնացինք:

111

Շուրջս ամեն բան գեղեցիկ էր. արեւ պայծառ, երկինքը պարզ, լեռները կանաչ, ծաղիկներն անուշահոտ, օդը թռչուններով լի, ամեն կողմ կեանք, խնդութիւն: Վերեւ, շատ վերեւ՝ օդի մէջ ճախրում էր մի արագիլ, ազատ, համարձակ: Ես, չգիտեմ ինչու, իմ վիճակի բոլոր

*) «Բրա» — եղբայր:

սարսափը մոռացած, նայում էի այդ թռչունին անթարթ, երկաթ, նախանձում էի արդեօք, թէ ուրիշ մի բան կար, որ զրաւում էր ինձ, ես այդ չգիտէի, բայց նայում էի: Երկար ճախրում էր արագիլը՝ մէկ էլ յանկարծ սկսեց պտոյտներ անելով դէպի վար իջնել և շեշտակի թափով ձգեց իրեն մեզանից շատ մօտիկ մի բլրի վրայ: Ես հետևում էի. այնտեղ մի մեծ օձ կար, ուրեմն չշմարել էր արագիլը: Թռչնի թևերի շփշփոցից սողունը կծկեց, գլուխը թազցրեց մարմնի օղակներին տակ: Սկսեց մի սարսափելի կռիւ: Մենք երկուսով էլ կանգ առանք:

— Տեսնում ես, ասաց քիւրդը, ֆլան որ կայ՝ օձ է, այսպէս պէտք է ջախջախել նրան:

Ես պատասխան չունէի. ես դիտում էի: Արագիլն իջնում էր, կտցով հարւածում օձին և վրայից անցնում. այդ ժամանակից օգտուելով՝ օձն աշխատում էր փախչել, բայց հազիւ մի քանի օղակ արած, սարսափելի թշնամին սաւառնում էր նրա գլխին, օձը կրկին կծկում էր, կրկին ծածկում իր գլուխը: Իրաւունք ունէր քիւրդը, իմ և օձի վիճակի մէջ մեծ նմանութիւն կար: Օձի էլ ճակատագիրը հասել է, էլ փրկութիւն չունի, մտածեցի ես: Այս միտքը նոյնիսկ ինձ մի փոքր մխիթարում էր: Կամաց-կամաց արագիլն աւելի յանդգնեցաւ, հարւածներն աւելի յաճախ և մահացու դարձան. վերջ-ի վերջոյ օձին արդէն բաւական թուլացած համարելով՝ նա ցած իջաւ նրա կողքին և արդէն շուրջը քայլելով՝ երկար կտցով վերջին հարւածներն էր տալիս: Օձը շարունակում էր գլուխը թազցրած պահել, շարունակում էր ըստ երևոյթին թոյլ-թոյլ պաշտպանւել: Արագիլը խիստ մօտ էր նրան այժմ: Մէկ էլ յանկարծ մի զարմանալի բան պատահեց: Այդ կիսամեռ սողունը վերջին ճիգերը հաւաքեց, դուրս հանեց գլուխը, բացեց իր օղակները, պոչի վրայ ցցեց, ձգեց ինչպէս մի խարաղան և մահացու օղակներով արագիլի երկար վզին փաթաթեց: Իզուր անցան արագիլի ջանքերը դուրս կորզելու իր վիզն այդ մահաբեր օղակներից. նա թևերը թափիթափ էր տալիս, կտուցը գետնին քսում, յետ-յետ էր քաշւում. առաջ անցնում, գետնին թուլաւում, փորձում էր

վեր բարձրանալ, թռչել փախչել, — ապարդիւն ջանքեր... Օձի յուսած հատ կատաղութիւնը դարձուրելի էր. նրա օղակները սղմում էին ու սղմում, և վերջիվերջոյ թռչունը փուեց բլրի կրճքին անկենդան... Օձը քաշւեց անյայտացաւ:

IV

Քիւրդը լուռ էր այժմ: Նա ինձ նայեց, մեր աչքերն իրար հանդիպեցին և մի քանի վայրկեան մենք անկարող եղանք հեռացնել իրարից մեր հայեացքները: Մեզանից իւրաքանչիւրն աշխատում էր հասկանալ, թէ ի՞նչ է մտածում իր հակառակորդն այդ ըոպէին: Ոչ մի կասկած չկար, որ երկսիս գանգերի մէջ եռացող մտքերն էլ միմեանց վերաբերմամբ ահաւոր էին: Այդ մենք հասկանում էինք, կարգում էինք իրար աչքերում փոխադարձաբար. չէ՞ որ աչքերը մտքի աղամայ դաւաճաններն են: Ես հասկացայ, որ այդ գազանը օձի անսկզկալ յաղթանակով կատաղած, որոշել է ինձ սպանել: Այդ ես շատ լաւ կարգացի նրա աչքերում, որոնց արտայայտութիւնը այժմ աւելի չարագուշակ էր. օ, ես ճանաչում էի քիւրդի աչքերը: Բայց ես էլ էի մտածում: Օձի և արագիլի կռիւը իմ մէջ էլ մի փոփոխութիւն առաջ բերեց: Ես դեռ երբեք չէի լսել, թէ օձը արագիլին կարող է խեղդել. յայտնի է, որ արագիլն է օձի մահաբեր թշնամին, նրա մարմնացած ճակատագիրը. այդ ի՞նչպէս պատահեց, որ այսօր այդ ճակատագիրը սխալ դուրս եկաւ: Աստուած, որ չի թոյլ տալիս օձի նման զգւելի սողունն անգամ անարդար զոհ դառնայ արագիլին, նոյն Աստուածը միթէ պիտի թոյլ տայ, որ այս քիւրդը, օձից տասն անգամ զգւելի այս արարածը, իմ ճակատագիրը տնօրինէ: Չէ, ճակատագիրը սխալ է, մտածեցի ես... պիտի ճար տեսնել:

Եւ ես սկսեցի մտածել երկաթ, երկաթ... Հնարք էի փնտրում. բայց ի՞նչ հնարք. մի դանակ էլ չունէի: Այդ ըոպէին աչքս ընկաւ քիւրդի այն սիրուն դաշոյնին, որ խրել էր իր դօտին... — Ա՛խ, դոնէ այն իմ ձեռքում լինէր, միայն այն:

— Գնա, որոտաց քիւրդը. ի՞նչ ես կանգնել:

Ես շարժեցի. մենք մտանք մի ձոր, խուլ, ամայի ձոր: Քիւրդն սկսեց իր շուրջը նայել. նրա շարժումներն անհանգիստ էին, երևի շարագործն էլ իր անմեղ զոհի առաջ վճռական ընդդէմ դէմք մի փոքր դողալ գիտէ: Նա յաճախակի ցած էր առնում հրացանն ուսից, կրկին ուսն էր ձգում: Ես զգացի, որ մօտ է վախճանս, բայց այլևս չէի ուզում մեռնել. երբ օձն ապրելու իրաւունք ունի, մարդը, չի կարող այդ իրաւունքներից զրկւած լինել: Ես կամաց կամաց քայլերս նւազեցրի: Ես անելիք ունէի. ինձ համար անհրաժեշտ էր, որ քիւրդի առջևը չլինեմ. դա աւելի վտանգաւոր էր:

— Շուտ, շուտ, գնա, շտապեցնում էր քիւրդը: Նա աշխատում էր անդադար, որ ես իր առջևը լինեմ. այդ ես գիտէի. իսկ ես աշխատում էի նրա հետ հաւասար գծով ընթանալ: Կարծես թէ մենք հասկանում էինք իրար. մենք լուռ կուռում էինք, կեանքի ու մահու կռիւ, որ ահաւոր էր մանաւանդ իր դաւաճան խորհրդաւորութեամբ...

Ես կանգ առայ յանկարծ. պէտք էր տրեխիս թելը պնդացնել: Քիւրդը հասաւ ինձ, նոյնպէս կանգ առաւ: Ես առանց գլուխս բարձրացնելու վարից զիտեցի նրա դիրքը. նա իմ աջ կողմն էր ցցւած. դաշոյնի սպիտակ կոթը երևում էր գօտկի միջից:

— Շուտ արա, պրծի, ֆլա, կանչեց նա զայրացած, տեսնելով իմ դանդաղութիւնը:

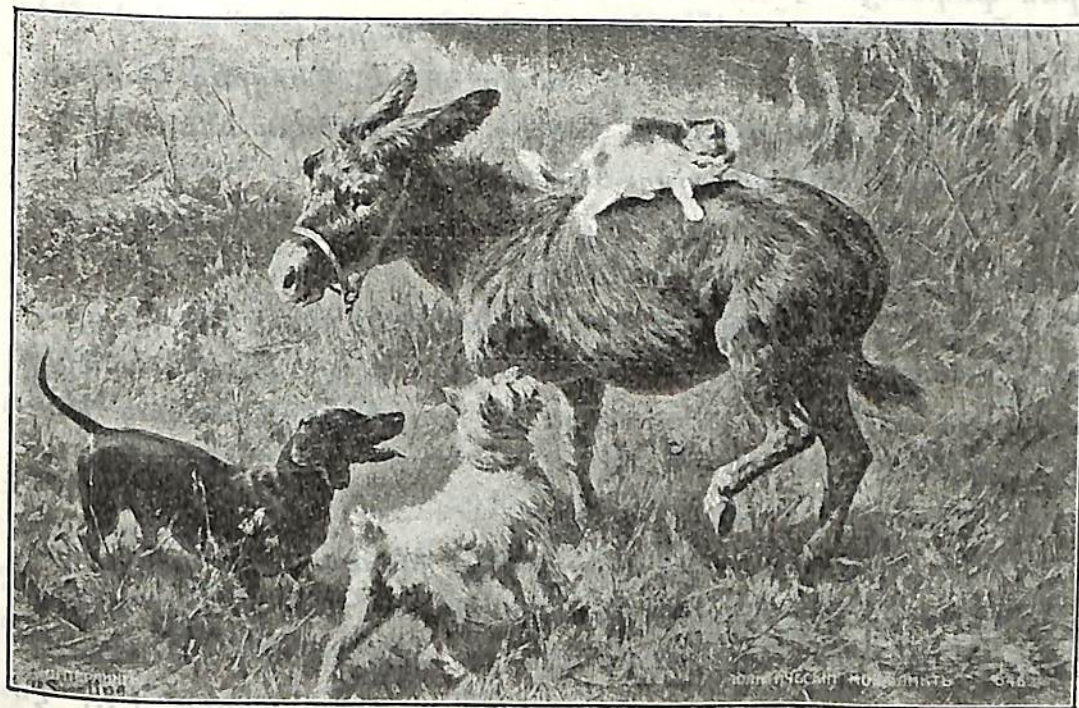
Ես յանկարծ գլուխս բարձրացրի, քրդի գօտկից վայրկենապէս դուրս քաշեցի դաշոյնը, և մինչև որ նա ապշած ու սարսափած պաշտպանւելու որ և է փորձ կ'անէր, փայլուն դաշոյնը մինչև կոթը ահագին թափով նրա կուրծքը մխեցի: Վայրենին ոռնաց և գետին գլորեց... Ես փրկւած էի: Ահա այն փրկարար դաշոյնը...

Խայր դուրս քաշեց իր գօտուց մի փղոսկրէ կոթով դաշոյն ու դրեց բազմականների առաջ: Ճրագի առաջ փայլուն պողպատը պաղպաղ փայլ էր արձակում: Ռմենքը՝ ծնկների վրայ ընկած, լուռ դիտում էին այդ ահաւոր գործիքը, որ մարդկային անգործ ձեռներում լուծել էր ճակատագրի բարդ հանգոյցը: Փոքրիկ, կորած, ողորմելի Խայր հսկայ դարձաւ ամենքի աչքին. նա «աժդահայ» էր. նա իշխում

էր իր ճակատագրի վրայ, ծաղրում էր իր բախտը: Նա իրաւունք ունէր:

— Ես ճակատագրին չեմ հաւատում, կրկնեց վերստին Խայր վեհ յամառութեամբ. բայց այդ բառերն այս անգամ ծիծաղ ու զայրոյթ չառաջացրին, այլ պատկառանք ու մտքեր, մտքեր, փրկարար մտքեր, ազատիչ մտքեր, սրբազան խորհուրդներ:

Խայր վերցրեց իր դաշոյնը, գօտիկը խրեց, դուրս գնաց գոմի դռնից. բազմականները մնացին լուռ...

Դիտեցէք այս պատկերը. ինչո՞ւ կատուն բարձրացել է էշի վրայ.— Ի՞նչ է անում էշը.— Ի՞նչ է անում կատուն.— պատմեցէք ձեր դիտածը և գրեցէք.

36. Ես եմ

— Պապի, պապի վայ. պապի խնձորս խլեց Ամբոն, ոտները տափը թագելով բղաւեց Գուրգէնը:

— Ամբո, այ տղայ, հերիք չի քեզ... Զալը խօ չեմ...

— Պապի իմն էլ է խլում, լացախառն մրմնջաց Զարիկը:

— Պապի, իմի էլ կէսն է առել գանգատուեց Համիկը. իսկ Պապն Ամբոն կանչեց իրեն մօտ, առաւ նրա բաժին խնձորը, երեք կէս արաւ, տաւ զրկածներին ու ինքն իրեն փոփսաց.

— Խոփդ սուր է, ամա հանդը բաժնովի.

— Պապի, էդ ի՞նչ ասել է խոփդ սուրէ, հարցրեց Համիկը:

— Է՛հ, էդ հին զրոյց է, Համիկ. դեռ խնձորդ կեր...

— Պապի մի նաղլ ասա հա, պապի, հա...

— Հա, հա. պապի մի նաղլ, մի նաղլ, արձագանքեց երեխաների ճիչը:

— Լաւ, լաւ, կ'ասեմ ականջս խլացրիք, ասաց պապը, գլուխը այս-այն կողմ տարուբերեց ու քաշ գցեց. փոքրիկ Համիկը նրա գոգում նստած տեղը պար էր գալիս ու շարունակ թախանձում:

— Շատ հին է հա... սկսեց:

— Էն ժամանակ ով էր հարցնում իրաւունք ասած բանը. ով ուժով էր, ինչ կար-չկար, գաւթում էր. Թոյլը ուժովի նօքարն էր. նրա հպատակը. Ահա էդ ժամանակ մեր գեղումն էլ մի անօրէն ուժի տէր մարդ կար. ուժ եմ ասում է... Էս գերանը մենակ կըտանէր, ասաց պապը ցոյց տալով հին տան ծխամած գերաններից ամենահաստը: — Ինչ կ'ուզէր, կ'անէր, ով էր առաջը կտրողը. ում ուզէր, ինչպէս ուզէր կըպատժէր

ով էր ձեռք բռնողը: Հողի լաւ տեղերը ու ինչքան ուզէր, նա էր վարում. ով եղն ունէր, նրանն էր, ում հրամայէր, կրգնար նրա համար վար կանէր. ում ամբարը դատարկ լինէր, նրանը խօ լիքն էր, ամա մենակ իր համար: Մի ձի էր պահում ու մի նետ աղեղ. որս անել շատ էր սիրում, օրերով դաշտից տուն չէր գալ. նրա ձիու ուտելիքը գարունքից բռնած մինչև հունձը մեր պապերի արտն էր լինում. որտեղ լաւ բուսած, կանաչ արտ տեսնէր, ինքը կը պառկէր ու ձին մէջը կ'արձակէր. ով կարող էր խօսել. իսկ ձեռքը խօ նրա վարին սաղ գեղի գարու չափ կըլինէր. մի խօսքով մի անասուած: Անունը Զալ էր, իր անօրէն գործերը կատարելիս էնքան «Ես եմ», «Ես եմ» էր ասել, որ մեր պապերն անունը եսեմ էին դրել:

Մեր պապերը կըգնային, որ հասած արտը հնձեն, կըտեսնէին կոխ տաւած, տրորած, փշացրած: Մեր պապերը կըգնային, որ իրանց տափը վարեն, տեսնում են վարած, ցելած. ով է արել, ով չէ արել, Եսեմն է արել ու կըպապանձէին ամենքը: Հարսներն էլ նոյն իսկ Եսեմի կնոջ ձեռքին եսիր էին. նրա համար մանում էին, գործում, աշխատում: Աղբիւրումը, Աստծու տաւած ջրի մօտ ով կըհամարձակէր Եսեմի ձիուց առաջ իր ձիուն ջուր տալ, կամ նրա կնոջից առաջ ո՞ր հարսն էր, որ իրան կուժը կարող էր լցնել: Մի խօսքով, Եսեմը մեր պապերի համար պատիժ էր:

— Մեր պապերը սիրտները թագում էին, էդ անխիղճ Եսեմի ձեռքից կրակն էին ընկել:

— Մի հալալ, հալալ եմ ասում է... մարդ կար էդ ժամանակը. խեղճերի պահապան, անտէրների տիրական, որբերի հայրն ու ամենին սիրելի մի խղճատանքով բարեհոգի...: Նա, շատ էր արդար, նրա Անունն Իրաւունք էր:

Եսեմն արդար Իրաւունքի թշնամին էր:

Իրաւունքը դեռ ջահէլ, 25-ին մօտ երիտասարդ էր, հէզ խոնարհ, աչքերը մի-մի ծով, արեգակը միջին. գնացքը ան-

մեղ, խօսքերը կակող, լեզուն քաղցր, մի խօսքով մի հրեշտակ։ Սաղ աշխարհումս անգուժ Նսեմը մենակ Իրաւունքից էր, որ քաղում էր, վախենում էր. մենակ Իրաւունքի առաջն էր, որ լեզուն կապում էր։

Իրաւունքը տեսնում էր մեր գեղացոց տանջւելը, ցաւն ու պատիժը. տեսնում էր, սիրտը մորմոքում. կանչում էր բոլորին, հաւաքում, խօսում, խրատում. — «Այ ախպէրներ, առտում էր նա. մենք մի գեղ, նա մի մարդ, ի՞նչ էք կուչ եկել, գերի դառել, մի միտք արէք Աստուած մեզ նրան նօքար խօշի՞ ստեղծել...» Լսում էին ամենքը։ Իրաւունքի խօսքերն էնպէս էր ազդում խալխի սրտին, ինչպէս երաշտ տարւայ յուլիսի անձրեւը ցամաք ցելին, բայց ի՞նչ կ'անես, Իրաւունքին չէին լսում, Նսեմին չէին կարողանում հակառակել։ Իրաւունքը շատ ասեց, շատ խրատեց, բայց չեղաւ ու չեղաւ. խեղճը ճարը կտրած, թողեց ամեն բան, մարդկանցից քաշւեց.

— Տեսել է՞ք ձորի ջաղացը երեխէք։

— Հա՛ պապի, էն ձորի ջաղացն ես ասում, վրայ բերին երեխէքը։

— Հէնց է՛ն, հէնց է՛ն. վերջը ճարը կտրեց, գեղը թողեց, գնաց էն ջաղացը շինեց, ու ջաղացպան դառաւ... Իրաւունքը ջաղացպան դառաւ, ասաց պապը ու գլուխը նորից քաշ գցեց։

— Նսեմը, ես էլ չըզիտեմ թէ ինչպէս եղաւ, մի պարկ ցորեն դրաւ ուսին ու տարաւ աղալու։ Հպարտ ու գոռոզ քայլերով մտաւ ջաղացը. նա չէր իմանում թէ ջաղացպանն ով է, սկի մտքովն անց էր կենում, որ Իրաւունքը կարող է ջաղացպան լինել...

Քարը գրռռում է, պտտւում, ջուրը գոռում, վշշում, ալիւրը բարակ խասի պէս ալրատուն թափւում. Իրաւունքն էլ ալրատան փետին նստած, ջաղացի պտտելուն է նայում շարունակ։ Էդ ժամանակ Նսեմը ներս մտաւ, ու — «Ես եմ, գոռաց՝ իմաց տալով, որ Նսեմն եկել է, էլ ի՞նչ հերթի հարց կարող է

լինել, շուտ անի, ցորնատաշտը ցորենն առանց աղալու դատարկի ու իրենը վրան ածի։ Իրաւունքը յետ նայեց. նրանք իրար ճանաչեցին և աչքերով իրար ուտում էին։ Ջաղացի խռոտը չի թողնում, որ Իրաւունքը Նսեմի ձայնը լսի, ինչ որ փնթփնթում էր։ Իրաւունքը ձեռքը հանդարտ մեկնեց դէպի պտտւող քարը, ու ձեռքը դրաւ պտտւող քարին. քարը կանգնեց. նրա թոփը մի գետ ջուր է պտտացնում, ամա կանգնեց՝ զրռոտը կրտրեց։ Նսեմը զարմանքից քար էր կտրել ու պապանձւել. նրա պռօշը ճաքեց. ջաղացի պտտւող քարը մարդու ձեռքի տակ կանգնի՞...

Իրաւունքը ձեռքը քարին, հարցմունքով յետ նայեց.

— Էդ դու ե՞ս, ասաց, ինչ ես ասում Նսեմ...

Նսեմը կակաղեց. «Ես եմ, ասաց նա. ամա առաջ դու ես, յետոյ ես». ու գլուխը քաշ գցեց։

Նսեմն յաղթեց, երեխէք։ Համիկն էլ չհամբերեց, նա փաթաթեց պապին։

— Քարը կանգնեց, պապի, հարցրեց։

— Քարը կանգնեց բա՛, Իրաւունքի ձեռքի տակ ջաղացի պտտւող քարը կանգնեց. մի գետ ջուր է, մի գետ ջուր կար նրայ վրայ թողած...

Նսեմի աստղը ծովն ընկաւ. բախտի կծիկը յետ էր տալիս։ Մեր պապերն էլ հէնց էդ ժամանակ Նսեմի չարչարանքները տանել չէին կարողանում, համբերութիւնները հատել էր, էսօր էգուց էին անում, որ մի հնարքով նրա ձեռքի տակից ազատեն։ Ջաղացի պատահմունքն երբ որ լսում են, մէր մանուկ, ամենքը գեղում էլ երկու ոտնանի չմնաց բոլորն էլ գալիս ու Իրաւունքի ջաղացի դուռը կտրում են. — «Մեր ձեռն է քո փեշը, ասում են, եա մեր ձեռը կտրի, եա քու փեշը»։ Գնանք գեղը, ասում են, Նսեմի համար մի հնար գտնենք ու խնդրում են, աղաչում պաղատում։

— Բերի՛ն պապի, եկա՛ւ, անհամբեր կերպով հարցրին երե-

խեղճ ամեն կողմից:

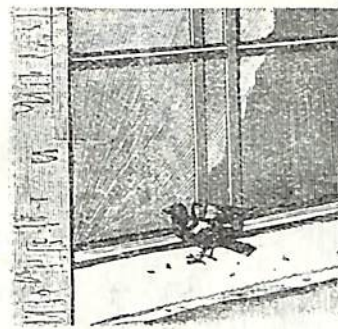
Բերին, բաս չբերին. մէջներն առած, իրանք չորս կողմը կտրած, եկան գեղամէջ ու «Մեր տերը դու ես, ու դու ես» ասացին. Իրաւունքն էլ նրանց օգնելու համար պատրաստ էր: Բոլորն էլ հաւաքւեցան էն ժամանակւայ մեր պապերը, խելօք, իմաստուն պապերը, հաւաքւեցին, որ մի օրէնք դնեն Նսեմի համար, հա, մենակ նրա համար չէ, Նսեմի պէս անխիղճ մարդկանց համար:

Շատ միտք արին, չափեցին, ձևեցին Իրաւունքն էլ նրանց հետ խելք խելքի տւին և էս օրէնքը դրին. — Խոփդ սուր է, նսնդը բաժնովի»: Իրաւունքի միան ընկաւ Չաղացի անցքն ու իրան կողմից աւելացրեց — «Առաջ դու ես, յետոյ ես»:

Համիկը բերանբաց դիտում էր Մաթոս-ամու բացու- խուփ անող բերանին: Մաթոս-ամին աչքը ձգեց խնձորներ խլող Ամբօին և գլուխը տրմբ-տրմբացնելով ասաց.

— Խոփդ սուր է, հանդը բաժնովի, առաջ դու ես, յետոյ ես. ու մեր պապերն էս օրէնքն իրանց օրէնքի գրքումը գրեցին ու մինչև էսօր էլ պահում են. Նսեմի կռները կոտորտեցին, էլ առաջւայ Նսեմը չէր, էլ առանց Իրաւունքի ոտն ոտի առաջ չէր դնում: Իսկ Իրաւունքին փառք ու պատուով պահեցին... վերջացրեց պապը:

Շարան, շարան ամպերն եկան. Նս՝ մենակ եմ, ես՝ անընկեր,
Ա՛խ, մութն առաւ իմ ճամբէն. Քամին ճակտիս կը փչէ:
Ո՛ւրտից կը գամ, ուրտեղ կեր- Շարան, շարան ամպերն եկան:
թամ, Ա՛խ, մութն առաւ իմ ճամբէն.
Միտքս՝ շւար ու չգիտեմ: Ո՛ւրտից կը գամ, ուրտեղ կեր-
Սար ու ձորեր ձիւնն է իջեր, թամ,
Քամին պաղ պաղ կը փչէ, Միտքս՝ շւար, չգիտեմ:

Տարւայ որ ժամանակն է,
ինչ է անում թռչնիկը.

Ի՞նչ է անում աղջիկը.

Ի՞նչպէս է կերակրում
աղջիկը.

Ի՞նչու է վանդակի դուռը
բացում.

Տարւայ որ ժամանակն է,
ինչ է անում թռչնիկը.

Տարւայ որ ժամանակն է,
որ է կկել թռչնիկը.

Ճէջ արարուններ, ականգ արէի
 Թափառական աղուղին,
 Արուն փրկեալի, զսէլ փղիթի,
 Զառ ուղի դրից իմ խաղիք:

Միւս ամիսս կիւր ինք կհամեմ
 Միւր ձնդիսս փուշ օրից,
 Ձիթով զալիս աւց ինք կհնում
 Էս աւցաւոր աղիւսից:
 Անկ ինք կհնում սէր ու իւրում,
 Գիղիցկութիւն, ցանց ու ցան,
 Մանր միւս է, միւս մանր:

Քարդու գործն է միւր աւան:
 Գործն է աւան, լաւ իմացի,
 Որ խօսում է դարէդար,
 Էրնէլ նրա, որ իր գործով
 Կապրի աւիւրդ, աղաղար:

39. ՇՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

— Զարմանալի կենդանիներ են շներն ասաց Հայկն ընկերներին.
 Ինչէր ասես չեն պատմում նրանց մասին:

— Հետաքրքիր է Հայի, պատմիր, պատմիր, լսենք, խնդրեցին
 միւսները:

— Շատ լաւ, ասաց Հայկն ու սկսեց:

Այսօր ուսուցիչը մի յօգւած կարդաց. մի տան տէր մի քանի օր

իրար վրայ նկատում է, որ սեղանի վրայ դրած մսի կտորն անյայտանում է։ Նա հետևում է և համոզում, որ իր շունը կամ կատուն պէտք է արած լինեն։

Մի օր էլ դրսից լուսամուտի վարագոյրի արանքով թագուն նայում ու դիտում է։ Կէս ժամ չէր անցել, ասում է տէրը, շունը տեղից վեր կացաւ, մօտեցաւ լուսամուտներին, դռներին և ականջ դրեց. երբ համոզեց, որ ձայն չկայ, մօտեցաւ կատին և զննով խփելով՝ սեղանին նայեց. այսպէս մի քանի անգամ կրկնեց։ Կատուն հասկացաւ շան միտքը, թռաւ սեղանի վրայ և տապակած միսն առած՝ ներքև ցատկեց։

Շունն իսկոյն վրայ հասաւ, միսը խլեց նրանից և սկսեց ուտել։ Տէրն իմաց է տալիս ծառային, որ դուռը բաց անէ. երբ շունը դռան ձայնը լսում է, իսկոյն մսի կտորը բերանից դցում է և հաչելով՝ կատի վրայ է յարձակւում։ Տէրը շան խելօքութեանը հաւանելով՝ նրան ներում է։

Մի մայր էլ ջրի է գնում. տանը ոչ ոք չի լինում, մայրը դառնալով շանն՝ ասում է. — Արաբ, Հրանդի մօտ կաց և լաւ նայիր։ Քիչ յետոյ շունը տեսնում է, որ մի օձ սողալով ներս է գալիս և սողում է դէպի երեխայի օրօրոցը։ Արաբն իսկոյն յարձակւում է օձի վրայ և նրան մի քանի կտոր անում։ Շան հաչոցից երեխան տեղից վեր է թռչում և օրօրոցից ներքև ընկնելով, լալիս, լալիս՝ քնում է։ Արաբը մանկան մօտ նստած, հսկում է։ Երբ մայրը ներս է մտնում և տեսնում է երեխան օրօրոցից վայր ընկած, շան բերանն էլ արիւնոտած՝ — Որդիս, որդիս, գոռալով՝ ուշաթափւում է. երեխայի լացն ու աղաղակը վերջապէս մօրն ուշքի են բերում. երբ նա տեսնում է սպանւած օձին, նոր հասկանում է շան քաջագործութիւնը։

— Մեր փոքրիկ Զալուսն էլ խելօք է, մէջ մտաւ Սօնիկը։ Մի անգամ մայրս տանից դուրս գալիս ասում է. — Զալում, երեխի մօտ կաց, մինչև վերադառնամ։ Զալումը մնում է. քիչ յետոյ, երբ երեխան լալիս է, Զալումը մօտենում է նրան, ձեռները լիզում է, ցածր հաչում է, հետը խաղալ է ուզում, որ մանուկը ձայնը կտրէ. երբ

տեսնում է, որ չի լինում՝ վազում, բերում է բազում թագցրած իր ոսկրը և նրան է տալիս։ Մայրս վրայ է հասնում և ծիծաղում է Զալումի արածների վրայ։

— Դրա նման բաներ ես շատ եմ կարդացել, մէջ մտաւ Սիրուշը. օրինակի համար. մի վարժեցրած որսի շուն ամեն առաւօտ շուկայից հաց, միս, ծխախոտ և այլ բաներ էր բերում։ Մի օր էլ հացթուխը փորձելու համար, շանը թոնրից նոր հանած տաք հաց է տալիս։ Շունը բարկացած հաչում է նրա վրայ, փողն առնելով հեռանում է և էլ նրա մօտ չի գնում։ Մի անգամ էլ այդ շան տարած կապոցը ճանապարհին բացւում է, մէջի միսը, գինու շիշը ներքև են ընկնում։ Շունը որչափ աշխատում է, չի կարողանում տանել, ստիպւած՝ մօտը կանգնած պահում է։ Տէրը զարմանում է, թէ ինչո՞ւ շունն այսչափ ուշանում է, դրա համար դուրս է գալիս և ի՞նչ է տեսնում։ Իր շան չորս կողմը մի քանի շներ հաւաքւած՝ ուզում են նրանից միսը խլել, իսկ սա կատաղի կերպով պաշտպանում է և չի թողնում իրեն մօտենալու։

Մեծ գամբռներն էլ խելացի են, ձայն տւեց Աշոտը։ Գիւղում ինձ ցոյց տւին երկու մեծ գամբռ, իսկ և իսկ գայլխեղդողներ։ Տէրը մէկը հինգ ոչխարի հետ չէր փոխում։

— Այս գամբռներն են իմ տուն ու տեղը պաշտպանում, ասում էր տէրը. սրանք ոչ միայն գայլերի հետ են կռւում, և նրանց պատռում, այլև ամենակատաղի աւազակների դէմ և նրանց ձիուց վայր են բերում։

Շները շատ լաւ, հետաքրքիր և զարմանալի պատմութիւններ ունին, մէջ մտաւ նորից Հայկը. ինչպէս օրինակ որսի, հրդեհի կրկեսներում խաղացող և այլ տեսակ շներ, բայց իմ կարծիքով ամենից հետաքրքիր են Ս. Բերնհարդի մեծ մեծ շները։ Սրանք բոլք ու բոլրանից մարդկանց կեանք են ապաւանդում։

— Պատմիր, պատմիր մեզ նրանց մասին, ամեն կողմից կրկնեցին մանուկները։

— Ս. Բերնհարդի վանքը, սկսեց Հայկը, գտնւում է Շվեյցարիայի լեռներից մէկի վրայ։ Այնտեղ մինչև անգամ ամառւայ տաք օրերին

յանկարծ՝ ձիւն, կարկուտ է գալիս, բութ ու բորան է լինում և ձա-
նապարհորդներին տակովն անելով՝ խեղդում է: Վանքի վանականները
պահում են այդ խելացի մեծ շներին և նրանցից օգտւում են, մո-
լորւածներին ազատում են:

Այ թէ ինչ է պատմում մի փոքրիկ ճանապարհորդ:

— Ես հօրեղբօրս հետ գնացի Ս. Բերնհարդի վանքն ու խտ: Ճանա-
պարհին տեսանք այդ ուժեղ, գեղեցիկ, մեծ մեծ շներից մի քանիսին:
Նրանց վզերից կախած էին զանազան ուտելիքներ ու ոգելից խմիչք-
ներ: Նրանք ժայռերի, ձորերի և ձիւների մէջ ման էին գալիս, որ
մոլորւած ճանապարհորդներին կամ ձիւնի տակ մնացողներին ազատեն
և վանքն առաջնորդեն: Մենք վանքումն էինք, երբ մէկ էլ մի շուն
ներս ընկաւ և հաշելով հասկացրեց, որ օգնութեան կարիք կայ: Վա-
նականի հետ ես ու հօրեղբայրս դուրս եկանք և դնացինք նրա յե-
տեից: Խելացի կենդանին առաջ ընկած, հաշելով գնում էր և մէկ
մէկ էլ մեզ էր նայում, որ տեսնի թէ իբրան հետևում ենք, թէ ոչ:
Բաւական տեղ անցնելուց յետոյ, նա կանգնեց մի բլրի մօտ և թա-
թերով ձիւնը յետ արեց: Մենք նրան օգնեցինք, ձիւնը մի կողմ
արինք և երկու մարդ տակից դուրս բերեցինք: Խմիչքներ տալով,
մարմինները շփելով, ուտեցնելով՝ մի կերպ նրանց ուղի բերինք և
վերադարձանք վանք: Դեռ չէինք հանգստացել, որ մի այլ շուն հաշե-
լով ներս ընկաւ, նրա յետեից էլ մի կին: Սա արտասուելով պատմում
էր, որ իր տասը տարեկան որդին ձորից ներքե գլորւեց ձիւների մէջ
և էլ չեղահաց: Երկու ժամ չէր անցել, որ վանականներից մէկը շան
հետ միասին ներս մտաւ և անմխիթար մօրն յանձնեց իր որդուն:

Վանականներն այդ շների մասին մեզ շատ բաներ պատմեցին:
Նրանցից մէկը, Բարբին, նոյնիսկ քառասուն մարդ էր ազատել
և դրա համար շքանշան ստացել:

40. ԻՆՉ Է ԽՕՍՈՒՄ ՍԵՆԵԱԿԸ

I

Դիշեր էր, Վահանի քունը չէր տանում. նա անկողնու մէջ այս
ու այն կողմն էր շրջւում և անհանգիստ շարժւում: Յանկարծ նա
սենեակի մէջ լսեց չիչիկոց, թխթխկոց և զանազան ձայներ:

— Ի՞նչ ձայներ են, հիշե՛ք են խօսողները, մտածում էր Վահանը.
նա լռեց և ծածուկ ականջ դրեց:— Այ քեզ բան, աթոռներն են խօ-
սում, ասաց նա ինքն իրան:

— Սպասեցէք, պարոններ, բոլորս միանգամից չենք կարող խօ-
սել, գոռաց մի աթոռ, եթէ ուզում էք, դուք լռեցէք, ես ձեր բոլորի
ցանկութիւնը կը կատարեմ և ամեն ինչ կը պատմեմ:

— Պատմիր, պատմիր, ասացին ամեն կողմից աթոռները:

— Մենք բոլորս գեղեցիկ կեչի ծառեր էինք, սկսեց աթոռը. մեր
մանկութեան ժամանակ ամեն ինչ լաւ էր, մենք անտառում ուրախ
զւարթ էինք: Արեգակը մեզ տաքացնում էր, անձրեւը ջրում էր, թըռ-
չունն էր մեզ վրայ բներ էին շինում, քաղցր երգեր էին երգում:
Դիւղի աղջիկները, տղաները քանի՞, քանի անգամ մեզ մօտ էին գա-
լիս, մեր սուերի մէջ հանգստանում, զովանում և կուշտ շունչ քա-
շելով՝ ասում էին. — Ի՛նչ հիանալի են բուրում այս կեչիները— յիշում
էք ընկերներ:

— Ի՛նչպէս չէ, ի՛նչպէս չէ, պատասխանեցին բոլոր աթոռները:

— Բայց մենք անտառում շուտով ձանձրացանք. շատ անգամ
դժգոհելով մէկ մէկու ասում էինք, ի՛նչ է շարունակ միևնոյն տե-
ղումն ենք ապրում. ինչո՞ւ պէտք է հեռու չգնանք, նոր աշխարհներ
չտեսնենք: Մեր ցանկութիւնը շուտով կատարեց, մի օր էլ զիւղա-
ցիք եկան, կացիններով բոլորիս կտրեցին և տարան քաղաք հիւանդն
վաճառեցին: Նա մեզ ազատեց, ուրազով տաշեց, հարթիչով հարթեց,
սոսնձով իրար կպցրեց, ողորկեց, լաքեց և շինեց աթոռ: Մենք մարդ-

կանց մօտ շատ պատիւ ունինք, հէնց որ յոգնում են, նստում հանգըստանում են. կեցցենք մենք այնպէս չէ՞:

— Կեցցենք, կեցցենք, ձայն տւին բոլոր աթոռները:

— Ի՞նչ էք այդչափ պարծենում, ասաց սեղանը. աւելի շուտ ես իրաւունք ունիմ պարծենալու. մարդիկ ձեզ վրայ նստում են, իսկ դէպի ինձ իրենց երեսներն են դարձնում. ինձ վրայ են դնում ամեն տեսակ թանկագին խմիչքներ, համեղ ուտելիքներ և զիտէք ինչո՞ւ մարդիկ այդպէս են անում — որովհետեւ ես ձեզ նման հասարակ կե- չուց չեմ շինւած, այլ վիթխարի, մեծ և ամուր ընկուղենուց. տեսէք, իմ երեսն այնպէս ողորկ է, որ հայելու նման փայլում է, հիւսնը ինձ ոչ միայն լաքել է, այլև ապակեայ թղթով մաքրել, կոկել է և փայլե- ցրել: Այստեղ միայն ես և այս շորերի պահարանն ենք հարազատ եղ- բայրներ, ընկուղենուց շինւած, կոկւած, փայլեցրած:

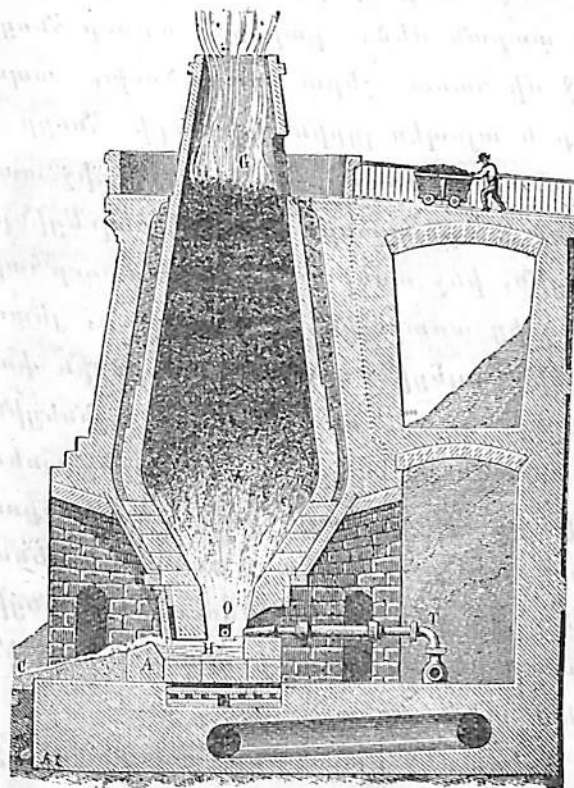
— Մի՞թէ, մի՞թէ, ծիծաղեց մի աթոռ, եթէ այդպէս է, ապա ին- չո՞ւ նա մէջքը պատին է կպցրել. կարծես մենք չգիտենք, որ նրա մէջքը ոչ փայլուն է և ոչ էլ ընկուղենուց շինւած, այլ ուռնուց, ամենահասարակ ուռնուց:

— Զայնդ կտրիր անպիտան, ասաց պահարանը: Ի՞նչպէս ես համար- ձակում ինձպէս մի ծերունու մասին այդպէս խօսել. մի՞թէ ուռնին էլ ծառ չէ, ինչպէս ընկուղենին կամ կեչին. ի՞նչ անենք թէ մի փոքր թոյլ է: Ես տան ամենահաւատարիմ բարեկամն եմ. ամեն տեսակ շոր իմ մէջն են պահում և ես չեմ թողնում, որ այնտեղ փոշի, ցեց մտնի և գողն էլ գողանայ:

11

Յանկարծ յատակի վրայ մի բան զննեց. — այդ ո՞վ է մտածեց պահանք և գլուխը քիչ բարձրացնելով տեսաւ պահարանի բալանին:

— Ի՞նչ էք պարծենում, դուք փայտեայ ժողովուրդ, ասում էր բանալին: Ես փայտից չեմ շինւած, այլ երկաթից: Փայտը հեշտ կու- րւող, թոյլ, այրւող և փթողէ, իսկ ես ամուր և պինդ: Ես մետաղ- ների ցեղիցն եմ, իսկ մետաղներ շատ շատ կան. ի հարկէ, ոսկին և

արծաթն ազնիւ մետաղներ են. նրանք թանգ են, բայց երկաթն ամենից հարկաւորն է և ամեն տեղ պէտք է դալիս:

— Մենք էլ երկաթ ենք, մենք էլ, կանչեցին պատի մէջ խփւած մեխերը:

— Ծճմարիտ է, ճճմարիտ, ասաց բանալին. դուք թէև պատի մէջն էք խրւած և մարմնով փոքր, բայց և այն- պէս մարդկանց շատ պէտք էք դալիս. էլ ինչեր ասես ձեր փոքրիկ գլխից չեն կա- խում. իսկ մեր ամենից մեծը, ամենից յարգելին այս մահ-

ձակալն է. նա իր վրայ հանգստացնում է յոգնածներին, աշխատա- ւորներին: Հետաքրքիր է մայրիկ, շատ հետաքրքիր է իմանալ թէ մենք ռոտեղից ենք եկել, ինչպէս են մարդիկ ձեռք բերել. հետաքրք- րել է իմանալ այն ամենը, ինչ մի փոքր առաջ փայտերն էին մէկ մէկու պատմում:

— Պատմիր, մայրիկ, պատմիր մենք էլ իմանանք, կանչեցին ամեն կողմից մեխերը:

Վահանը քիչ էր մնացել վախից վայր ընկնէր, նա ինքն իրեն սիրտ տւեց ու ահանջ դրեց:

— Օհ, իմ որդիք, սկսեց մահճակալը. մեր ցեղն այս աշխարհից չէ, մեր հայրենիքը հողի վրայ չէ, այլ երկրի խորքում, լեռների մէջ: Մեր պապերն այնտեղ ընկած էին երկար, շատ երկար ժամանակով,

հարիւրաւոր, հազարաւոր ժամանակներով: Մարդիկ երկիրը փորելով մեզ էլ հասան, այն ժամանակ մենք հանք էինք, անճոռնի, կարմրաւուն քարակոյտ: Մեզ հանեցին տարան մեծ, բարձր և ամուր հնոցներէ մէջ լցրին. ամենից առաջ մի հաստ շերտ քարածուխ, ապա հանք, էլի քարածուխ, էլի հանք և այսպէս լցրին վիթխարի հնոցը և տակից վառեցին: Կրակը քանի գնաց թեժացաւ. մենք քիչ քիչ տաքացանք, այնչափ տաքացանք, որ փափկացանք, վերջն էլ հալեցինք: Մէկ էլ հնոցի տակի անցքը բացին, ինչ ասել կուզէ, որ մաքուր հալած երկաթը դուրս հոսեց: Մեզնից առաջ շինեցին չուգուն, յետոյ հալեցին դարձրին պողպատ, կրկին հալեցին, վերջապէս դարձրին փափուկ, ծաւալուող երկաթ: Էլ ինչէ՞ր ասես, որ մեզանից շինեցին. մուրճեր, ունեւիքներ, բահեր, ուրագներ, արօր, խոփ, գրիչ ասեղ, մկրատ, դանակ, մեքենաներ, թնդանօթներ և այլն և այլն: Մի խօսքով, մեր ցեղն ամբողջ աշխարհը լցրեց, բայց մարդկանց համար ամենապէտքական միջոցը դարձաւ: Եւ եթէ մարդիկ կամենում են իրենցից մէկի առողջութիւնը կամ հաստատ բնաւորութիւնը գովել՝ ասում են. — օ՛, նա երկաթի բնաւորութիւն ունի, երկաթէ մարդ է:—

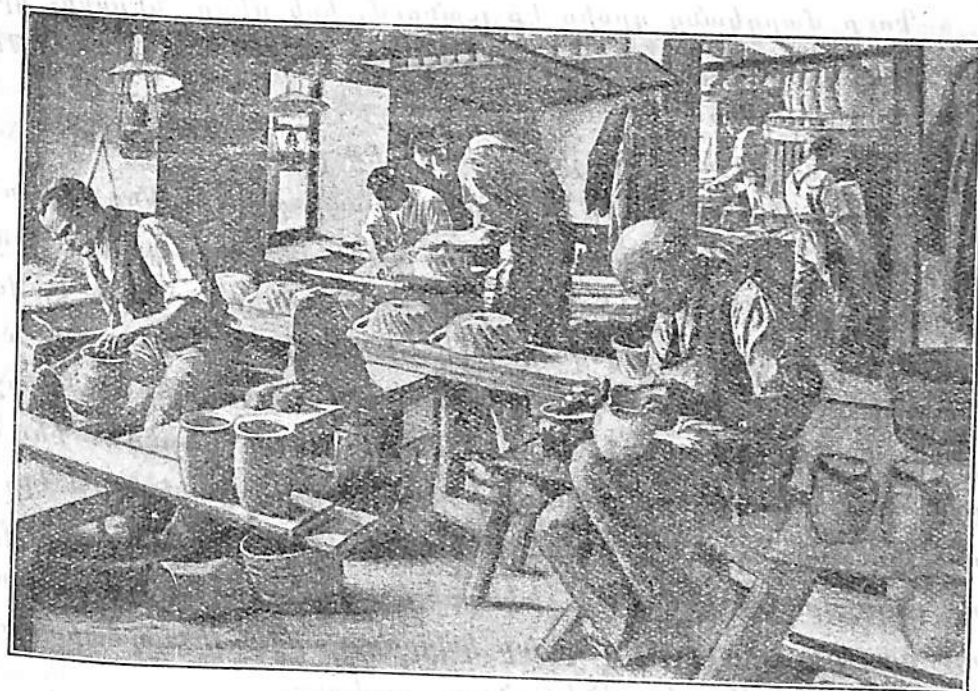
— Ինձ էլ ձեզ մասնակից արէք, մէջ մտաւ ծեր վառարանը. չէ՞ որ ես էլ զրոյց երկաթէ հաստ թիթեղով եմ ծածկւած, իմ դուռն էլ երկաթից է, միայն իմ ներսն է աղիւսից շինւած. բայց չէ՞ որ աղիւսն էլ հողից, կաւից և աւազից է շաղաղւած և թրծւած, ուրեմն ես ձեզ հետ ազգակից եմ: Ես էլ օգտակար եմ, ձմեռը մարդիկ ինձ շատ են սիրում, հէնց որ մըսում են, իսկոյն ինձ մօտ են գալիս տաքանալու:

111

— Տաքութիւնը շատ լաւ է վառարան քոյրիկ, մէջ մտաւ լւացարանը, բայց չէ՞ որ առողջութեան համար նոյնպէս պէտք է մարմնի մաքրութիւնը. — այ հէնց զրա համար ես և իմ քոյր սափորն ենք գործ կատարում. — մենք էլ թէև կաւից ենք շինւած, բայց ազնիւ, թանկագին կաւից:

— Քոյրիկ, կարո՞ղ ես դու ինձ պատմել, թէ ի՞նչպէս են մեզ շինել, հարցրեց սափորը:

— Ի՞նչպէս չէ, պատասխանեց լւացարանը: Մենք բրուդի մօտ հասարակ ցեխի նման վեր ընկած էինք, մի օր նա մեզ վրայ ջուր ածեց և ոտներով կոխեց, կոխեց, այնչափ կոխեց՝ մինչև որ մենք շատ փափուկ, մածուծիկ, կաշուն կաւ դարձանք: Յետոյ վարպետ բրուդը զրանից մի կտոր առաւ, ձեռքերով քիչ ճմռեց և դրեց կտոր

սեղանի վրայ. սեղանը ոտի անիւով շարժեց — մի կողմից մենք կտրւում էինք, միւս կողմից վարպետի ձեռքի մէջ մի տեսակ ձև էինք ստանում. մէկ էլ տեսնեմ իմ մէջս փոս ընկաւ, շրթունքներս կտրացան, ինքս ինձ նայեցի չճանաչեցի, այժմ ես դարձել եմ մի գեղեցիկ լւացարան: Տեսնում եմ, վարպետն էլի պտտեց սեղանը, մի գունդ կաւ ձեռքին բռնած սեղմելով շինում էր. հիմայ ի՞նչ պիտի դուրս գայ, մտածում էի ես:

— Չի՞նի՞ ես դուրս եկայ, ասաց սափորը.

— Այո՛, դու դուրս եկար, վրայ բերեց լւացարանը. հէնց որ քեզ տեսայ այնչափ ուրախացայ, որ քիչ էր մնում սեղանից ներքև ընկնելի. վարպետն ուրիշ շատ ափսէներ, պտուկներ, թէյամաններ, կաթ-

նամաններ շինեց և երբ մենք բաւական լաւ չորացել էինք տարաւ մի մեծ վառարանի մէջ դարսեց: Սա ինչ բան է, մտածում էի ես, ինչու է մեզ այստեղ բերել: Քիչ յետոյ վառարանը վառեց. մենք ամբողջ օր ու գիշեր թէժ կրակի մէջ մնացինք—թրծւեցինք և ահա այս ձևն ստացանք:

—Դուք մարդկանց դրսից էք լանում, իսկ մենք ներսից, վրայ բերեց ջրով լիքը շիշը. այս բաժակն էլ իմ ցեղիցն է, բոլոր թէյի բաժակները նոյնպէս:

—Իսկ մեզ ինչո՞ւ էն շինել, հարցրեց բաժակը.

—Մեզ հազարակ կաւից չեն շինել, ասաց շիշը. մենք մաքուր, գայլախաղի լաւ աւազ էինք, մեզ հետ խառնեցին կալաքար և կրակի մէջ դրին. որոշ ժամանակից յետոյ մենք հալւեցինք. մէկ էլ վարպետն երկար երկաթէ խողովակը թաթախեց այդ հալւածի մէջ և մի քանի կաթիլ մնաց նրա ծայրին. վարպետը միւս ծայրից սկսեց փչել. ապակու կաթիլներն ուռան, ուռան, փուչիկի չափ դարձան: Դեռ այդ բաւական չէ, նա փչելով դեռ գլխի չորս կողմը պտտեցնում էր, ապակէ փուչիկը ձգւում, երկարում էր ինչպէս մի շիշ. մէկ էլ դրեց տաք սալի վրայ և դանակով չիկացրեց պարանոցիդ և ինչ... խողովակը բացւեց. յետոյ շիշ բերանը կպցրեց—արդէն շիշը պատրաստ էր:

—Իսկ ի՞նչ ինչպէս շինեց զնգաց բաժակը.

—Դու կէս շիշն ես, շիշը կէս արին, ստացան բաժակ:

IV

Մէկ էլ սենեակի ամբողջ պատերը խշխշացին.

—Այ քեզ բան, պաստառներն էլ են խօսում, փնթփնթաց վահանը. բայց հետաքրքիր է սրանց էլ լսել. ասաց ու լռեց:

—Ձեզանից ամեն մէկը պարոններ, ասացին պաստառները, ապրում էք ձեր առաջին կեանքով, իսկ երկրորդ կեանք չէք ունեցել և չէք էլ տեսել:

—Իսկ դուք, իսկ դուք, ձախեցին ամեն կողմից.

—Մենք այժմ երկրորդ կեանքով ենք ապրում, ասացին պաստառները.

—Շատ հետաքրքիր է իմանալ այդ տարօրինակ կեանքը, ծիծաղելով ասաց բանալին.

—Մենք կը պատմենք, սիրելի բարեկամ երկաթ, այն ժամանակ դու կ'իմանաս, ասացին պաստառները և սկսեցին.

—Մենք էլ առաջ դաշտումն էինք, բայց ոչ ձեզ նման անձոռնի տգեղ ցեխի կամ քարի կտոր. այլ գեղեցիկ բամբակի բոյս և սպիտակ մաքուր բամբակ էինք: Գործարանում մեզանից մեքենաներով գործեցին զանազան կտորներ—սպիտակեղէն, չիթ, կտաւ և այլ սրանց նման բաներ: Երբ մենք բոլորովին հնացանք և ցնցոտի դարձանք, մարդիկ մեզ դուրս գցին: Մենք կարծեցինք, թէ մեր վերջն է, էլ բանի պէտք չենք: Բանից դուրս եկաւ, սխալւած էինք: Մի օր էլ տեսնենք մարդիկ մեզ աղբանոցներից, փոսերից, բակերից, հաւաքում և սայլերի վրայ լցրած տանում են. ո՞ր են տանում, ինչո՞ւ են տանում, մտածում էինք մենք և չէինք կարող հասկանալ: Մէկ էլ յանկարծ թղթի գործարան ընկանք:

—Ի՞նչ հիանալի ընկերութիւն է, ամեն տեսակ կեղտոտ շորեր իրար գլխի հաւաքւած, ասաց զգւելով շիշը:

—Մի բեռ սապոն դրանց չէր կարող մաքրել, վրայ բերեց լացարանը.

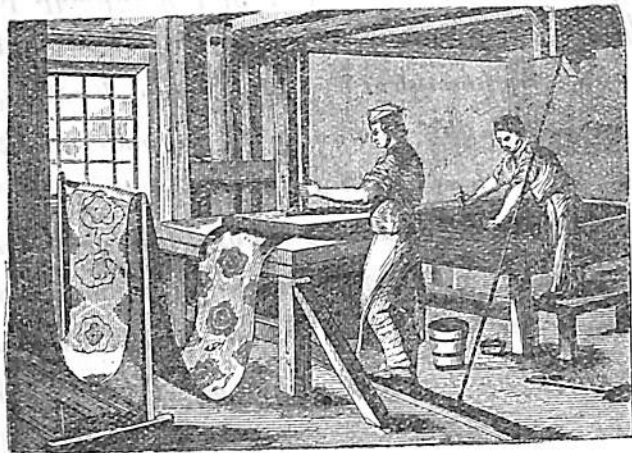
—Դու էլ կարծում ես շատ մեծ մաքրութիւն ես տարածում, խշխշացին պաստառները: Մեզ մի քանի անգամ մեծ պղնձի մէջ ածեցին, եռացրած ջրով լացին, ապա մոխրաջրով լաւ եփեցին, յետոյ դրոցով այնքան զգգեցին, որ խաշիլ դարձանք: Դու հազար գոռայ, օգնութիւն կանչիր, ո՞վ է լսողը: Յետոյ մեծ տաշտի մէջ լցրին, թարմ ջրի մէջ այնպէս լացին, որ կեղտերս բոլորը գնացին և մենք դարձանք մաքուր խաշիլանման մի բան: Յետոյ մեզ մի ուրիշ հոտ տւին:

—Երևի վարդաջրով լացին, ասաց շիշը.

—Ոչ, ոչ, քլորաջրով. սա անուշ հոտ չունի, ընդհակառակն ամենքին փռշտացնում, հաղացնում է, բայց նա մաքրում, սպիտակացնում է ինչպէս ձիւն և իսկապէս, մենք ձիւնի նման սպիտակ դարձանք:

— Իսկ յետոյ ի՞նչ եղաւ, հարցրին ամեն կողմից.

— Յետոյ արդէն զբօսանքի պէս ուրախ էր, Լաւրաւուց, սպիտակելուց. յետոյ խողովակի միջով անցանք և հասանք երկաթէ մանր ցանցի վրայ. սա էլ որովհետև շարժում էր, դրա համար բոլոր ջրային մասը մեզանից քամւեց. այսպէս մենք դանդաղ առաջ գնացինք:

Այստեղ մեզ պատահեց երկու շարժուող զլան. մենք դրանց միջով անցնելով արագ սողացինք. երբ զլաների միջից դուրս եկանք, մենք էլ ոչ թէ թանձր խիւս էինք, այլ իսկական թուղթ, միայն դեռ թաց: Քիչ էլ առաջ գնացինք պատահեցինք երկու շարժուող տաք զլանների մենք դրանց միջով անցանք, տաքացանք ու հարթուեցինք. հէնց որ այդտեղից դուրս եկանք, չոր, մաքուր սպիտակ թուղթ էինք:

— Բայց դուք, պ. պատառներ, չէ՞ որ հասարակ թուղթ չէք, այլ ներկած, ծաղկաւոր էք:

— Այդ արդէն պատառի գործարանում ներկեցին. մեզ տարան այնտեղ. մի քանիսը վրձինով ներկեցին. երբ չորացանք, վերցրին ծաղիկներով փորագրած կաղապարները, թաթախեցին վարդագոյն ներկի մէջ և սեղմեցին մեզ վրայ և դուրս եկան ծաղիկներ. յետոյ վերցրին տերևներով փորագրած կաղապար, թաթախելով կանաչ ներկի մէջ, կրկին սեղմեցին և դուրս եկան տերևներ: Այսպէս մենք դարձանք իսկական պատառ և այժմ ապրում ենք երկրորդ կեանքով:

Կ

— Դուք ամենքդ որչափ էլ պարծենաք, բայց և այնպէս մարդկանց քիչ օգուտ էք տալիս, լսեց սեղանի վրայից: Ամենքը նայեցին դէպի այն կողմը — ո՞վ է այդ յանդուգը, որ մեզ չի հաւանում:

— Օ՛, դա իմ գիրքն է, հետաքրքիր է, թէ սա ինչ ունի ասելու. մտածեց Վահանը և անհամբերութեամբ սպասում էր:

— Այո, յարգելի պատառներ, թէև ես էլ ձեր ցեղակիցն եմ, թէև ինձ վրայ էլ նաշխեր կան, բայց իմը բոլորովին այլ բան է:

— Հիանալի նախշեր են, ինչ եմ ասում է՝ ծաղրելով ասացին պատառները. ծուռ ու մուռ գծեր, որոնց դրեր են ասում:

— Դրանք ի՞նչ նմանութիւն ունին գեղեցիկ պատառների հետ, ասացին երկաթն ու ավթոռները:

— Այո, նրանք ծուռ ու մուռ գծեր են, բայց զիտէք ինչ կայ նրանց մէջ, այդ տառերն իրար հետ կարգալով կազմում են բառեր, բառերից էլ մտքեր, դրանից էլ գեղեցիկ հէքիաթներ, սիրուն պատմութիւններ, լաւ լաւ առակներ: Մարդիկ այդ բոլորը կարդում, ուրախանում և խելօքանում են: Այդ պատմութիւնների մէջ գրւած է թէ ի՞նչպէս են աճում, մեծանում ծառերը, ինչպէս են նրանից սեղաններ, ավթոռներ շինում, ի՞նչպէս են երկաթի հանքեր գտնում, նրանց հալում, ամեն տեսակ երկաթէ գործիքներ շինում. ինչպէս են կաւերից սամաններ շինում, ինչպէս ապակէ ամաններ պատրաստում. մի խօսքով՝ այդ տառերով, ամեն տեսակ բաների մասին գրում, տպում են և մարդիկ կարգալով հասկանում, սովորում են:

— Բայց ո՞րտեղ են այդ տառերը շարում և տպում, հարցրին ամեն կողմից.

— Դա տպարանում են անում. գրաշարները գրերն իրար մօտ շարում են, տպելու մեքենան էլ տպում է, յետոյ տպած թերթերն իրար հետ կազմելով շինում են գրքեր — այ, մեր տէր Վահանի այն բարակ ու հաստ գրքերի նման:

—Ուրեմն գրաշարներն են այդ բոլորը հնարում:

—Ո՛չ, գրաշարների ի՞նչ բանն է. ուսումնական մարդիկ, գիտնականներ, բանաստեղծներ, մի խօսքով հեղինակներն են այդ գրում և տալիս են տպարանին. այնտեղ գրաշարը նրանց գրածին նայելով՝ տառերն իրար մօտ շարում է, չորս կողմից երկաթէ ձողերով ամրացնելով, տպելու մեքենայի տակ է դնում, այնտեղ սև մուր քսելով՝ տպւում է թղթի վրայ. յետոյ կազմարարը կազմելով, սիրուն մեծ ու փոքր գրքերն ուղարկում են աշխարհի ամեն կողմերը և զերք վաճառողները ծախում են: Աշակերտները, խելացի և գրագետ մարդիկ առնում, կարդում են և ամեն ինչ այդ գրքերից սովորում են:

—Ճիշդ է, ճիշդ է, այդ գրքերի մէջ շատ բաներ կան գրած. ասացին ամենքը. մարդիկ նրանց սիրում են և ամենքը սիրով կարդում, սովորում և ուրախանում են:

Լոյսն արդէն բացւել էր, արեգակի ճառագայթները հէնց որ սենեակ մտան՝ ամեն ինչ լոյս:

—Ո՞րչափ նոր բաներ սովորեցի, ասաց Վահանը ինքն իրան:

Այրի ձոր գուրգուրանիւր

Բալա ունի՞մ ես անիւ,

Չի՞մ քայ ես անիւ թումանիւ.

Ի՞նչ պալպիւմ իմ բալիս,

Ի՞նչ գուրգուրի՞մ գտնուկիս:

Ո՛հ մի՞թայիր, իմ խաչորիկ,

Զանիս ես անիւ, անուշիկ

Բո՛ւ հօր խանդա՞ծ օգալիս

Այցուկ դարչիր, իմ անգիւն.

Ո՛հ, թու՛նա՛, թու՛նա՛,

Խանդա՛ւ, որդիս, խաչ արա՛ւ,

Կը մի՞թանաս, կը վառիս,

Ձանգա՞ծ քրազս, իմ բալիս:

42. Կոյր մանուկներ

—Ճմարի՞տ է, պարոն վարժապետ, որ դուք կոյրերին ուսուցիչ էք.

—Այո, պատասխանեց ուսուցիչը.

—Պատմեցէք մեզ մի բան նրանց մասին, ասացին աշակերտներն ամեն կողմից.

—Կոյր, ի՞նչ դժբաղդ բառ է, ասաց վարժապետը: Ոչ երկինք տեսնել, ոչ արև, ոչ հօր, ոչ մօր և ոչ մի բան. մի խօսքով յաւիտենական խաւար: Փորձեցէք աչքերդ խփել և երևալայեցէք, որ միշտ այդպէս պիտի մնաք. զարհուրելի բան կը թւի այնպէս չէ... Սակայն երբ մտնում էք կոյրերի ուսումնարանը, երբ լսում էք նրանց ջութակ ածելը, սրինգ հնչեցնելը, բարձր խօսակցութիւնը, ծիծաղելը, սանդուղքների վրայ, միջանցքում, ննջարանում ազատ ման գալը՝ մարդու մտքովն էլ չի անցնիլ, թէ նրանք դժբաղդ են:

—Ինչո՞ւ է, որ նրանք կոյր են, հարցրեց մէկը.

—Նրանցից ոմանք զրկւել են աչքի լոյսից մի քանի օրում, ուրիշները տանջւել են ամբողջ տարիներ, շատերն էլ կուրացել են վերահատուծեան պատճառով. վերջապէս կան և այնպիսիները, որոնք կոյր են ծնւել:

—Արդեօք ուղի՞ղ է, որ ասում են կոյրերի շօշափելիքն աւելի նուրբ է.

—Ուղիղ է, պատասխանեց վարժապետը: Կոյրերի միւս զգայարաններն էլ աւելի լաւ զարգացած են և դա նրանից է առաջ գալիս, որովհետեւ շարունակ այդ զգայարաններն են գործ դնում. մանաւանդ աւելի շատ գործ են անում շօշափելիքը: Այսպէս օրինակ, առաւօտեան նրանք ննջարանում մէկ մէկու հարցնում են. —Արդեօք արեւ կա՞յ... Շուտ հագնողը գուրս է վազում, ձեռքը մեկնում է, արեւի ջերմութիւնը փորձելու. վերադառնում է, ասելով. «Արեւ է, արեւ»: Կոյրերը մարդու ձայնին ականջ դնելով, գաղափար են կազմում նրա հասակի բարձրութեան վրայ:

Կոյրերը կարող են զանազանել ներկւած կերպար, չընդհատելով: Փողոցով անց կենալիս հոտառութիւնով ճանաչում են խանութները: Հող թողնելիս, բզբոցին ականջ դնելով իմանում են, թէ ռոտեղ ընկաւ և առանց սխալւելու վերցնում են: Կոն (կէզլի) են խաղում, թռչկոտում են պարանի վրայից, կողմներ են հիւսում, գունաւոր ծղնոտներից արկղիկներ են գործում: Նրանց ամենամեծ գլարճութիւնն է շօշափելով իմանալ իրերի ձևը, նրբութիւնը, փափկութիւնը և այլն, և այլն. մի խօսքով, շօշափելիքը նրանց տեսանելիքն է:

—ձի՞շտ է, որ կոյրերն աչք ունեցողներից շատ են համարում, ընդհատեց մէկը.

—Այո, ճիշտ է, արտասանեց ուսուցիչը: Նրանք սովորում են գրել-կարդալ և համարել: Նրանց համար առանձին տպւած զրքեր կան, նրանք ուսուցիկ տառերով են: Կոյրերն այդ տա-

ռերը շօշափելով են որոշում և կարդում: Գրում են առանց թանաքի, հաստ թղթի վրայ. նրանց գրիչն է մի բարակ երկաթ, որ սեղմելով թղթին, հետքեր են երևում թղթի հակառակ կողմը և կոյրերը շօշափելով որոշում ու կարդում են: Այսպէս էլ կարդում են ուրիշների գրած նամակները, շարադրութիւնները և այլն: Կոյրերը մտաւոր հաշիւները կատարում են շատ արագ. նոյնպէս շատ սիրում են լսել ընթերցանութիւն: Նրանք ուսուցչին ճանաչում են քայլելու ձևից, ձայնի հնչիւնից, որոշում են նրա տրամադրութիւնը՝ արդեօք նա առողջ է, թէ հիւանդ: Սիրում են երբ վարժապետն իրենց գովելիս, քաջալերելիս ձեռքերը շոյում և շօշափում է. իրենք էլ շնորհակալութիւն յայտնելիս սեղմում են վարժապետի ձեռքը:

—Կոյրերը լա՞ւ են նւագում, հարցրին աշակերտները:

—Նրանք երաժշտութեան ջերմ սիրահար են, պատասխանեց վարժապետը:

—Երաժշտութիւնը նրանց ուրախութիւնն է, կեանքն է: Մինչև անգամ երեխաները նւագածութիւն լսելիս ժամերով կանգնում են: Կոյրերի խօսակցութեան սիրելի նիւթն երաժշտութիւնն է: Երեկոյեան անկողնում, կամ օրւայ աշխատանքից յոգնած ժամանակ, հանդարտ խօսում են երաժշտական գործիքների, երգերի, համերգների մասին: Նրանց ամենամեծ պատիժն ընթերցանութեան կամ երաժշտութեան դասից զրկելն է:

Կոյրերի համար երաժշտութիւնն այն է, ինչ որ լոյսը մեզ համար:

Արիւն

Երբեք փութիւն իր թւորը մութ,
 Անուշ նրբեցիւն իրկիւն ու իրկիւր...
 Հայն սրբիւնքն ընկաւ աւաղմունկ,
 Անուշ նրբեցիւն ծով, անպատու լիւ...
 Կրթիւն դիւր դէմք իր փրկապատուկ,
 Մոռացիւր կիւնքի փրկապատուկ մութ
 Եւ փրկիւր պատմութիւն ունի, կիւնքիւնք,
 Իմ փրկունք մանուկ, իմ փրկունք մանուկ...

Անուշ նրբեցիւն ծով, անպատու լիւ,
 Անուշ նրբեցիւն անուշ, իրկիւն ու իրկիւր...
 Անուշ նրբեցիւն, ինչ փրկունք, փրկիւր
 Եւ փրկիւր պատմութիւն ունի, կիւնքիւնք:

44. ԱՂԱՍԻՆ ԻՆՉՊԵՍ Ի ԱԶԱՏՈՒՄ ԹԱԳՈՒՀՈՒՆ

I.

Բուն բարեկենդանին էր:

Արեգակն եկել երկնքի մէջ տեղը բռնել էր, օրւան փուշը մի
 քիչ կոտորել, տաքացել էր: Սար ու ձոր արծաթի պէս պլպլում էին:

Աղասին քէֆն արել պրծել, իր դաստէն ետեւից գցած՝ եկաւ մէկ
 տասը ձիաւորով գեղի միջումն անց կացաւ, որ գնայ՝ իր հունարը
 նշանց տայ, ջիւղի խաղայ: Հէնց իմանա՝ մէկ թագաւորի որդի է
 դալիս: Գեղըցիք հէնց նրան տեսան թէ չէ՝ ծափ տըւին, պար եկան,
 ձէն ձէնի տըւին ու սկսեցին նրա խաղն ասել, նրա գովքն անել:
 «Աղասի ջան, գլխիդ զուրբան, էս թասը խմենք քու արեւ սաղաղին,
 արեւի մեռնիմ, մեր գլխիցը ոչ պակասիս. գնա, մենք էլ էս ա կը
 դանք» ամեն կողմից ձէն տըւին ու Աղասու թասը խմեցին: Ազնիւ
 երիտասարդն էլ՝ ով որ իրան էդպէս պատիւ էր տալիս, գդակով էր
 անում, քաղցր երեսով գլուխ տալիս ու անց կենում:

Ձիու ախանջը մտած՝ էնպէս էր քշում, կրակին տալիս, որ հէնց
 իմանա թեւոր զուշ ըլի: Շատ անգամ ջրիդ հեռու տեղից շարտում,
 ձին չափ էր գցում ու գետնիցը ծուլ ըլելիս ձիու վրիցը բռնում էր,
 էլ ետ գցում: Շատ անգամ էլ հէնց էնպէս ուղիղ շարտում էր ու
 կրակի պէս ետեւիցը հասնում, բռնում, էլ ետ շարտում: Գետնին վէր
 ընկած տեղիցն էլ՝ էնպէս էր թամբի միջիցը կռնում, բարձրացնում,
 որ ջիւղի գնալին զոգում էր. ընկերտանց վրայ էլ, որ վախտ-վախտ
 ջիւղի չէր գցում, էնպէս էր նշանում, որ գդակները ծէրին էր դիպ-
 ւում, կամ գդակը հետը տանում, որ իմանան՝ թէ նրանց խնայում է:
 Շատ անգամ թամբի միջին ջուխտ ոտի վրայ կանգնում, էնպէս էլ
 ձին չափ գցում: Աչք պէտք է լինէր, որ նրա քաջութիւնը, տղամար-
 դութիւնը, հունարը տեսնէր ու զարմանար:

— «Կեցցես, դու, կեցցես, Աղասի, մէրդ մէկ հատ է քեզանից

բերել, հաղար տարի անց կենայ, քեզ նման էլ ոչ մէկը չի ծնւիլ»
—ասում էին թամաշաւորներն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս:

11

Յանկարծ էս քէֆի միջում՝ կարծես մի ամպ տրաքեց, երկիրը շարժեց, կամ երկինքը փուլ եկաւ. —

—«Տարան, տարան, ասուածասէք, մօտ եկէք, օգնեցէք գլուխս լացէք... տունըս կոխեցին... օջախըս քանդեցին... աչքիս լոյսը հանում են... սիրտըս դուրս են ճոթում... աօ, մէկ հասէք, ի՞նչ կըլի... Աստուծ, երկինք, ծով, ցամաք... էս ի՞նչ կրակ է, էս ի՞նչ պատուհաս... Վայ, օրըս ու կեանքս խաւարի... էս ի՞նչ եմ տեսնում...»

«Թագուհի ջան գլխիդ մատաղ Թագուհի... անունիդ մեռնիմ... երեսըս ոտիդ տակը... Թագուհի ջան... էդ սիրուն աչերիդ մատաղ ըլիմ, աղիդ ջան... Աչքիս լոյսի պէս մեծացրի, որ էդ տեղն ընկնիս... Թող ինձ սպանեն, էդ Թուրք Թող իմ սիրտը իրեն... Թող քո ոտիդ տակին հոգիս տամ, Թող ես հողը մտնեմ... էն վախտին ուր տանում են քեզ, Թող տանեն... Թող քո նեղ օրը չտեսնեմ, որ դժոխքն ուզում է, Թող ինձ ներս տանի»...

էս կսկծալի ձէնի հետ լաւ պարզ լսում էր, որ մէկ աղամարդ թուրքերէն ասում, սպանում էր. — «Ձէնդ կտրի... հէնց էս սըհաթին փորըդ վէր կածեմ... ջինգեանութիւն ի՞նչ պէտք է, սարդարի հրամանն է, պէտք է ձեր աղջիկը քաշենք տանենք, ի՞նչ խօսք ունիք, ի՞նչ կարողութիւն. սարդարի հրամանին սարը չի դիմանալ, դուք ի՞նչ կարաք անիլ»...

Խալիսի գլխին շուր մաղւեց... Ամենքն էլ իմացան, թէ ինչ մարդիկ էին եկողները: Սարդարի Փառաշներն էին (ծառաները), եկել էին որ սիրուն Թագուհուն յափշտակեն իրենց տիրոջ համար, էլ ով ունէր իրաւունք ձէն-ծպտուն հանելու:

Բարեկենդանը սուգ դառաւ: Երեխէքը լալով, դողալով տուն փախան: Կնանիքը դռները կողպեցին ու շիրախանի կարասիների տակը մտան, կամ վերնատներումը թաք կացան, կամ դարմանի ու խոտի

խրձերի մէջը մտան: Գեղը համարէ թէ ամբողջովին քանդուեց: Տղամարդկանց որը վախլուկ էր, գլուխն առաւ կորաւ, որը որ մի քիչ պինդ սիրտ ունէր, զարգանդելով, դողդողալով, մօտ եկաւ, չէթէ օգնութիւն անի, չէ, այլ թէ տեսնի ինչպէս մարդիկ են եկողները, ինչպէս են տանում խեղճ, ջրատար աղջկանը:

111

Փառաշները՝ տեսնելով՝ որ մէր ու աղջիկ վըշտի ձեռիցը նըւաղեցին ու էլ ձէն, շունչ չէին տալիս, լաւ համարեցին, որ էսպէս թուլացած, վերցնեն, երկուսին էլ տանեն, որ էլ շատ չնեղենան, չճարչարւին: Երկուսը ձիու վըայ նստել, տեղ էին բաց անում, որ մէկը մօրը խրտուի, միւսն աղջկանն առաջն առնի, հէնց այդ բոպէին, երբ նրանք կարծում էին, թէ իրանց բանը լաւ գլուխ բերին, յանկարծ մէկ թուր փայլատակեց կայծակի նման որոտալից ձայնի հետ... Փառաշների մէկի գլուխը գետնի վըայ ընկաւ ու սկսեց զլւրացնել. բըլբըլացնել ու պար գալ: Գեռ սա ձէնը չէր կտրել, որ միւս ընկերի գլուխն էլ նրա մօտ գլորւեց...

—Գժոխքի օրդիք, գոռաց քաջ Աղասին, ձեզ ով է ուղարկել էստեղ, ում վըայ էք էդպէս կատաղել... Ասենք թէ՛ Հայը լուի է, ձէն չի հանում, պէտք է նրան ողջ-ողջ կուլ տաք: Աչքներիդ լոյսը կը թըռցնեմ էս բոպէիս, շուտ արէք, կորէք, թէ չէ՛ ամեն մէկը ճուտի պէս առաջիս կըթըպըտայ: Բանի որ էս կուռը վըէս է, դուք էստեղից թել չէք կարող դուրս տանել:

էս ասելով՝ մէկի ուսը վէր բերեց, միւսին միջիցը կիսեց, մնացած վեց հոգին տեսան, որ հերթն իրանց պիտի հասնի, շտապով ձի նստեցին ու մինչև Երևանի բերդը մի շնչում փախան...

Հայր ու ^{չորս} չորսը շորրընկած, մէկ շոր թիփը ցակի,

Գիտիւ եսկիւն մասիկ ի՞նչ նայում.

Ձիւս Զոյրան, զլուրս մէկ լիւ փարի

Պւամ լալիս ի՞նչ, օրս խաւարում:

Անպիտե առազիս, սարիւր. փրկիս,

Քիչ մը փիկ ցալուլ ա՛յ ի՞նչ փաղջր Բասիւս

Աղիւս արցունքով էլում, խորովում

Էրիւրիւս եսկիւն, միւս փարայում:

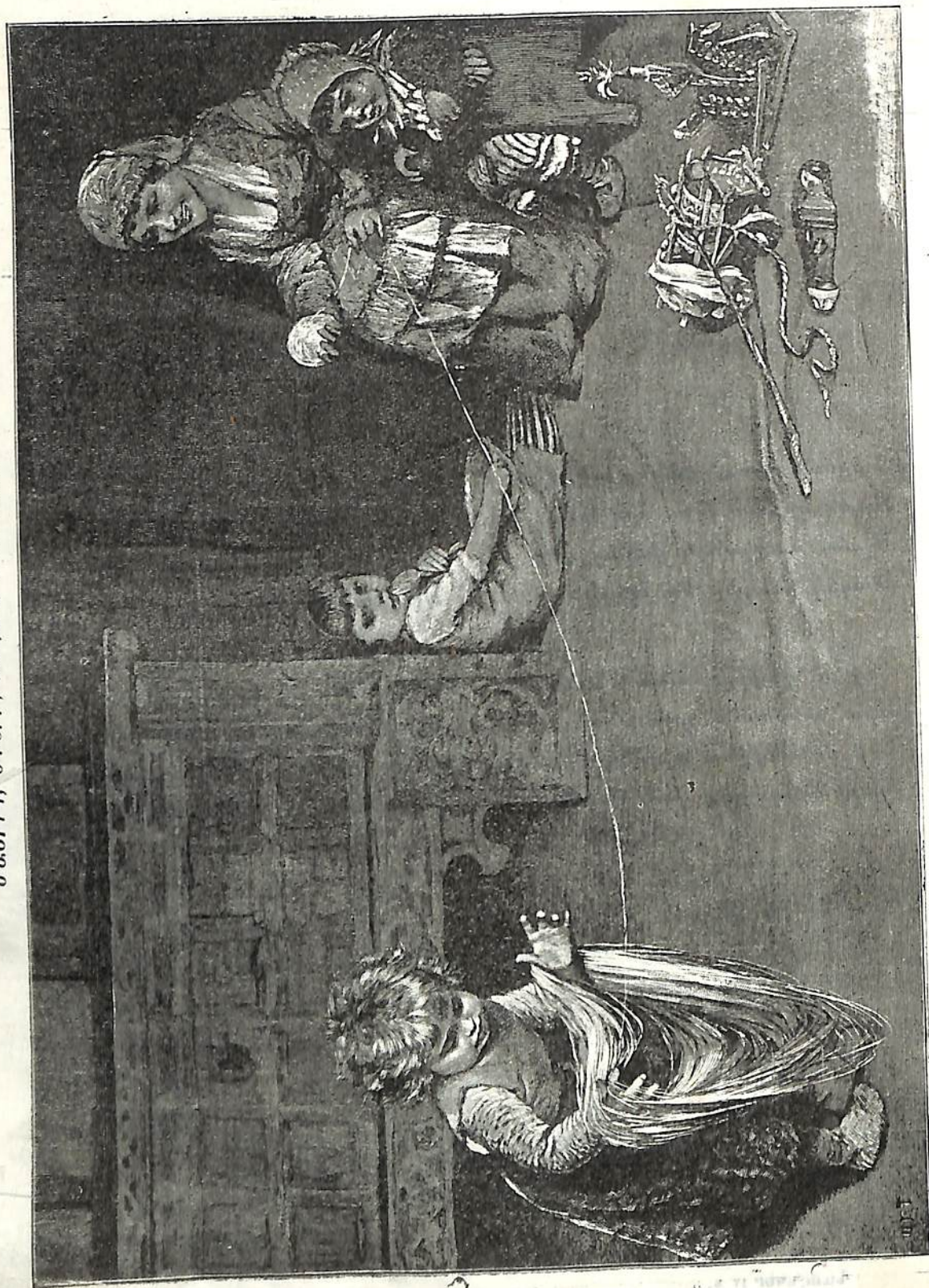
46. Գարուն

Գարուն եկաւ՝ ցանեց սերմեր
Արտ՝ արօտում ու հովտում.
Ծլան, ծաղկան և վարից վեր
Ծաղիկ, դալար են պատում:

Հով ու զեփիւռ անուշ երգով
Արտ՝ արօտում շրջում են.
Հով ու զեփիւռ անուշ երգով
Գարնան գալը յայտնում են:

Կանաչ դաշտում, ծաղիկ ծոցում
Բիւր մեղուններ խայտալով,
Անուշ, անուշ մեղր են ծծում
Խոտ ու ծաղիկ օրհնելով:

Քեզի մատաղ կանաչ գարուն,
Եկած ճամբիդ ես մեռնեմ,
Քեզի մատաղ, ալ վարդ գարուն,
Կոխած հողիդ ես մեռնեմ:

Գլխակցէք ախ պատկերը, ո՞վ թո՛ղ է անում. պատմեցէք և գրեցէք:

— Օրհնեալ է Աստուած, բշխր, բշխր... Հարը խափան, բարին առաջ, լսում է մաճկալի ուժգին ձայնը:

— Քաշեցէք, արևներդ մատաղ եղներ ջան, քաշեցէք—հօ, հա՛, հօ՛, հա՛ — պաղատում էին հօտաղները և ճիպոտները շարժում:

— Բշխր, ծուխ մի, աղայ բշխր, ուղիղ բշխր...

— Հա՛, հօ՛, հա՛, հօ՛...

— Աղա, սև եղանն իշ արա՛, դայրանում է մաճկալը...

Երբ արգելքից խիստ խորը խրած գութանի խոփն ազատում էին նրանք, մաճկալը վրայ ընկնելով մաճին, խոփն ու ձեռնը նորից խրում էր հողի մէջ ու կռուներին շարքերի նման լծներին թառած՝ հօտաղներով, երգում էին ու վարում: Արգելքից յետոյ, երբ ձգում էին հօրիքն ու շղթան, մաճկալը, որպէս խմբապետ, երգում ու կանչում էր.

— Չարն անցաւ, վարն անցաւ, օրհնեալ է Աստուած:

— Հօ՛, հա՛ հօ՛օ՛ — և յանկարծ միահամուռ ձայնով, իսկոյն սկսում էր բոլոր հօտաղների համերգը:

— Հօ, հօ՛օ՛... հօ՛, Աստուած ջան, վարենք կանաչի, հօ, հօ՛, հօ՛, վարենք կանաչի, հօ, հօ՛, հօ՛, բարին դայ, Հարը փախչի, հօ՛, հօ՛, հօ՛...

Վերջապէս գութանը կանգ առաւ, ճաշ թող արին և լծկաններն արձակելուց յետոյ, եկան կաղնու գով սուերի տակ, կանաչ խոտերի վրայ ծալապատիկ շրջան կազմեցին. նրա մէջ տեղը դրած էր սերն երեսին մածնի մի մեծ պղինձ և նոյնպիսի մի ամանով էլ լիզած աղցան, ապա աղ ու պանիր և թոնրից հանած նոր ու փափուկ հաց: Հարսը կթի մօտ կանգնած օգնում էր, նրանց համար ջուր էր ածում: Աղցանն ազահութեամբ սրբելուց յետոյ, դատարկած ամանն առաջ քաշելով՝ հացը բրդեցին, մածունն ամբողջապէս շուռ տին մէջը, ջուր ածեցին վրան և զգալներն առնելով՝ մաքրեցին մինչև յատակը: Ապա պառկան հանգստանալու:

Միմից Խալսար - Խալսար ցարի առագ,
 շար ու շար կուռ Կապույտ Ժուլիի միւս
 սիրում կար մի ալիսարե: Այնպիսի Ժաղիկ-
 նի կայի, Լախուս ու սիրու Ժաղիկ-
 նի քիթուկի պէս փուս Ժաղիկ-
 ու զալսիկի վրայ և նրաւ առաջ Խալսար,
 Լախուս Կապույտի սարիկն ու չո-
 րիկ: Այնպիսի աղբիւրի կայի, պայծառ
 ու իշխաւ աղբիւրի մատակարար
 պէս որով որաւ ու վարս քոյկուրում
 ինչպիսի կար, Ժաղիկիկ Խալսարիկ

Բայց այնտեղ մարդիկ չար էին և անգութ:

Մի խեղճ, մի որբ ու աղքատ մանուկ էր ապրում այդ մարդկանց
 մէջ. նա գիշերը տեղ չուներ գլուխը դնելու, հաց չուներ ուտելու և
 շոր՝ հագնելու:

Նա մենակ էր, ինչպէս մի թռչուն ամայի ժայռերի մէջ:

Եւ նա մեծացաւ բոլորի աչքի առաջ՝ անտես ու անյայտ. կերա-
 կըրում էր դաշտի բոյսերով և պատսպարւում էր անտառների ու
 այրերի մէջ:

Բայց բոլոր մարդկանցից ծածուկ՝ իր մատներով նա շօշափում
 ու զննում էր մարդկանց սրտերը. և նա տեսնում էր, որ քարից էին
 այդ սրտերը, ժէռ քարից:

Եւ երբ բաւական մեծացաւ ու այդ աշխարհի բոլոր մարդկանց
 սրտերը զննեց ու շօշափեց, վշտացած համոզեց, որ բոլորի սրտերը
 քար են, իսկական քար...:

Այդ ժամանակ նա թողեց այդ քարասիրտ աշխարհը և ճամպայ
 ընկաւ մի ուրիշ, լաւ աշխարհ գտնելու համար:

Շատ գնաց թէ քիչ, միայն նա հասաւ ծովափին, և երբ ափի ա-
 լաղների վրայ շրջում էր, նա տեսաւ այնտեղ ընկած մի շատ սիրուն,
 մի շատ գեղեցիկ, շողողուն ձուկ:

Ձուկը նրան տեսաւ, դարձաւ՝ մարդու լեզուով ասաց.

— Բարի տղայ, ծովի ալիքն ինձ ձգեց ալաղների վրայ, չեմ կա-
 րող գնալ ծովը՝ քոյրերիս մօտ, խղճա ինձ, վերցրու, ծովը ձգիր:

Մանուկը, որ բարի սիրտ ունէր, առանց վախենալու գրկեց ձուկը
 և քնքշութեամբ տարաւ՝ բաց թողեց ծովի մէջ:

Եւ երբ ձուկը փաթաթեց առաջին ալիքին՝ դարձաւ՝ ասաց
 մանուկին.

— Ինչ որ սիրտդ կուզի, ասա, ես կըկատարեմ քո արած լաւու-
 թեան փոխարէն: Մանուկը մի փոքր մտածեց և ասաց.

— Ինձ այնպիսի մի հնար տուր, որ մարդկանց կրծքի տակ քարն
 իսկական սիրտ դարձնեմ:

— Դու չես ես ուզում, հրաշալի տղայ... Շատ լաւ: Կտրիր ծով-
 ափի եղէգներից մէկը և նրանից մի սրինգ շինիր՝ գնա մարդկանց
 մէջ և՝ նւագիր և երգիր: Եւ երբ կըտեսնես, որ նրանց աչքերն արցունքով
 լցւեցին, այն ժամանակ կ'իմանաս, որ քարը հալեց, սիրտ դառաւ...

Այսպէս խրատեց ձուկը մանուկին, իսկ ինքը փաթաթելով ա-
 լիքների հետ՝ սուղեց ծովի խորքում:

Մանուկն իսկոյն կտրեց եղէգը, սրինգ շինեց և սուլեց: Այնպէս քաղցր, այնպէս հոգեգրաւ ու անուշ դուրս հոսեցին հնչիւնները սրնգի միջից, որ բոլոր թռչունները կանգ առած՝ լռեցին՝ լսելու համար:

Եւ մանուկն շտապեց մարդկանց մօտ, մտաւ մարդաշատ քաղաքը, կանգնեց հրապարակում և սրինգը նւագեց:

Քնքուշ ու գեղեցիկ, — ուղղակի մանուկի սրտի խորքերից դուրս ցայտեցին երկնային, չքեղ երգերը:

Նա երգում էր արցունքով թրջաց հացն աղքատների. ցուրտ, անտուն գիշերներն աշնան. նա երգում էր փակ դռներն ու քար սրբոտերը մարդկանց. «անտէր անտէրունչ մենակութիւնը որբերի:

Եւ փռեցին նրա երգերը հրապարակի վրայ, մտան ամեն մի խրճիթ ու տուն, փշրեցին բոլոր սրտերի քարերը և ծորեցին սրտերի խորքերում:

Եւ ամեն մի սիրտ խայթում էր իր անգթութեամբ և լցւում էր ծովի չափ սիրով, որ ծովի պէս յուզւում էր ափերից և դուրս թռչում:

Եւ ամեն մի մարդ ուզում էր դուրս թռչել, վազել, սիրով ու կարօտով գրկել մի ուրիշ, անծանօթ մարդու, գրկել, համբուրել նրան և մեռնել նրա համար:

Եւ ահա մարդիկ դուրս թռան տներից, վազեցին հրապարակ, շրջապատեցին մանուկին, առաջին անգամ նկատեցին, որ աղքատ է ու մենակ. գրկեցին ու համբուրեցին նրան, և իրանց կեանքում առաջին անգամ արտասուեցին ու վշտահար հեկեկացին:

Իսկ մանուկը նուագում էր աւելի քաղցր, աւելի զգայուն և սրտառու, իսկ մարդիկ ամենքը, ամենքը լսում էին հոգեսլաց և լալիս էին ու լալիս:

Ահա այդ օրւանից աշխարհ եկաւ երգը. երգի միջոցով հաււեցին քար սրտերը, և այդ օրւանից սէրը վշտի հեա անբաժան բուն դրաւ մարդկանց սրտերի մէջ:

49. ՎԱՀԱԳՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Արշալոյսը ոսկեգօծեց Մասիսի ձիւնապատ գագաթները: Աշխարհն արթնացաւ հայր Արամազդի հետ:

Ազատ Մասիսը կեանք առաւ: Արամազդն աչքերը բացաւ, նստեց իւր քարեայ գահի վրայ, աչքը յածեց քարեայ քնարանի չորս կողմը: Յաւերժական ծաղիկները շարիշար բարձրացրին իրանց չքնադ գլուխները և ժպտացին ու ողջունեցին. «Բարի լոյս, մեծդ Արամազդ»: Գեղամայ ծովակի ալիքները խնդալով, խոխոջելով, միմեանց հրհրելով՝ ծառացան, գլուխ իջեցրին արի Արամազդին ու գոչեցին. «Քունդ ա-նոյշ, աստածների հայր»: Բացօթեայ թռչնիկները հանեցին իրանց փոքրիկ նախուսն գլուխները թևերի տակից, քնաթաթախ աչքերի մէկը բաց, մէկը փակ, բաց արին փոքրիկ մաքուր կտուցներն ու զեղգեղեցին բլրաւոր դայլայլիկներ. «Բարի օ՛ր, բարի տեսութիւն, հայր, ասացին ամենքը»:

Աստածների հայրը դարձ զէմքով ողջունեց բովանդակ աշխարհին՝ շոյելով իր սպիտակափառ երկայն միրուքը, աւետեց ուրախ օր: Փափուկ մամուռը, որ թաւիշի պէս բռնել էր գահը, աւելի ևս բարձրացաւ, խտացաւ, փափկացաւ. կաթնորակ աղբիւրը, որ նազով, շնորհքով ծորում էր այրի աջ կողմից, նոր-նոր անուշիկ ձայներ հանեց. նրա մաքուր աղունքից դուրս եկաւ մի յաւերժահարս ու, լցնելով խեցեղէն փոքրիկ դոյլը արշալոյսի կարմրացած ջրով, մօտեցաւ Արամազդի սպասին: Հայոց աշխարհի պաշտպանը լացեցաւ, սրբեցաւ յաւերժահարսի մազերով ու նստեց:

Մինչ այս, մինչ այն, աղօթարանը բոցավառեցաւ: Երկինք և երկիր բռնեցան ծննդական ցաւերով, Գեղամայ ծիրանի ծոփն էլ տանջւում էր երկնքի և երկրի ցաւերով՝ նոյնպէս երկնում էր: Սար ու ձոր, հովիտ ու անտառ պլշած նայում էին ահեղ ծննդականներին: Բայց երկար չէին նորանց ցաւերը: Գեղամայ ծովի վրայ կարմրիկ եղէգնիկը սկսեց ծխախառն բոց ծխել. բոցի միջից վազեց մի խար-

տեաշ պատանեկիկ: Նրա մազերը հրեղէն էին, միրուքը բոցավառ, երկու աչքն երկու արեգակ:

Վահագն էր դա, հայր Արամազդի սիրելի որդեակը: Նա զինավառ և խրոխտապանծ կտրեց — անցաւ օղի տարածութիւնը, մտաւ հայրենական այրը:

Հայր ու որդի փաղաքշանքով գրկախառնեցան, եւ աստուածները օրինակով Մասիսի լանջերում և ստորոտներում որքան եղնիկներ ու տատրակներ կային, բերան բերանի դրին, միմեանց համբուրեցին:

50. ՎԱՀԱԳՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Երկնեց երկին և երկիր,

Երկնեց և ծով ծիրանի,

Եւ եղէգնիկը կարմիր

Երկնեց ծովում ծիրանի:

Ծուխ է դուրս գալիս եղէգան փողից,

Բոց է դուրս գալիս եղէգան փողից.

Բոցն է պատել կարմիր եղէգնիկ,

Բոց է դարձել և ծով ծիրանի.

Կարմիր բոցիցն ահա մի մանկիկ,

Վահագն ահա — մանուկ գեղանի:

Բոց մօրուքով,

Հուր շրթունքով

Հուր հեր գլխին — հրեղէն պսակ,

Եւ աչքն են զոյգ արեգակ:

Ալեծովի ծովի ծիրանի ալիք,

Գնում են գալիս, ծեծում են ափունք.

Ահեղամուռնչ գոռում է մանկիկ,

Սաստում է ալեացն հրավառ շրթունք:

Վահագն ծնաւ, լռեցէք, ալիք.

Դու ծովահալած, դադար առ, մրրիկ:

Թեքն ոսկեհուռ, հրահեր բաշով

Նժոյգը տակին՝ սլացաւ վերև —

Երեսդ ծածկիր համեստ շղարշով,

Տես, ո՞վ է գալիս, և դու, հուր արև.

Գլուխդ ալևոր, քաջածին Մասիս,

Դու էլ խոնարհիր, Վահագն է գալիս:

Երկինք ու երկիր և ծիրանի ծով

Աւետում են քեզ, ցաւերի դու ծով՝

Ցնծա՛, բիւրվիշապ Հայաստան աշխարհ,

Փրկութեան արև Վահագնիդ տեսար:

51. ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Գարուն է. լեռների ձիւներն սկսեցին հալել. դաշտերը վաղուց ժպտում էին գեղեցիկ կանաչով:

Օգը տողորած անուշահոտ ջերմութեամբ՝ կեանք է սփռում ամեն կողմ: Ապրիլ ամիսը բերել է իր հետ աւելի տաք ու պայծառ օրեր: Լեռների վրայ կարմիր, դեղին ու սպիտակ շուշանները՝ վաղուց արդէն բացել են, և հայ աղջկեքքը քաղելով՝ փնջեր են կապում: Սունկը, բոխին (սարերում բուսնող բանջար), ծնեբեկը, սիրեխը (ուտելու զոխ) և լեռնային զանազան բանջարեղէններ՝ առատութեամբ աճում են: Ջորերի միջից վազում են հարկւրաւոր աղմկալի վտակներ և օձապտոյտ ընթացքով տարածւում են հովտի մէջ: Նորեկ ծիծեռնակը հրաւիրում է մշակին դէպի գործ: Ծերունի Պաշոյի որդիքն արդէն սկսել են դաշտում իրանց վարը վարել: Աշխատութիւնը սկսել է ամեն տեղ: Գիւղի մէջ մի անգործ մարդ չէ կարելի գտնել: Ամեն ոք զբաղած է իր մշակութիւններով:

Առաւօտ է: Ծերունու տանը թոնրիկները վառւում են. մէկի վրայ դրած են պղնձե ահաղին կաթսաներ և խեցեղէն մեծ-մեծ պտուկներ

ու կերակուր են եփում. միւսի մէջը հաց են թխում: Հարսները, աղախինները, հաւաքած թոնիրների շուրջը՝ ընդհանուր շարժողութեան մէջ են: Տունը լցեց կերակուրների անուշահոտ շոգիով և ներկայացնում էր մի հսկայական խոհանոց, որի մէջ, տեսնողը կը մտածէր, թէ ճաշ է պատրաստում մի ամբողջ բանակ կերակրելու համար. և իրաւ, բացի ծերունու ահագին դերդաստանից՝ նրա սեղանից կերակրւում են բազմաթիւ հովիւներ, մշակներ իրանց ընտանիքներով, որոնք ծառայում են նրա տանը: Ամեն օր վառւում են նոյն թոնիրիները, ամեն օր պատրաստում է կերակուրների նոյն քանակութիւնը: Եւ ծերունու ժրջան հարսները մի ըոպէ հանգստութիւն չունին: Պէտք էր ամենի մասին հոգ տանել, պէտք էր ամենին գոհացնել:

Բացի դրանից՝ կային տնտեսական և ուրիշ շատ հոգսեր: Ահա այստեղ, բակում, հարսներից մէկը կովերն ու ոչխարներն է կթում. միւսն օջախի վրայ կաթ է տաքացնում՝ մածուն շինելու համար. երրորդը՝ պանիր է մակարդում, չորրորդը հարում է խնոցին՝ կարագ պատրաստելու համար: Նրանց շուրջը վազվզում են բազմաթիւ երեխաներ և խաղում են նորածին գառների ու հորթերի հետ: Քաղցր է նայել այդ զիւղական բախտաւորութեան վրայ: Մանուկ և գառնուկ, երկուսն էլ աճում են միասին. դրանք այն երկու հարսութիւններն են, որոնցով ուրախանում, պարծենում է զիւղացին:

Բակի արեահայեաց կողմում, պատի տակ, մինը միւսի վրայ՝ կարգով շարւած են մի քանի հարիւր մեղրի փեթակներ: Ապրելեան արեգակը թափում է այստեղ իր ջերմ ճառագայթները: Մինչդեռ հարսները միւս կողմում զբաղւած են իրանց գործով՝ ծերունի Պաշօն այստեղ բաց է անում փեթակների դռնիկները: Ճանճերն ուրախ ու զւարթ դուրս են թափւում ծակերից, սաւառնում են նրա ալեոր գլխի շուրջը, պզպղում, վժվժում, թոթոթում են, և օդը թնդում է միլիօնաւոր միջատների ձայնից: Գտնւում են նրանց մէջ և այնպիսի չարաճճիներ, որ կծու համբոյրներ են մատուցանում ծերունու խորշոմած երեսին: Բայց նա ամենեւին ցաւ չէ զգում, միայն ձեռքով քշելով ասում է. «Ա՛յ չար սատանայ. ի՞նչ վատութիւն է արել քեզ Պաշօն:

Գառնիքիս օտը ցիր ու ցան արածու՞մ էր
սիրուն Ժաղիկիքի, դալար խորիքի մէջ:
Ժովիւ ընկիւնիքս կ'ուր էին ինչանից,
չար կ'ուր..., բայց էս միւսակ լի:
Մանրիկ մանուշակիքն իրանց խաժուժ
աշիւքով իւլում էին իրիւսիս, սիրուն
սէյն ու սիւժիւլ խոտը գորգի պէս
փուլէ էր ցակա, Խապա խնկաժաղիկը,
միւր ժամի կնդրուկի պէս բուրում էր:
Խոտիքի մէջ խումբ խումբ ցցւած կա-
նաչիքն էլ Լորանայի պէս, կաս կար-
միր փիւրը փռւած, փոփոպով, լու
մրմնում էին մի-դ՝ վիփուրի կ'ը:
Դէ՞մ ու դէ՞մ Խապի պէս, թիկը փր-
ւած լիքան Լանգիւն, յոգնւած Ժրուկի

պէս կործնել, կըրնէ եր ընկել Կնսաւորաց
Ժայռը: Արա կըրձիւց, խոր սրբիւց, Լուս
խոխոզով ետուն՝ եր պարզ ու վճիւր
առաւել: Գլխիս վիւն, Ժայռի զլիւն,
առաւելի մօր, ամէն րիւղ անուշ ծուղով
ձկնով, թռչկոյրով Էրն Ժիւն ու արբու-
րը, Լորն ու սարկը, միդուն ու բլկը,
թիթիւն ու ծպուր:

52. ԱՆԵՐԵՒՈՅԹ ԹՇՆԱՄԻ

— Պապի, սիրելի պապի, եկ տես ի՞նչ է եղել քո ընծայած սի-
րուն խնձորենին, արտասուելով ասում էր Գուրգէնը:

— Շուտ, գնանք պապի, հառաչելով կանչում էր Վարդգէսը: Ան-
ցեալ տարի նա սրչափ լաւ ծաղկեց, գեղեցիկ խնձորներ տւեց, իսկ
այս տարի նրա մանրիկ տերեւները թառամել են, քնքոյշ ծաղիկներն
առանց բացւելու փչացել են:

Պապը թռռնիկների հետ մտաւ պարտէզ:

— Պապի, տես, մեր ծառի վրայ ոչ մի թրթուր չկայ, ասաց
Գուրգէնը:

— Կեղն էլ անգնաս է, ոչ մի տեղ չորացած չէ, վրայ բերեց
Վարդգէսը:

— Պապի, ես կարծում եմ, էն անպիտան մըջիւններն են արել,
մէջ մտաւ Գուրգէնը: անցեալ օրը նրանք մեր ծառի վրայ բարձրա-
նում, իջնում էին, ես ուզեցի նրանց կոտորել, բայց պարտիզպանը
չթողեց:

— Հանգիստ կացէք, ասաց պապը, մըջիւնները չեն փչացրել ձեր
ծառը:

— Հապա ո՞վ է արել, ասացին մանուկները: Մենք խնձորենուն
շատ լաւ խնամել ենք, քո ասածի համաձայն կեղեր միշտ մաքրել ենք,
տերեւները թրթուրներից ազատել ենք, հողը փափկացրել և ժամանա-
կին ջրել ենք:

— Դուք մեղաւոր չէք սիրելիս,
ասաց պապը: Թշնամին չի երևում.
նա հողի մէջ՝ արմատների մօտ
է. այս բոլէիս դուք կը տեսնէք
նրանց:

Պապի կարգադրութեամբ պար-
տիզպանը փորեց խնձորենու չորս
կողմը. քիչ յետոյ մանուկները
տեսան խնձորենու արմատների
մօտ մի քանի հատ մեծ մեծ թրթ-
ուրներ սպիտակ գոյնով, շակա-
նակագոյն գլուխներով:

— Ահա այս թրթուրներն են ձեր
խնձորենին չորացրել, ասաց պապը:

— Ի՞նչ զգւելի են, ասացին մանուկները:

— Բայց ո՞վ է զրանց այստեղ դրել, հարցրեց Վարդգէսը:

— Ձեր սիրելի մայիսեան բզէզները, ասաց պապը, այն բզէզները,
որ մայիսին շատ մանուկներ ծառերի վրայից հաւաքում խաղում են:
Այ հէնց այդ բզէզների էգերը փափուկ հողի մէջ ածում են քորոցի
զլիւի չափ ձւեր. ձւերից դուրս են գալիս մանր թրթուրներ. սկզբում
սրանք ագահաբար ուտում են բոյսերի փայտիկներ և մեծանում են:

Չմտան ցրտերին խոր են գնում և միասին խմբւելով, թմրած մնում են։
Գարունը տաքանալով, նորից արթնանում են։ այս անգամ աւելի ա-
զան ուտում են ցորենի, գարու, ծաղիկների և առհասարակ մատաղ
բոյսերի արմատները և նրանց չորացնում են։ երբորդ տարին նրանք
ուտում են փոքրիկ ծառերի արմատներ, իրանք մեծանում են, իսկ
ծառերին չորացնում են։

— Պապի տես՝ այս մէկ թրթուրը պատեանի մէջն է։

— Այո, սիրելիս, երբորդ տարում նրանք պատեանաւորւում են,
իսկ չորրորդում պատեանից դուրս են գալիս այն շահանակագոյն
բզէզները, որոնց դուք լաւ ծանօթ էք։

— Ուրեմն այդ թրթուրներն երեք տարի հողի մէջ ապրելով միշտ
արմատներ են ուտում։

— Այո, տապ պապը։

— Պապի այդ մայիսեան բզէզներն էլ ծառերը փշացնում, չորա-
ցնում են։

— Ոչ, նրանք միայն կրծում են տերեւները և մատաղ պտուկները։
Որովհետեւ այս բզէզները վնասակար են, զրա համար որտեղ շատ են
լինում, այնտեղ այգեպանները ծառերի վրայից թափ են տալիս և հա-
ւաքելով խոզերին կերակուր են անում։ Բարեբաղաւոր թռչուններն
էլ նրանց կտորում, ոչնչացնում են, եթէ ոչ՝ նրանք ծառերին շատ
վնասներ կը տային։

Գրվւի.

Դպրապուլ, Կուլայ, Կանկակ

Հար է Կայիս Ժու Բարբէ

Կարկաշաւուս վիւր առուակ

Կայար, չիւնուր ասրիւի:

Բարուր կրծից ցած բուլիւս,

Արծաթ փրկուր է խառնւմ.

Կարկաշաւուս Կուլայ, Կանկակ

Զայուր կրծիւ փրկիւ

Հայ, աղամաղ է խառնւմ:

Աւ Կարկաշաւուս կուրծիւ վալի,

Կուրծիւ Կայար Կանկայի,

Անկալիւ Կրկուլ Կովիւ է ասում

Խր Կուրկաւս վկայի:

54. ՍԳԱՆՈՐ ԱՐԱԳՆԼԸ

Մեր պարտէզի բարձր բարդի ճիւղերի վրայ երկու արագիլ ի-
րենց բոյնն էին հիւսել. մի ամուր և մեծ բոյն, այնպէս որ՝ արա-
գիլներն իրենց ձագերով հանգիստ աւղաւրուում էին այնտեղ։

Վաղուց էր այդ բոյնը աչքս բացած օրից եւ տեսել եմ այդ
մեր պարտէզի բարձր բարդի ճիւղերի վրայ։

Ամեն գարուն ձնծաղիկների երեւալուն պէս գալիս էին արագիլ-
ները, այդ ու կին, հսկայ թեւերը գիւղի վրայ ծափ աւելւում և ուրախ-
ութիւն լակ-լակ անելով. գալիս էին նրանք, կանգ առնում իրենց բնի
վրայ, մի քիչ հանգստանում, յետոյ սկսում էին աշխատել. փոխ-
փոխ թռչում էին շիւղ, փետուր, խոտ գտնում, բերում և բոյնը
կարկատում։

Անցնում էր մի ժամանակ, ու մի օր էլ մենք տեսնում էինք
երեք-չորս փոքրիկ ձագեր բնի միջից դուրսներն օրորում էին։

Մեր՝ երեխաներիս, աչքը չէր հեռանում նրանցից. արագիլների

ամեն մի շարժումը դիտում էինք մէկ տեսնում էինք, թէ ի՞նչպէս ծնողները հերթով կերակրում էին ձագերին. մէկ տեսնում էինք, թէ ի՞նչպէս հայրն ու մայրը ձագերին թեւերի տակ առած՝ թռցնել էին սորվեցնում, հետները տանում էին ճահիճը որսի համար ու յետ բերում:

Ու երբ աշունը գալիս էր, մեր արագիլները ամբողջ ընտանիքով մի-երկու պտոյտ էին անում մեր գիւղի վրայ և թռչում, գնում հեռու, հեռու...†

Մի տարի մեծ դժբախտութիւն պատահեց:

Հայր արագիլը նստել էր բնի վրայ, հսկում էր երեք նորածին ձագերին, իսկ մայր արագիլը գնացել էր ճահիճը նախաճաշելու:

Քաղաքից եկել էին որսորդներ, այդ անգութները կրակեցին հրացանները և սպանեցին խեղճ մօրը:

Օրն եկաւ ճաշ դարձաւ, մայրը չեկաւ. սպասեց հայր-արագիլը, սպասեց, նորից չեկաւ: Երեկոյեան մօտ գնաց ճահիճը փնտռելու մայր-արագիլին:†

Տեսնելով բան էր, թէ ի՞նչպէս խեղճը թևակոտոր ընկաւ կնոջ դիակի վրայ, լակ-լակ անելով լացեց, վեր ու վար թռաւ, թևերով մէկ խփում էր իրեն գլխին, մէկ՝ գետնին... ճարն ի՞նչ. մութը որ կոխեց, թևերը քաշ տալով հասաւ տուն, որը ձագերին ծառից թևերի տակ և լռեց:

Այնուհետև մենք էլ չէինք լսում նրա ձայնը, առաւօտ վաղ թռչում էր բնին մօտիկ դաշտերը, աչքը միշտ որոնելով բնի վրայ. պաշէն հաւաքում, բերում, ձագերին տալիս:

Ձագերն երբ թևաւորուեցին, այն ժամանակ հայրը վերցրեց նրանց մէկ-մէկ և թռչել էր սովորեցնում. ձագերը թռչում էին, գնում դաշտը, և ուրախ լակ-լակով դառնում էին, տխուր հօր շուրջը ծափ տալիս, նրան ուրախացնում:

Եկաւ աշունը և նրանք միասին գնացին:

Պարնանը մեր արագիլն եկաւ մէն-մէնակ, Բոյնը դիտելուց յետոյ գնաց ճահիճը, կանգնեց կնոջ դարկած տեղի վրայ, կանգնեց, կանգնեց և նորից եկաւ բոյնը:

Եւ ամեն օր գնում էր նա այստեղ, մէկ ոտքի վրայ ժամերով տխուր կանգնում էր, վիզը ծռած՝ գլուխը թևերի տակը:

Ի՞նչպէս մենք խղճում էինք նրան, խղճում ու շատ, շատ սիրում...

Տեսնում էինք յաճախ թէ ի՞նչպէս մի ուրիշ արագիլ, մի անծանօթ նորը, մօտենում էր նրա բնին, նրա հետ լակ-լակ խօսում ու հեռանում:

Երբեմն էլ այդ եկուր արագիլները փորձում էին նստել բնի մէջ, նրա կողքին, կտուցները քնքշօրէն քսում էին նրա պարանոցով, վետուրների մէջ, բայց նա մերժում էր և ուժով բնից հեռացնում:

Մի անգամ մի արագիլ ուղիղ երեք օր մեր արագիլի դրանը քարշ եկաւ. քանի մերը վանում էր նրան, նա նորից գալիս էր, թևերը փռւմ մերինի վրայ, գլուխը կոխում մերինի թևերի տակ:

Բայց մեր արագիլի սիրտը կոտրւած էր, նոր սէր ու նոր կին չէր ուզում:

Լուսնեակ գիշերներին յաճախ տեսնում էինք նրան մէնակ թափառելիս դաշտերում ու լսում էինք նրա տխուր լակ-լակը:

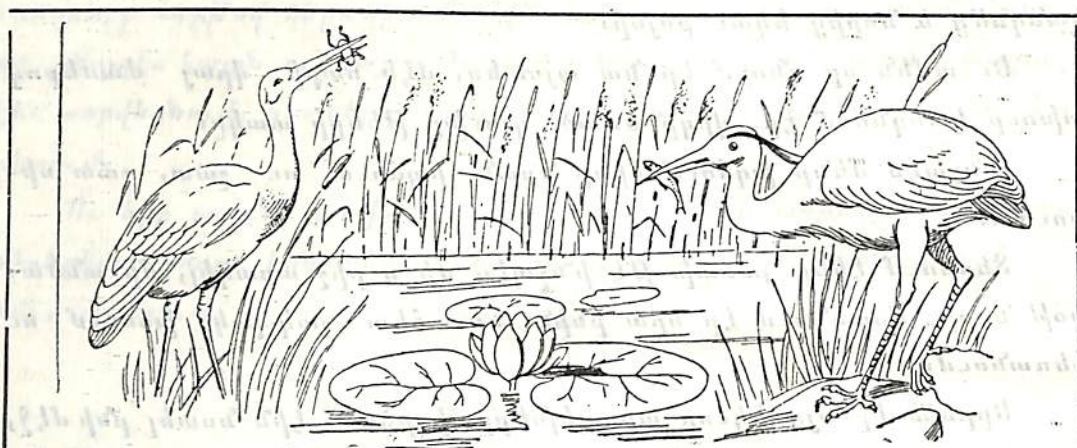
Այսպէս նա տխուր ու սգաւոր ապրեց երեք թէ չորս տարի, ապրեց մէնակ ու կատարեալ այրի:

Ամեն գարուն գալիս էր ու ամեն աշուն գնում:

Մի աշնան էլ գնաց և գարունը բացւեց, նա չերկաց, սպասեցինք, սպասեցինք—չեկաւ ու չեկաւ:

Բունը միաց, միաց, ինքնիրեն քանդուեց:

Ո՞վ գիտէ, արդեօք ո՞ւր թաղեց իր վշտահար սիրտը մեր սգաւոր, մեր մէնաւոր արագիլը...

Դիտեցէք այս պատկերը. տարւայ զի ժամանակն է, զրտեղ են կանգնած արագիւնները, ի՞նչ են անում. պատմեցէք ձեր զիտածը և գրեցէք:

55. Խուշ ու համրը

— Կանչեցէք, խնդրում եմ, իսկոյն կանչեցէք իմ գուստը Արփիկին, ասաց հայրը խուշ-համրերի դպրոցի ծառային: Երեք տարի է, որ ես նրան չեմ տեսել, այս բոլորիս եմ օտարութիւնից վերադարձել:

— Այժմ դասամիջոց է, պատասխանեց ծառան, կ'երթամ վարժուհուն կ'ասեմ:

Քիչ յետոյ գուստը բացեցաւ, Արփիկը վարժուհու հետ ներս մտաւ:

Հայրը վրայ պրծաւ, գրկեց, համբուրեց և նայելով ասաց:

— Ախ... ի՞նչպէս մեծացել է, որչափ սիրունացել է իմ հոգեակը: Յարգելի վարժուհի, խնդրում եմ՝ ասացէք աղջկաս, որ մի բան ասէ նշաններով, գուցէ հասկանամ:

Վարժուհին ծիծաղելով հարցրեց.

— Արփիկ, ո՞վ է քեզ մօտ եկել:

— Հայրս, պատասխանեց աղջիկը:

— Ի՞նչ... մի՞թէ իմ Արփիկը խօսել գիտէ, մի՞թէ նա խոսում է. ո՛չ, ո՛չ, այդ անկարելի է... ասա, աղջիկս, մի՞թէ դու խօսում ես, ասա, շուտ...:

— Յարգելի պարոն, մէջ մտաւ վարժուհին, Արփիկը չի խոսում ոչ ձեր ասածը և ոչ էլ իր խօսածը. դուք գիտէք, որ նա խուշ է, բայց նա նայելով ձեր շրթունքների շարժումներին, հասկանում է՝ թէ ի՞նչ էք խօսում և ձեզ կարող է պատասխանել:

Հայրը տարակուսանքի մէջ ընկաւ. նա մօտեցաւ և աղջկայ ականջից հարցրեց. — Ուրախ ես, որ հայրդ վերադարձել է:

Աղջիկը տրտում նայեց ու բան չասաց. Հայրը զարմացաւ, իսկ վարժուհին ժպտաց և ասաց.

— Արփիկը չպատասխանեց, որովհետեւ չտեսաւ ձեր շրթունքների շարժումները. կրկնեցէք ձեր հարցն այնպէս, որ նա տեսնի ձեր բերանը:

Հայրը նայեց աղջկայ երեսին և ասաց. — Ուրախ ես, որ հայրդ վերադարձել է:

— Այո, այո, ուրախ եմ, պատասխանեց Արփիկը:

Աւելի լաւ համոզուելու համար, նորից հարցրեց.

— Արփիկ, ի՞նչ է մօրդ անունը:

— Աննա:

— Քրոջդ:

— Հեղինէ:

— Այս ինչ ուսումնարան է:

— Խուշ ու համրերի:

— Երկու անգամ տասը ի՞նչ կանէ:

— Քսան:

Հայրն ուրախութիւնից լաց եղաւ: — Շնորհակալ եմ, օրիորդ, հարիւր անգամ, հազար անգամ շնորհակալ եմ: Ներեցէք,

որ չեմ կարող արտայայտել շնորհակալութիւնս:

—Ձեր աղջիկը գիտէ նաև գրել կարդալ, համրել, հարկա-
ւոր բաների անուններ, ասաց վարժուհին. մի երկու տարուց
յետոյ աւելի բան կը սովորի: Մեր դպրոց աւարտողները կեան-
քի մէջ իրենց համար զբաղմունք գտնումեն, ոմանք խանութ-
ներում լաւ ծառայում են:

Հայրը զարմանքից քարացել մնացել էր. վերջապէս
ասաց. թոյլ տւէք տեսչին ևս շնորհակալութիւն յայտնել:

—Նա այստեղ չէ. դուք շնորհակալութիւն յայտնեցէք նոյն-
պէս այն խուլ-համր աղջկան, որ Արփիկին մօր նման նայում,
խնամում է... Նա Արփիկին կարի դաս է տալիս, կարգ ու կա-
նոնի է սովորեցնում, ամեն բանի մէջ օգնում է և միշտ հետն
է լինում:

—Կանչիր, Արփիկ ջան, կանչիր քեզ խնամք տանող օրիոր-
դին, ասաց հայրը:

Քիչ յետոյ արփիկը նրա ձեռքը բռնած բերեց հօր մօտ:

—Ահա, հայրիկ, ահա այն բարի աղջիկը, որ ինձ ամեն
բանի մէջ օգնում է, ասաց Արփիկը:

—Ահ, պատւական օրիորդ, գոչեց հայրը. —Բարի աղջիկ,
ընդունիր իմ անկեղծ և խորին շնորհակալութիւնը, թող Աստ-
ւած ինքը հատուցանէ ձեզ, ես լեզուով անկարող եմ ասել այն,
ինչ զգում եմ:

—Դուք ձեր աղջկան այսօր հիւր տարէք, ասաց վարժու-
հին, թող նա մի քիչ ձեզ մօտ մնայ և կարօտն առնէ:

Շատ շնորհակալ եմ, ասաց հայրը և յայտնեց Արփիկին,
որ շրեքը հագնի:

Մի քանի ընկերացի յետոյ Արփիկը հօր հետ դուրս եկաւ
դպրոցից:

—Ոհ, ինչ գեղեցիկ է արեւը, ասաց Արփիկը և ուրախ գնաց
իր հայրիկի հետ:

56. ՍՈՒՍԿԻ ԵՐԳԸ

Մի և ամրագլու բաւոյի մէջ նրա-

րամ էր մի խիղճ բաւոյարկւալ: Զար

մարդիկ կապիւ էի նրա շրայով և

չգիւ էի բաւոյի մէջ: Բաւոյի խո-

նաւ, ցուրպ և Զարե էր: Անկողնու

րիւ նրա քակ չգամ էր շոր ծղետը:

Նրա քակիւ էի միայն Եւս և զար:

Շատ քարիւղիւ նարամ էր նա ակարիւ

գուարաւի, Կրաւոյ և քիւրոյ:

Արեւը սակաւ էր լուսաւորում

բաւոյի միւլ պարտւաւից և բարձ օր-

իւրիւ շէր բաւաւոյում նրա մէջ:

Արտը նարամ մարմնում էր աս իր սի-

րիւր սպասկաւորի, իր փոքրիկ մասուկ-
նիւրի մասիւ. մրաժում էր թէ կարելի
է կրամի բոլորովիւ մոռացիլ ինչ, սր-

դէ միւսմ ինչ համարում իրաւ: Հանկարձ
պարտեաներ ծօյրով ապկապստ արժար:
-Արժիւ, այ արժիւ, կաւիւր բաւարկիւր,
նարիր լուսամուտիւ ծօր, պարմիր ինչ, թէ
իւր է լիւսմ իրկրի վրայ, իրկր իւր
իւ իրկր:

-Ո՛հ, պարասիւսեւ արժար, իւ պարտեաներ
շար փոքր է, իւր փոքր լիւս նարիւ: Եւ
լիւսիւ, թէ իւր է լիւսմ իրկրի վրայ,
իւ լիւս սակաւ ի՞նչ ցած գալիս գիւրի վրայ:

Ես չիմում եմ իմ բունը. ամենաբարձր քարափների և դա-
րաւոր կաղնիների վրայ, հեռու չար մարդերից, որ նրանք չա-
ւերեն իմ բունա: Ես չեմ երգիլ, որովհետեւ ես երբեք չեմ
երգում երկրի վրայ: Ես բարձրանում եմ շատ բարձր և իմ

երգերը լսում է միայն յաւիտենական արևը...

Այս ասելով, թափ տալ արծիւն իր հզօր թևերն և հպար-
տութեամբ սլանալով դէպի երկինք, անհետացաւ կալանաւորի
աչքերից:

-Կարապ, կարապ, պատմիր ինձ՝ ի՞նչ է լինում երկրի վը-
րայ, երգիր ինձ քո երգը:

-Ո՛հ, պատասխանեց կարապը, ես չեմ կարող պատմել
քեզ, թէ ինչ է լինում երկրի վրայ, որովհետեւ լողում եմ միշտ
ջրումը-ջինջ և զով ջրումը, կանաչ եղեգնուտի մէջ: Առա-
ւօտը արշալոյսի ժամանակ՝ երբ ջուրը դառնում է վարդագոյն,
ես բարձր կանչում եմ արշալոյսին. բարե քեզ, ես չեմ երգիլ
քեզ երգս, ես երգում եմ միայն մեռնելու ժամանակ...

Եւ կարապը սլացաւ օդի մէջ՝ թափ տալով իր արծաթա-
փայլ թևերը:

-Ճնճողուկներ, ճնճողուկներ, նստեցէք պատուհանիս մօտ և
պատմեցէք, թէ ի՞նչ է լինում երկրի վրայ, երգեցէք ինձ ձեր
երգը:

-Ճը՛թ, ճը՛թ, ժամանակ-չունինք, մենք թռչում ենք հա-
տիկներ հաւաքելու, որ ջրաղացպանը պատահմամբ շաղ է
տուել...

Բայց ահա յանկարծ թռաւ մի գորշ թռչնակ, սաւառնեց
պատուհանի, առաջ և նստեց երկաթեայ վանդակի վրայ:

-Բարե քեզ, սոխակ. Շնորհակալ եմ, սիրելի թռչնակ, որ
ինձ այցելեցիր. պատմիր ինձ, թէ ի՞նչ է լինում երկրի վրայ,
երգիր ինձ քո երգը:

-Ես կը պատմեմ քեզ՝ թէ ինչ է լինում երկրի վրայ, ես
կ'երգեմ քեզ համար, և սոխակն սկսեց երգել այնքան քաղցր.
որ խեղճ կալանաւորն ուրախութիւնից լաց եղաւ: Յարգի վրայ
ընկած՝ նա լալիս էր և ականջ էր դնում...

-Երէկ առաւօտ՝ արշալոյսի ժամանակ, երգեց սոխակը.
օդը թարմ էր և զով: Ես թռչում էի քո տան մօտով. նստե-
ցի դալար ընկուզենու վրայ, բաց պատուհանի առջև և ան-
դադար երգում էի ու երգում... Օրօրոցի մէջ պառկած էր
քո փոքր որդիդ և հարցնում էր. հօր է հայրիկս, և ականջ էր
դնում իմ երգերիս. . Քո ազգականները լաց են լինում՝ քեզ
յիշելով: Նրանք քեզ շատ են սիրում և շատ են ուզում քեզ
տեսնել: Մի յուսահատուիր. Աստուած տեսնում է, որ դու ան-

մեղ ես—չար մարդիկ դարձեալ քեզ կ'արձակեն և դու ազատ դուրս կըգաս լոյս աշխարհ, մաքուր օդի մէջ: Քո մանկիկները կըշոյեն և կըհամբուրեն քեզ: Ամառայ հանդարտ երեկոյին, երբ երկայն սուերները կընկնին ծառերից և արեգակը կըշող-շողայ պատուհանների ապակիների մէջ, պատշգամբի վրայ նըս-տած՝ կըպատմես քո երեխաներին, թէ ինչպէս էիր չարչարուում դու հայրենիքի համար... Կըսովորեցնես նրանց, որ մեծանան, չթողնեն չար մարդկանց չար գործեր անելու, որ նրանք չը-նեղանան վատ մարդկանց վրայ, այլ խնդրեն Աստծուն, որ բոլոր մարդիկ մէկ-մէկու սիրեն, որպէս հարազատ եղբայրներ... Եւ քո երեխաները քեզ կըհնազանդեն: Երբ նրանք կըմեծանան, կը-դառնան բարի և ազնիւ, և դու կըտեսնես թէ ինչպէս կ'օգնեն նրանք աղքատներին: Դու շատ երկար, երկար կ'ապրես—դու կըդառնաս ալևոր, բայց սիրտդ միշտ հրճւանքով կըզարկի: Եւ երբ դու կըմեռնիս, բոլորը լաց կըլինին և կ'աղօթեն քեզ համար: Մի պայծառ արև օր կըտանեն քեզ դալար հանգըս-տարան:

Քո դամբարանի վրայ կըտնկեն վարդի թուփ, և ամեն արշալոյսի ես կըգամ երգելու քո շիրմի վրայ...

Ձմեռն անցաւ եկաւ գարուն,
Հալաւ բանձրիկ սարերու ձուն,
Համբայ բացաւ դարիւններուն:
Իմ դարիւրէն խաբար չի գայ,
Աչքս ճամբան՝ դադար չկայ:

Ղարիբ երկիր ամպ ու մշուշ,
Իմ դարիւրի սիրտն է քրքուշ,
Ոտ կը փոխէ՝ քաջ ու փուշ...
Հերիք մնաս, դարձիր վաթան.
Իմ ախպէր ջան, ազիզ եար ջան:

Ձուրն է պրծել կուգայ սարէն,
Սարէն, ձորէն... Իմ աչերէն...
Մի նորոգիր սրտիս եարէն:
Դարձիր վաթան, հողն անուշէ,
Հողն անուշ է, ջուրն անուշ է

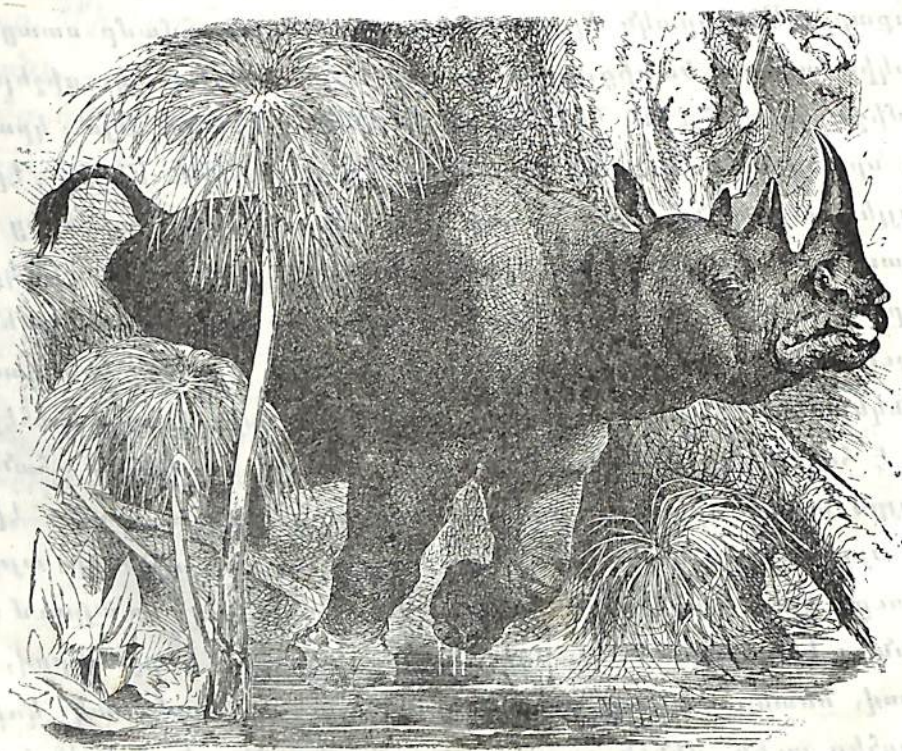
58. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

I

Մեզանից շատ ու շատ հին ժամանակներում մի բլրի վրայ, փր-փրալի գետակի ափին՝ մէկ մութ այր էր երևում: Այրի մօտ նստած էր մի տղայ. նրա մարմինը մերկ էր, ուսին ձգած ունէր դազանի մորթի. այս էր նրա հագուստը: Մանուկը թէև տասը տարեկան էր, բայց այսօր նրան յանձնած է մի շատ մեծ, շատ պատասխանատու գործ: Այս այրի մէջ վառում էր նրանց համար ամենապէտքական, ամենաանհրաժեշտ սրբազան կրակը. կրակը՝ որն երբէք չպէտք է հանգչի: Ի՞նչ կարող էին անել նրանք առանց կրակի: Մանկան ծնող-ները, բարեկամները չգիտէին թէ ի՞նչպէս կ'արելի է կրակ ձեռք բե-րել, այն ժամանակ մարդիկ չգիտէին թէ ի՞նչ բան է լուցկին, ի՞նչ է կայծաքարը: Այս կրակն էլ նրանց պապերը պատահամբ ստացել էին կայծակից այրւող ծառից, դրա համար ամեն ժամանակ, գիշեր և ցե-րեկ, միշտ հսկում էին, հերթով պահում էին կրակը: Այս կրակը ոչ միայն նրանց տաքացնում, կերակուր պատրաստելու միջոց էր տա-լիս՝ այլև պաշտպանում էր նրանց այրը առիւծներից, արջերից և ու-րիշ պատառող զազաններից. սրանք բոլորն էլ վախենում էին կրակից և այրը ներս չէին մտնում: Վերջապէս կրակի պատճառով ամենքն էլ հաւաքւում էին օջախի շուրս կողմը և ամենքն էլ իրար հետ կապում էին ընկերական կեանքով: Մանուկը պէտք է այդ կրակը պահէր, նա պէտք է հսկէր, միշտ պէտք է փայտեր նետէր, որ կրակը չհանգչէր: Այն այրն ունէր մի անցք, որտեղից մարդիկ ներս ու դուրս էին ա-նում. այդ անցքից ներս էր ընկնում արևի ճառագայթները, այդ տե-ղից դուրս էր գալիս կրակի ծուխը: Կար ժամանակ, որ այրում վայրի զազաններ էին ապրում. մարդիկ նրանց հետ քաղ կացիններով, քարէ տէգերով, նետերով, սուր մահալներով այնչափ ժամանակ կռիւ ա-րին, զոհեր տւին՝ մինչև որ այդ այրը նրանց ձեռքից խլեցին և իրենց

բնակարան դարձրին: Այս այրում ծնւել, մեծացել էին երեխայի պա-
պերն ու ծնողները, այստեղ էր ծնւել և ինքն երեխան: Այսօր նա
շատ գոհ և հպարտ է, որ կրակի պահապան իրան են նշանակել: Կրակի
ծուխը խիստ կծու է նրա աչքերը, բայց նա վաղուց սովոր է այդ
բանին: մի բան միայն վատ է. նա քաղցած է, շատ քաղցած: Բոլոր
տղամարդիկ ահա չորս օր է. որսի են գնացել և դեռ չեն վերադար-
ձել. կանայք և երեխաները մի քանի ժամ առաջ դուրս եկան անտառ
կաղին ճարելու:

Տղան թէև քաղցած է, բայց սովորել է համբերել: Այն ժամա-
նակ մարդիկ չգիտէին, թէ ի՞նչ բան է երկրագործութիւնը, ի՞նչ է
հացը, ալիւրը, ցորենը: Նրանք ընտանի կենդանիներ չունէին, չգի-
տէին թէ ի՞նչ է կաթը, մածունը կային: Նրանք ուտում էին որսի
միս, ձուկ, մրգեր և բոյսեր. մի խօսքով, նրանք դեռ վայրենիներ էին:

Մանուկը նստած էր կրակի մօտ և փայտ էր աւելացնում: Յան-
կարծ մի սարսափելի մոնչիւն լսւեց. քաջասիրտ տղան վերցրեց իր
քարէ կացինը, նետն ու աղեղը և շտապով դուրս վազեց, որ այրը
պաշտպանէ, թշնամուն ներս չթողնէ: Նրա առաջ բացւեց մի սարսա-
փելի տեսարան. նա տեսաւ երկու ահագին կենդանի, մէկը մօմօնդն
էր, որ երեք սաժէն երկարութիւն
ունէր, իսկ բարձրութիւնը մեր
այժմեան փղից շատ բարձր: Այս
վիթխարի գազանը կուռում էր մի
ուրիշ սարսափելի գազան ունգու-
ղիւրի հետ. սա թէև մեռած ըն-
կած էր, բայց իր եղջիւրով ծա-
կել էր մօմօնդի փորը. վերջինը
սոսկալի մոնչիւն արձակելով՝ ըն-
կաւ: Սրա մոնչիւնից դրդաց ամ-
բողջ շրջակայքը: Քաջասիրտ տղան դարմացած բաւական երկար ժա-
մանակ դրանց կուրն էր նայում, վերջապէս ուշքի եկաւ և վերադար-
ձաւ այրը: «Օ, ի՞նչ դժբախտութիւն, բղաւեց նա, կրակը հանգել է...
Նա հասկացաւ, որ այլևս իրեն փրկութիւն չկայ, և իրեն մահաւն կը
դադապարտեն: Այս միտքն այնչափ խիստ ազդեց նրան, որ նա սար-
սափից դուրս փախաւ այրից. նա փախչում էր անտառներով, սարե-
րով և ձորերով. յանկարծ ծառերի տակ տեսնում է իւրայիններին.
տղան սարսափից քարացած կանգ առաւ. նա տեսնում է, որ իր ծնող-
ներն ու ազգականներն իրենց որսած եղջերուները, խոզերը մի կողմ
դրած, շրջան կազմած, քարէ դանակներով միսը կտրատում ուտում
էին, իսկ միւսները ծծում էին ոսկրի ծուծը և իրենց քաղցը յագե-
ցնում: Քաղցը մոռացրեց տղայի երկիւղը և նա մօտենալով իւրային-
ներին՝ կերակուր խնդրեց:

— Իսկ կրակը, կրակը, գոչեցին ամեն կողմից...

— Կրակը... հանգաւ, դողալով պատասխանեց տղան:

Մեռելային լուծիւն տիրեց... Կրակը հանգաւ... այժմ վայրի

գաղանները համարձակ կարող են ներս խուժել այրը և բոլորովին յոշոտել. առանց կրակի ցրտից պէտք է սառչին, առանց կրակի մթութեան մէջ պէտք է մնան. ահա թէ ինչ էին մտածում...

— Մահ անհնազանդին, մահ, գոչեցին ամեն կողմից:

— Մի սպանէք տղային, մէջ մտաւ մի օտար ծերունի, որ միացել էր խմբին որսի ժամանակ. մի սպանէք, ես կարող եմ կրակ ճարել, ես գիտեմ, թէ ինչպէս պէտք է կրակ անել:

— Ինչպէս, ինչպէս, զարմացած հարցրին ամենքը. նրանք վեր կացան և կասկածանքով առաջնորդեցին ծերունուն դէպի այրը: Ծերունին վերցրեց մի փոս ընկած կոճղ, խրեց նրա մէջ մի երկար փայտի կտոր և սկսեց ուժեղ և արագ պտտցնել: Սաստիկ շփումից փայտը տաքացաւ և կայծեր դուրս թափւան: Ուրախութեան ճիչը թնդացրեց օդը, ոչ ոք չէր սպասում, որ այդպէս հեշտ կերպով կարելի է կրակ ստանալ:

111

Տղային ներեցին, նա կենդանի մնաց և սիրեց ծերունուն. ծերունին էլ նրան սիրեց և շատ բաներ սովորեցրեց: Նրանք միասին ձուկ էին որսում, թիթեռներ և սողուններ էին որոնում և կաշւէ տոպրակի մէջ նրանցից կերակուր էին պատրաստում: Այս կերպ կերակուր եփելը շատ զարմանալի է մեզ համար: Նրանք փոքրիկ քարեր կրակի մէջ ձգելով՝ շիկացնում էին. ապա հանելով լցնում էին տոպրակը, որի մէջ լցրած էր ջուր և միս. քարերի տաքութիւնից ջուրը եռ էր գալիս և միսն էլ եփւում էր: Իհարկէ, այս կերպ եփած կերակուրը մաքուր չէր կարող լինել, բայց մարդիկ մաքրութեան մասին շատ քիչ էին մտածում: Նրանք իրենց երեսներն ու ձեռքերն անգամ չէին լանում, մազերն երբէք չէին սանրում:

IV

Գուք կարծում էք, թէ այս ամենը մի որևէ հեռաւոր, անմարդաբնակ, Ռօբինզոնի ապրած կղզու նման մի տեղում է եղել, Ո՛չ, այս ամենը կատարւել է նաև մեր երկրներում. բայց դա շատ ու շատ

հին ժամանակներումն է եղել: մի այնպիսի ժամանակում երբ երկրի վրա դեռ ևս գոյութիւն ունէին մօմօնդներ, երբ ոչոք չգիտէր ինչ է երկաթը, բրօնզը և ուրիշ մետաղներ, երբ բոլոր գէնքերն ու գործիքները շինում էին քարից, երբ գրել-կարդալու մասին ոչ մի գաղափար չունէին: Այն ժամանակ մարդիկ երկրագործութեամբ չէին պարապում, ընտանի կենդանիներ չունէին, տուն չինել չգիտէին: Այդ ժամանակն ահա կոչւում է *նախապատմական շրջան*:

Այժմ հարց է առաջ գալիս. եթէ այն ժամանակ գիրք, զրակա-նութիւն չկար, ապա այժմ մարդիկ ինչպէս կարողացել են իմանալ՝ թէ այն ժամանակ ինչպէս էին ապրում նախնական մարդիկ, ինչպէս էին հագնւում, ինչ էին ուտում, ինչ գործիքներ ունէին և այլն:

Երկրի զանազան կողմերում կան հին գերեզմաններ, գետերի և ծովերի ափերին խոր այրեր. Գիտնականները փորում, հետազոտում են այս տեղերը. մարդկանց ոսկրների հետ միասին գտնում են նաև գործիքներ, ամաններ, հագուստի մասեր, կենդանիների և թռչունների ոսկորներ և այլն: Այո ամենից նրանք իմանում են, թէ ինչ տեսակի և ինչ մեծութեան թռչուններ ու կենդանիներ կային այն ժամանակ: Ոսկրների հետ գտնւել են քարէ նետեր, գործիքներ և այլն: Այս տեսակ հետազոտութիւններից գիտնականները նոյապէս դուրս են բերել երկրի կլիմայական փոփոխութիւնները. այնտեղ, ուր այժմ ամառն էլ սառնամանիք է, մի ժամանակ այնքան տաք է եղել, որ այնտեղ ապրել են տաք գոտու կենդանիներ և բոյսեր: Գիտնականները գտել են նաև բնակարանների ձևերը—օրինակ, անտառոտ տեղերում ապրել են ծառերի վրայ, ինչպէս այժմ կապիկները: Գետերի, լճերի և առհասարակ ճահճոտ տեղերում բնակարանները շինել են ցցերի վրայ: Գտել են նոյնպէս քարեայ, ոսկրեայ զարդարանքներ: Մինչև օրս էլ շատ վայրերի ցեղեր սրանցով են զարդարում իրենց մարմինը, նոյն տեղերում գտել են նաև նկարներ, որոնց վրա կարելի է տեսնել նախնական մարդկանց հագուստները, գէնքերը, նրանց որսը, պատերազմը և այլն: Այս շրջանն էլ կոչւում է *քարե դարաշրջան*: Այս ժամանակամիջոցը տևել է մի քանի հարիւրաւոր տարիներ

և իհարկէ նրա սկիզբը նման չէ եղել վերջինին. այն՝ ինչ եղել է քա-
րեշը ջանի սկզբներում, մեծ փոփոխութեան է ենթարկւել վերջերում:
Սկզբում մարդիկ նոյնիսկ կրակ չունէին և ամենաթշուառ արարածներն
էին երկրի վրայ. նրանք պաշտանութեան ոչ մի գէնք չունէին և
հետզհետէ կ'ոչնչանային երկրի երեսից, ինչպէս անհետացել են մո-
մօնդները և այլ կենդանիները, եթէ նրանք չգտնէին կրակը, գէնքեր
ու գործիքներ չհնարէին: Նրանք ընտելացրին շանը և դարձրին իրենց
հաւատարիմ ընկերը. այս շունն է, որ շատ գէպքերում օգնում և ազա-
տում է մարդուն վտանգներից: Նախնական մարդը սանձահարեց
վայրի ձիուն և հարկադրեց նրան աշխատել իր համար. վայրի կովը,
խոզը, ոչխարը դարձան նրա ընտանիքին կերակրողներ: Այսպէս,
մարդը հետզհետէ դարձաւ աշխարհի տէրը. բոլոր կենդանիները,
ձկները, թռչունները փոխանակ նրան վնասելու, այժմ կամ հպատակել
են նրան և կամ վախենալով փախչում են նրանից: Անցան հազարաւոր
տառիներ, մարդիկ այժմ փոխանակ քարէ գէնքերի՝ բրօնզից շինեցին,
դրա համար էլ այս շրջանը կոչւեց *բրօնզի շրջան*:

Անցան դարձեալ դարեր. մարդիկ սովորեցին երկաթէ գէնքեր և
գործիքներ պատրաստել. հասաւ երկաթէ շրջանը, որը շարունակուում
է մինչև մեր օրերը և ներկայումս էլ մենք ապրում ենք երկաթէ
շրջանում:

Նախնական մարդն քնում էր այրերում կամ ծառերի վրայ, իսկ-
այժմ մարդիկ ամբողջ երկրագունդը ծածկել են քաղաքներով, բազ-
մաշարկ տներով ու գանազան գործարաններով: Նա սկսեց վարել հո-
ղը, երկրագործութեամբ պարապեց և շինեց ջրադացներ, հողմադաց-
ներ և շոգեադացներ կայն: Մարդը հնարեց նաւեր, շոգենաւեր, շոգե-
կառքեր, տիրապետեց ծով ու ցամաքին կայն:

Նախնական մարդը սարսափում էր կայծակից, իսկ այժմ մար-
դիկ խլում են նրա էլէքտրական ոյժը: Էլէքտրական ոյժով մարդիկ
հեռագրներ են տալիս, հեռախօսներով խօսում, լուսաւորում և այլ
շատ բաների համար գործածում: Այս ոյժով մարդիկ ահագին գնացե-
ներ են շարժում և թռչունից էլ արագ սլանում:

Նախնական մարդը համարել չգիտէր, իսկ այժմ մարդիկ հաշ-
ւում են արեւի և աստղերի հեռաւորութիւնը: Նախնական մարդը գը-
րել — կարդալու մասին գաղափար չունէր: Այժմ նա գտնում է երկրի
ու երկնքի գաղտնիքները: Տեսնելով թէ ինչպիսի ոչնչութիւնից մար-
դը դարձաւ աշխարհի տէր, մենք վստահ կարող ենք լինել, որ միշտ
էլ նա առաջ կը գնայ և աւելի լաւ կեանք կ'ստեղծէ իրեն հա-
մար: Իդուր չէ ասել բանաստեղծը. «Աշխարհում շատ մեծ ոյժեր
կան, բայց մարդուց ուժեղ՝ ոչինչ չկայ»:

59. Մպիտակ զգեստ

Անարգ, խայտառակ մահւան մատնւած,
Հունգարացի կոմսը շղթայակապ էր,
Նա օգնել ուղեց իր խեղճ հայրենեաց,
Հպարտութիւնը խիստ վրդովւած էր:
Նա ստրուկներին՝ հոգով ստորացած,
Վաղուց անողորմ թշնամի դարձաւ
Եւ միշտ կուելով ընդդէմ այդ չարեաց,
Կոմսը կախւելու դատապարտւեցաւ.
Հաղիւ նա եղաւ քսան տարեկան,
Բայց պիտի մեռնէր: Մահը չարիք չէ,
Այլ սփոփիչ է վշտին հոգեկան:
Բայց մեռնել անարգ, խայտառակ մահով,
Կախաղան ելած, ծաղր ու ծանակով,
Դառնալ կերակուր սև ագռաւների՝
Ահա նախատինք, չարիք սոսկալի:

Առաւօտը նա մօրը գրկելով,
Ասում էր տրտում. «Մայր, մնաս բարով,
Ահաւասիկ ես միակ որդիդ եմ,
Մատաղ հասակիս դատապարտւած եմ
Կարճօրեայ կեանքիցս ես անջատւելուն.
Անհետ պիտ կորչին ինձ հետ իմ անուն
Եւ իմ պատիւս: Խնդրում է որդիդ,
Մայր, որ դու փրկես քո խեղճ գաւակիդ:
Ո՛չ, պատերազմի փոթորիկներում
Ահ չեմ զգացել ոչ ծրխում, հրրում.
Բայց վաղւան օրը՝ ելած կախաղան,

Ես պիտի դողամ տերևի նրման»:

Մայրն ասում էր, մխիթարելով՝

«Դէհ, չըվախենաս, սիրած զաւակս,

Ես պալատ կ'երթամ և, աղերսելով,

Արցունք կըթափեմ. ես իմ լացովը

Արքայի սիրտը, գուժը կըշարժեմ.

Եւ առաւօտը, երբ կըտանեն քեզ

Դէպի կախաղան, պատշգամբի վըրան

Թէ սե զգեստով կանգնած լինիմ ես,

Գիտցիր, զաւակս, անխուսափելի

Քեզ մահ կըլինի:~

Ոչ ապաքէն դու, հըսկայի նրման,

Յառաջ պիտ գընաս մահիդ յանդիման.

Հօ քո արիւնը հունգարական է:

Իսկ թէ սպիտակ շոր վըրաս տեսնես,

Գիտցիր, որ մայրդ իր արցունքներով

Զաւակի կեանքը դարձրեց ապահով:

Թող դահիճներից դու բռնւած լինիս,

Բայց երբէք, որդեակ, չըդողաս—սարսիս»:

Կոմսն այն օրը Լանգրասը է լինում, *Տիպ 2*

Ան ամբողջ գիշեր մնում է վնաս.

Իր էրազմերում նա ձօրն է փնտրում,

Ասարղամբի վերայ սպիտակ շոր Լանգամ:

Գուժկան զանգակի շայնն է դողանդում.

Վազում էն մարդիկ... Լանգասը խալիւրով

Ան շրգապարւած պանսալանկիւրով,

Շղթայած կոմսն ասագ է գնում:

Քանի- քանի աչք պարուհանկիւրից

Արցունք էն թափում կոմսի յիւրից.

— Քնիւթան չգում էն կանայի շեռիւր

Վերգինն բարևի Լորան ժողիկեկիւր.

Քայց կոմսը ոչինչ բան չէ նկատում,

Միւսի կրասպարակ է միայն Լայում.

Լիւնդիդ պարզամբում մայրն է կանգնած

Լանգրասը, անկողնով, սպիտակ շոր Լանգամ:

Ոհ, կոմսի սիրտը թնդաց խիստ ուժգին.

Դէպի հրապարակ համարձակ քայլով

Ընթացաւ կոմսը, ժպիտն երեսին.

Անտրտում վերև բարձրացաւ փուլով,

Զաւրթ և ուրախ դահճի մօտ գնաց

Ու մինչև անգամ կախուելիս ժպտաց:

Բայց ինչո՞ւ մայրը սպիտակ էր հագել,

Ոհ, խաբէութիւն: Այսպէս կարող էր

Սուտ խօսել մի մայր, սոսկ բեկւած ահից,

Որ իր զաւակը չսարսէ մահից:

2 պատ.

1 պատ.

4 պատ.

3 պատ.

6 պատ.

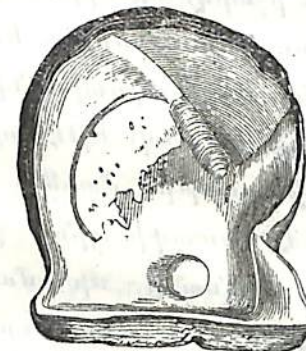
5 պատ.

Դիտեցէք բոլոր պատկերները. տարւայ ձր ժամանակ 1 պատկերի նման ծառերը մերկ են լինում. երբ են ծառերի պտուղները ուռչում, ծաղկում և մանր պտուղներ տալիս՝ ինչպէս 2, 3 և 4 պատկերները վրայ երևում են: Ե՞րբ են պտուղները հասնում և երբ են ծառերը տերևաթափ լինում՝ ինչպէս 5 և 6-րդ պատկերների վրայ տեսնում ենք: Պատմեցէք ձեր դիտածը և գրեցէ՛ք:

60. Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ի Տ

Ծովը մարդուն շատ թանկագին նւէրներ է տալիս. բայց մարդը ոչ մի բան այնքան թանկ չէ գնահատում՝ որքան մարգարիտը: Դեռ շատ հին ժամանակներում մարգարիտը կանանց ամենալաւ զարդարանքն էր կազմում: Ներկայումս էլ բոլոր ազգերը, շատ յարգում են մարգարիտը և զմայլում են նրա գեղեցկութեամբ: Հարուստները մեծ գումարներ են ծախսում հազաւազիւ մարգարիտներ գնելու համար, իսկ խեղճ մարդիկ իրանց կեանքը վտանգի են ենթարկում, որպէսզի հարուստների համար մարգարիտ ձարեն:

Ծովի յատակին, ոչ խոր տեղերում, ապրում են լորձաթաղանթների տեսակին պատկանող ողորմելի արարածներ: Նրանց մարմինը պատած է երկու-փեղկանի խեցիներով: Խեցին կանաչաւուն ցեխագոյն է և տեսքով շատ անդուրեկան: Ամենից մեծը հազիւ կերակուրի ափսէի չափ լինի: Ահա այս լորձաթաղանթն է, որ պատրաստում է այն հռչակաւոր մարգարիտը: Այս պատճառով էլ լորձաթաղանթը կոչւում է մարգարտենի:

Բայց լսենք, թէ ինչ է ասում հին աւանդութիւնը մարգարիտի մասին:

«Մարգարիտն—արտասուք է, նա հոսել է աստածութեան աչքերից, այս պատճառով էլ նա երկնային գեղեցկութիւն ունի: Այս արտասուքները, իբրեւ վճիւտ ցօղ, թափւում են ցամաքի և ծովի վրայ:

Բայց ծովում նրանք չեն կորչում. հազարաւոր մարգարտենիներ բարձրանում են ծովի մակերևոյթի վրայ, բաց են անում իրենց խեցիների փեղկերը և նրանց մէջ են ընդունում ցօղի կաթիլները: Յօղը այդ խեցիների մէջ պնդանում, սառչում և դառնում է մարգարտի հատիկ: Եթէ ցօղի կաթիլը, ինչպէս որ մաքուր է եղել երկնքից իջնելիս, այնպէս էլ մաքուր ընկել է խեցիի մէջ՝ ապա մարգարտն էլ մաքուր կը լինի և արեգակի ճառագայթների տակ կը ցօլայ. ծիրանի գօտու բոլոր գոյներով: Իսկ եթէ ցօղը ճանապարհին մթազնել է փոշուց՝ ապա մարգարտն էլ կ'ստացւի անմաքուր, մութ գոյնի:

«Երբեմն պատահում է, որ մարգարտենին խեցիները բաց արած աշխատում է ցօղը բռնել՝ այդ միջոցին երկինքն ամպամած է լինում և որոտում ու կայծակ է ուղարկում երկրի վրայ: Այս ժամանակ ան ու սարսափ է պատում մարգարտենուն, և նա շտապով բռնելով ընկած արտասուքը՝ կուչ եկած փախչում է ծովի յատակը: Նրա երկիւղն ազդում է արտասուքի վրայ. սա էլ է կուչ գալիս, և այս կերպով ստացւում են մանր, դժգոյն, մեծ մասամբ ծուռ ու մուռ մարգարտներ»:

Ահա այսպէս պարզամիտ կերպով էին բացատրում հին ժամանակ մարգարտի ծագումը: Բայց այժմ արդէն ամենքը գիտեն, որ մարգարտը ոչ թէ ուռած ցօղ է, այլ մի բշտիկ, որ երբեմն իբրև հիւանդութիւն առաջ է գալիս մարգարտենու խեցու ներքին երեսին:

Բայց տեսնենք, ինչպէս է նա կազմւում: Մարգարտենի խեցիները ներսի կողմից ծածկւած են սատափի շերտով: Եթէ պատահաբար մի աւազի հատիկ է ընկնում լորձաթաղանթի մարմնի և խեցու մէջ՝ շուտով նա չորս կողմից պատւում է սատափի պինդ շերտով և այն ժամանակ, այն ժամանակ մենք կ'ունենանք մի մարգարտ, այսինքն հիւանդագին մի բշտիկ, որ կազմւել է աւազի շուրջը:

Ձինացիք վաղուց գիտէին, թէ ինչպէս է կազմւում մարգարտը, և հիմա էլ նրանք կարող են այնպէս անել, որ մարգարտենին իրենց համար մարգարտի պատրաստէ: Նրանք բռնում են լորձաթաղանթը, բաց են անում նրա խեցու փեղկերը, մէջը դնում մի փոքրիկ տաշեղ կամ քար կամ սրանց նման մի ուրիշ բան: Յետոյ

այս լորձաթաղանթը բայց են թողնում շրջափակած ծովային ջրի աւազանի մէջ: Ժամանակ անցնելուց յետոյ, նրանք նորից բռնում են լորձաթաղանթը և նրա խեցու միջից հանում են մարգարտը: Այս կերպով ստացած մարգարտն այնքան էլ լաւ տեսակի չէ լինում, բայց այնու ամենայնիւ իսկական մարգարտ է, և ոչ ուրիշ բան:

Մարգարտենի որսալն առանձին արհեստ է դարձել: Որսն սկսում է ապրիլ ամսին և վերջանում է մայիսին: Որսորդութեամբ պարապում են խեղճ մարդիկ, իսկ նրանց որսացածը բաժանում են իրենց մէջ հարուստ վաճառականները, որոնք շատ չնչին գնով վարձում են մարգարտ որսացողների ամբողջ խմբեր:

Ամեն մի ջրասոյգ մէջքին կապած ունի մի դամբիւղ, և մի սուր դանակ, որպէսզի պաշտպանւել կարողանայ շնածուկից՝ եթէ այդ վտանգաւոր թշնամուն պատահի:

Հրամանատարի նշան տալուն պէս՝ բոլոր ջրասոյգներն ընկղմւում են ջրի մէջ 5—10 սաժէն խորութեամբ: Այստեղ ժայռերի վրայ կպած են լինում մարգարտենիների խեցիները: Անցնում է մի րոպէ, րոպէ ու կէս, երբեմն երկու րոպէ, և անա ջրասոյգները դուրս են գալիս ջրից: Ամեն մէկի դամբիւղի մէջ լինում են մի քանի խեցիներ, որ նրանք շտապով պոկել են ժայռի վրայից ու ձգել են իրենց դամբիւղի մէջ:

Բայց աւարն այնքան էլ հեշտ ձեռք չբերւեց: Ջրասոյգների երեսները ծամածոււել են. մի քանիսի քթից ու բերանից արիւն է հոսում, որովհետեւ երկար ժամանակ ջրի տակ են մնացել առանց օդի: Բայց ո՞վ է նրանց վրայ ուշք դարձնում: Ուստի հազիւ մի փոքր շունչ առնելով՝ ջրասոյգները նորից սուղւում են ջրի մէջ և նորից ծովի յատակից դուրս են բերում մի քանի տասնեակ մարգարտենի:

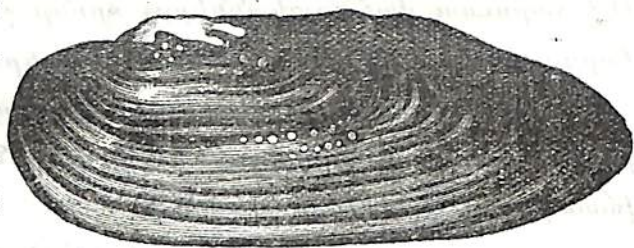
Մարգարտ որսալու համար պէտք է երկար վարժութիւն: Բաւական չէ միայն սուղւել գիտենալը. պէտք է վարժւել՝ երկար ժամանակ ջրի տակ մնալ, իսկ սա հեշտ բան չէ: Խեղճերի որդիքը փոքր հասակից վարժեցնում են այս արհեստին: Դառն արհեստ:

Ահա այսպիսի տանջանքներով են ձեռք բերւում մարգարտները:

Նրանց կոչում են աստածութեան արտասուք: Բայց աւելի ճիշտ չէ՞ր լինի, եթէ նրանց կոչէին արտասուք այն խեղճ ու կրակ երեխաների, որոնց խարազանով ու դաւազանով սովորեցնում են ջրասոյզի արհեստը:

Լօնդօնում 1851 թիւն ցուցահանդէսում մի ոսկեգործ, ցոյց է տւել մի ահագին մարգարիտ, որ ունեցել է երկու դիւյժ երկարութիւն և մօտ հինգ դիւյժ շրջագիծ: Այս մարգարիտը, որից աւելի մեծը տեսնւած չէ, արժէ մինչև կէս միլիօն րուբլի:

Բացի մարգարտենիներէց ուրիշ տեսակի խրճաթաղանթներ էլ կան, որոնք մարգարիտ են պատրաստում: Նոյն խակ Ռուսաստանում հնուց ի վեր որսում են առանձին տեսակի խեցեգետիններ, որոնք մարգարիտ են պարունակում: Դեռ 1488 թւին Մոսկւայի մեծ իշխան Յօհան, Հոլանդարիայի թագաւորին ընծայ է ուղարկել մի սև սամուրենի, զարդարւած քսան խոշոր մարգարիտներով, որոնք հանւած էին Նովգորոդ քաղաքի մօտ: Մարգարտաբեր խեցեգետիններ է պարունակում գլխաւորապէս Սիւզմա գետակը, որ թափւում է Սառուցեալ ովկիանոսի մէջ. ապա Սուժա գետակը, որ հոսում է դէպի Ճերմակ ծովը, վերջապէս և Նէմեն գետակը, որը թափւում է Օնեգայի լիճը: Այս գետերից ստացւող մարգարիտները խոշոր չեն և էփան են. ամենախոշորներն արժեն ոչ աւելի քան 100 րուբլի:

61. ԱՆՁՐԵԻԻ ԿԱԹԻԼ

Փայլուն կաթիլը գարնան անձրևի,
Մի օր հարց տաւ իր ընկերներին.
— Ինչո՞ւ մենք այս հին, աղքատ խրճթի
Լուսամուտն այսպէս բախում ենք

ուժգին:

Կաթիլներն իսկոյն տւին պատասխան.
— Այստեղ երկրագործ մշակն է ապրում,
Ուրախ աւետիք տալիս ենք նրան,
Որ նրա արտը ծլում է, ծաղկում:

Փորձորիկ

Մի փոքր փաշարաւորաց յիշատակարար-
ւում էինք մի փաշարիչ շարունակիչ, կը-
կարիչիւթ, որ անկիրք քարածում է մի գլխի
վրայ:

— Ինչքե՞ն պիտի ուրիշ, նկարիչ առաջնորդ:

— Կարծում եմ որ կանչքե՞ն է, փայլիւթ եմ:

— Եւ փորձորիկի ի՞նչ վարկում, պարսկաւորաց

Այլօր յօնիրք կիրելով: Ան շին փաշ-

արում կրա գուլակրաթաւ, որովի՞նք փո-

թորիկ լզան դիւ շին փաշում, սպի- պար-

փաշում, շար շանեւնապարայաց: Միւթ էմալ

շինիր և շարունակիչիւթ փաշարիչ:

Փայլիւթ անկաւ փաշորիւթ փաշ և անաւ եր-

ապար անկաւ փոյլ և փաշիւթ փաշիւթ

քրիւ, ազ ու շախ անչքե՞ն խոշոր կարիւրիւթ:

Այս նշան է, որ փոքորիկը եւու չէ, սասայ
 Այրօք և սկսաւ փայտաբլի իր պիմաւ-
 կածի մէջ: Աս էլ իմ իմէ վերաբերու
 Խաղայ: - Ապարանք իս իրք և իսկ փոքորիկը,
 Խաղարկի ինչ Այրօք:

Ժնդու չէ՝ աղխարեում չի՞ սպրում, սասայ:

Քաղաքի մէջ չի՞ ստում, այլ ապրումում, կամ
 լուսե վրայ: Այ, պարսաւանիցի:

Է, լա, երմա կը փախի և կը Զուգարուս
 մի քիչ մի քիչ օրերի:

Օգր կամայ կամայ սկսաւ մրկիկ, անշրեւ.
 սասարկացաւ և մի կարգաւ խառն շառաւիղ
 յաւարթ անկարծի մէջ պնդեալ սասար-
 կաբիւր, որ Կիօրիայ Զառիքը արմա-
 րից սկսաւ փայտաբլի:

Կոռնկները շարան—շարան
 «Կըռ՝ո, կըռ՝ո կանչին ու եկան.
 Գարունն եկաւ, գարունն եկաւ...
 Անուշ կանչին ու եկան...

Բալիս կապին, բանդը դրին,
 Տարին եկաւ, բոլորաւ,
 Պարար չունիմ, դադար չունիմ,
 Աչքս ճամբին ծով կտրաւ:

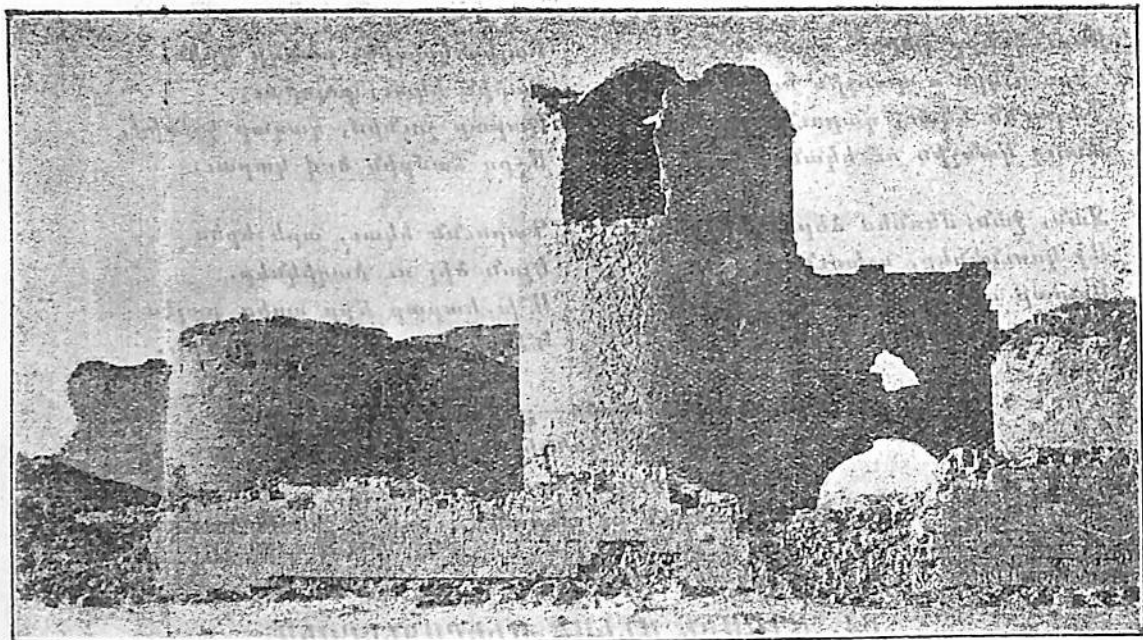
Ջան, ջան, մեռնեմ ձեր ձէնիկին,
 Այ կոռնկներ, նշխուններ,
 Եարար տեսնը իմ բալիկին,
 Եարար խաղար չէք բերեր:

Գարունն եկաւ, արե երես
 Ելան ծիլ ու ծաղիկներ.
 Ա՛խ, եարար երբ աղիզ բալէս
 Կ'իշի բանդէն, կոռնկներ...

Կոռնկները շարան—շարան
 «Կըռ՝ո, կըռ՝ո» կանչին ու եկան.
 «Գարունն եկաւ, գարունն եկաւ...
 Անուշ կանչին ու անցան...

64. ԱՂԱՍԻՆ ԱՆԻԱՅ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐՈՒՄ

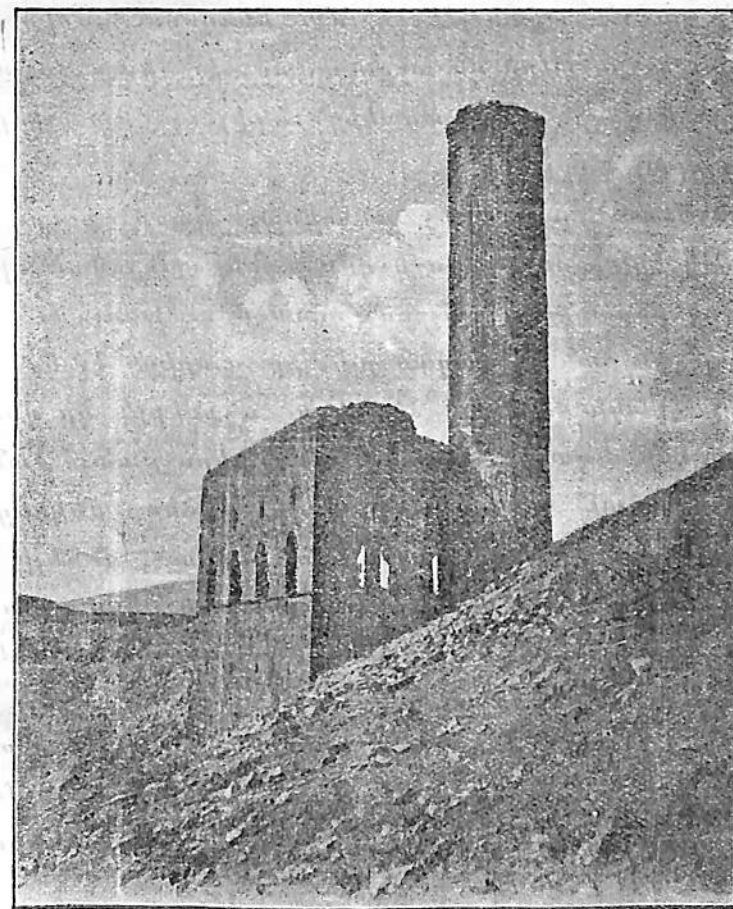
Ձիւղի սուղիք մէկ փայտաբլի փիղ
 է բացում յաւարթ, մէկ մի քաղար, շորս
 կողմը սարիքով պարամ, ազ ու շախ սեփ փա-
 լիս, ու փախ գում է մարդ, ամպ ու մա-
 ռախուղ խառնում, պարկում իս Կեյ իմա
 նում իս, թէ սուղիդ մէկ Էսկա փաղախ
 է բացում, որ Խաղար-Խաղար կիւղ ունի
 միգումը: Քարդ չկայ մօրդ որ Խաղարմա,
 զիր չիս կարդացի, որ իմասա. մրկիդ

Կեր ըզամ, ցխամդ Երազ կարծիքս,
կամ աշխարհաբոլբոլ, որ յաւարժ գլուխդ
չես բարչրացում, ամբ, սիրելի Երազ,
գաւդ դող է ընկնում, կռկրդ թուլւում,
Կէց խնամ իս, թէ մի վիշտ, կամ Եր-
րոսակ Կէց է սեպրե մի, ու բոլոր կի-
նողներէ կամ կու գրել, կամ սարք խ-
ղի, կամ գիրք արի, ուրում իս, որ աշխ

խիւ, Կեր դաւաւ...

Ահա, շէ, շէ, Կեր մի դաւաւ. Զուհի է-
րիդիւց Երազ ցարի աւել է, որ կրքիւ
կայ, մի վարիւս, աշուղ, խարիւ ու
Կիւղիցիւր Երազակիւր շէ: Աշխ բայ
արս, սիրդդ Կեր Երազիւր, ու գլխիդ
վայ ցար: Կա արաւաւ ցարակիւր

էս ահազին բերդը, էս քարերը քեզ կ'ասեն՝ թէ սա է գոռոզ Անին, քո թագաւորների հօր մայրաքաղաքը, որ էնքան էր իր հարստութիւնով, իր փառքովը փարթամացել, ճոխացել, մեծացել էր:

«Տղէք, չար սատանի թուրը գլխներէս խաղում է» — ձէն տաւ պինդ սրտով քաջ Աղասին: «Տղամարդութիւնն էսպէս տեղը կ'երևայ, դէնք ու զրահ պատրաստեցէք, ձիանը հանգստացրէք, որ թէ Աստուած տայ, մինչև առաւօտը գլխներս վրաներս լինի, տեսնենք, թէ ո՞ր անդառնալի ճանպէն ենք ընկել: Ձիաներին ջուր տւէք, քաշեցէք մի պատի տակ, իսկ ես շունս կ'առնեմ, կամաց-կամաց մէկ աչք ածեմ, տեսնեմ, թէ տեղներս ապահով է արդեօք, թէ՞ էլի սրով ու արիւնով պէտք է կամ գլուխ պահենք, կամ գլուխ կտրենք:

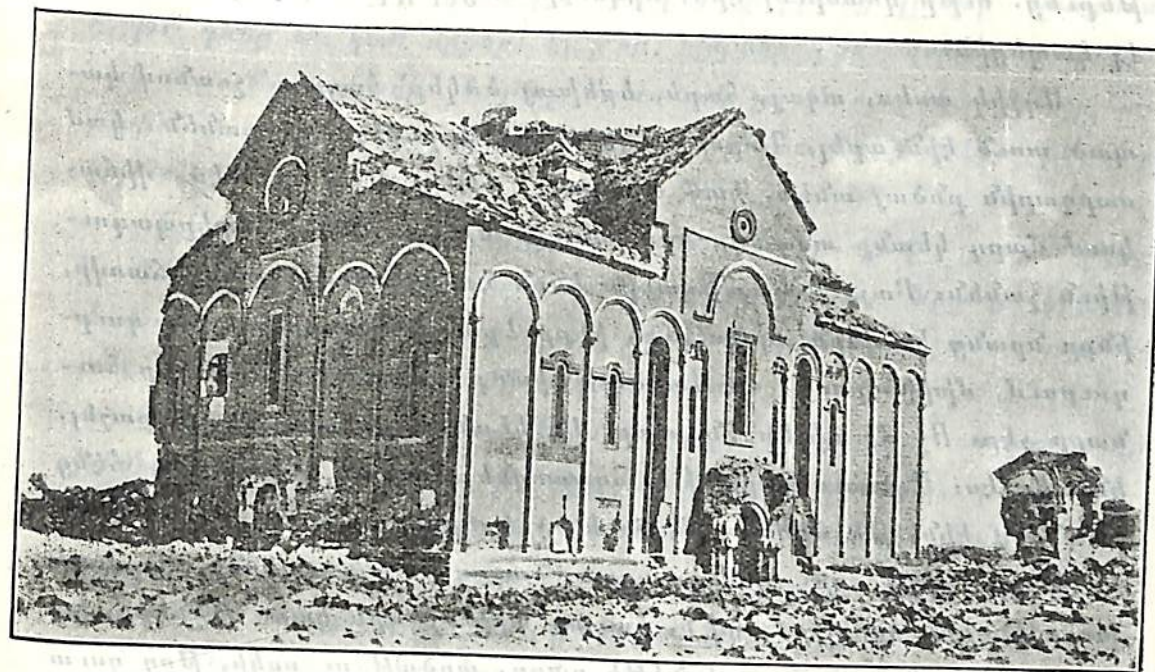
Ընկերները շաա խնդրեցին որ չանի, ահա՞նք չարաւ: Հրացանն ուսին դրաւ, ատրճանակները պատրաստեց, ու քայլերը շարժեց:

Հէնց մի քիչ հեռացան թէ չէ՝ մէկ եկեղեցու դռնից կրակի լոյս ընկաւ Աղասու աչքը: Արիւնն աչքն առած, էլ միտք չարաւ, թէ էսպէս տեղը բացի գողից ու աւազակից՝ ուրիշ ոչ ոք չի լինիլ, ուղղակի կրակի վրայ գնաց:

Աստուած հեռու տանի, ինչ նա տեսաւ: Տասը քուրդ եկեղեցու մէջտեղը կրակ էին արել, չորս կողմը նստել, խորոված էին անում, շամփուրներով բերանները քաշում, ուտում ու խնդում:

Աւազակը՝ ինչքան էլ գազան ըլի, իր շաքիցն էլ կը վախենայ: Մինչև նրանք կրակի մօտիցը ձեռները աչքներին կը դնէին ու մի բան կը նշմարէին, Աղասին կամաց-կամաց ներս մտաւ, ծանր դէմքով, առանց բարով տալու՝ կրակին մօտեցաւ, ու ձեռք մեկնեց որ մէկ խորովածի շամփուր էլ ինքը քաշի: Նրա դեղնած, մեռելի պատկերը, նրա անահ շարժումներն ու էնպէս անժամանակ ներս գալը որ չտեսան քրդերը, հէնց իմացան, թէ նա էն աշխարհքիցն է եկել, լեզուները չորացան, ձեռները թուլացան: Ի՞նչ կը կարծէին, թէ էն ժամանակին մահկանացուն մեն մենակ սիրտ կ'անէր էն աւազականոցը մտնէր, ուր ցերեկն էլ հարիւր մարդ զարգանդում էին մօտովն անց կենան, ուր հազար տարուց աւելի էր, ինչ որ մարդ սիրտ չէր ա-

նում, որ գայ էն շինած պատրաստ տներումը կ'ենայ: Կարծես մարդիկ չլինէին առաջին, աչքը խոփուած, մէկ դէս գցեց, մէկ դէն, քրդերէն չգիտէր, որ մէկ բան ասէր, բայց էս էր, որ նրան պրծացրեց, որովհետեւ եթէ խօսէր, կ'իմանային որ մարդ է, դե չէ, իսկոյն կտոր կտոր կ'անէին:

Մի շամփուր խորովածից որը կերաւ, որն էլ ետ կրակը գցեց: Տաճարի հիանալի շինածքին ու գեղեցկութեանը մտիկ արաւ ու զլուխը ժաժ տաւ: Քրդերը փէտացած մնացել էին նստած: Աչքը որ յանկարծ նրանց վրայ չխոփուեց, ամեն մէկը տեղն ու տեղը ուղեցաւ որ հալչի: Էնքան էդպէս նրանց աչքը մոխիր ածեց, որ ընկերների ոտի շրշիւնը իմացաւ ու շունն ուրախ-ուրախ ներս ընկաւ, ոտներովը փաթաթւեց: Աւազակները հէնց շանը տեսան թէ չէ՝ ամեն մարդ թրին վրայ վազեց, որ նրան միջիցը կ'սի: Առաջի թուրը վրայ բերողի գլուխը կէս էլաւ, ատրճանակների երկուսն էլ իրանց որսը ճարեցին, ու զամէն ձեռն առած որ դուռաց ոչ. «Տղէք, ձեր արեւին զուրբան, Աստուած մեր կողմն է, դուռը կտրեցէք, որ սրանց մատան էս գիշեր անենք...»

Հայի լեզուն, որ բաց չէլաւ, համարեա թէ պատերը լեզու առան. «Աման, ձեր եկած հողին դուրբան, ճար ունիք, տեսէք, մեզ ազատեցէք, տանով-տեղով ձեզ գերի կը դառնանք»: Տասը տասնհինգ քրդստանցի հայ էլ՝ որ էս կողմից, էն կողմից գլուխ չբարձրացրին ու քրդերի մնացած թրերն ու նիզակները ձեռք առան, քրդերի աստղը թեքեց. ութը կոտորուել էին, երկուսը մնացել վիրաւոր ընկած. սրանց էլ կապեցին:

Աղջիկ ասես, տղայ, հարս, երեխայ ծծկեր՝ հազար չւանով կապած տուն էին արել, Ղարսի գեղերից գերի բերել, որ տանեն կամ սարդարին ընծայ անեն, կամ Ախլցխա ծախեն: Ո՞ւմ էսպէս վիճակում մարդ կեանք տայ, որ նրա առաջը ծունը չդնեն, երկրպագու-թիւն չանեն: Բայց հսկայ Աղասին ինքն էր ընկնում նրանց ճտովը, ինքը նրանց կապերն արձակում, ինքը երեխին ջոկ, մօրը ջոկ գոր-գուրում, մխիթարում, որ Աստծուն փառք տան, թէ չէ՝ էս իր հու-նարը չէր: Ոչ մի գիշեր էն լոյսը, էն կեանքը չի տեսել, չի քաշել, ինչպէս էս: Ազատողները՝ թէ ազատողները իրար տեսնելիս, հէնց իմանում էին, թէ երկնքումն են և ոչ երկրումը:

Փոքր ինչ որ հանգստացան, աչքդ բարին տեսնի, քրդերի խորջինները որ բաց չարին, հազար արիւնի գին կար մէջներումը, ամեն մէկի վրայ հազար մանեթի զարդ, արծաթ ու ոսկի, թող զուտ փողը և իրանց զէնք ու զրահը: Աղասին ոչ մէկին էլ չնայեց, ուղարկեց ձիանը բերել տաւ, ներս քաշեց, ու քրդստանցի հայերին հարցրեց, որ իրան միամտացնեն, թէ էն գիշերը կարող են էնտեղ ապահով մնալ թէ ոչ:

— Թէ մեզ կը խարցնես, մենք խէյրաթ կը տեսնենք, որ մեր կէս պառկի, կէս դարաւուլ քաշի: Էս ձորեր խանա լիքն են:

Հէնց էս զրոյցումն էին, մէկ էլ տեսան, որ ձիաւորի ոտի ձէն է գալիս, արիասիրտ Աղասին միտք արաւ, որ սրանք նրանց ընկեր-ները պէտք է լինին. մի վայրկենում երեխայ մեծ ու փոքր մի կողմ քաշեց, խստիւ պատիրեց, որ ձէն չհանեն, երկու քրդի էլ բերան, ձեռք, ոտք աւելի պինդ կապեց ու մէկ քաջ քրդստանցու թուրը հա-

նած վրաները կանգնացրեց, միւս քրդստանցոյցը կրակի շորս կողմը նստացրեց, որ կասկած չտանեն, ու ինքն իր քաջ ընկերներովը եկեղեցու աջ ու ձախ կողմը կտրեցին, թուրները հանած պատնդուրս ցցեցին ու թշնամուն ճանպա տւին: Լօլօ ձէն տալով՝ քսանից աւելի ձիաւոր ժամի դռանը վէր եկան... Հէնց խոնւած ու աղմուկով որ ներս չընկան, էլ չիմացան, թէ մօրդ է, որ իրանց գլուխը կտորում է, թէ՛ դուր են կամ սրբեր, էլ թրի, նիզակի կամ վահանի ժամա-նակ չէր: Քրդստանցի հայերը ժամանակ չտւին սլարսկաստանցի հա-յերին. շատերին հէնց կրակի շամփուրներն ու թրերն էին բերանը կոխում...

Էլի Աղասին էր, որ հայերի կատաղութեանը չափ դրաւ. սպա-նածներին դուրս ածել տաւ, ու որը վիրաւոր էր, նրանց վէրքերը փաթաթելու հոգ տարաւ, իսկ ողջ մնացածներին թոյլ չտաւ սպանե-լու, այլ միայն կապելով՝ մի կողմը տարաւ:

Առաւօտը որ լուսացաւ, Աղասու աչքը մնացել էր սառած, չէր իմանում աչքին հաւատայ թէ ոչ: Եկեղեցիք, պարիսպ, բերդ, մի-նարէք՝ էնքան նոր, էնքան պայծառաշէն ու անբնակ: Պատմութիւն չգիտէր, որ իմանար, թէ էս լինչ քաղաք պէտք է լինի, տէրտէրին որ չկանչեց ու պատմութիւնն իմացաւ, խելքը գլխիցը թռաւ...

— Մնանք էս սուրը հողումը, մեր սուրը թագաւորների գերեզ-մանը, մեր մուրը եկեղեցիքը ազատենք գողի, աւազակի ոտքից: Հա-րիւրից աւելի ենք հիմա. ինչ ձեռք ենք դցել՝ ձեզ լինի: Մնանք էս-տեղ. կամ մենք էլ մեր արիւնը մեր սուրը թագաւորների հողի վրայ թափենք, կամ քիչ-քիչ նրանց քաղաքը կրկին պայծառացնենք: Տներ կան, ջուրն՝ առատ, հանդը, դաշտը՝ մեծ, մէկի տեղ հինգ զարմա-նալի եկեղեցիք, քարի տակիցն էլ որ լինի՝ սնունդ կը հանեմ, ձեզ կը պահեմ...

Բայց թէ քարին ասած, թէ մեր քրդստանցի հայերին: Կուռումը, ճշմարիտ է, ամեն մէկը մի աժդահա է, բայց ինչ որ գրումը գրած է, նրա հակառակ չի գնալ երբէք, դրա համար նրանք չհամաձայնե-ցին մնալ:

ցինգ ու կապուսակ գիլիլիսից մէկն էր.
 Բնակիչը վարդապետ էր աւետարատ ասորդիբով
 լուսինը միջ լուսաւորում էր: Առաջը
 Բրեւում էր ասորիք, յիշուի բաւ ան-
 ցաւակիք, ազում առակ, չախում վլլաւ փարակ...
 և այս բոլորը վարդապետէին լուսին արշաւա-
 յոյիբով: Գիլիլիսի ու Բնակի լուսինն ու ասոր-
 դիքի Կայիլու նմա իրաւաց մէջ առաւ պայպիւմ,
 պպում Բիւ արձաքի պիւ: Զորակում առաւ
 ցոյց էր արշակում, սոխակը լնորեակի գիլիլ-
 դում: Մի գիլիլ, Կիւում Եգրալի կրակն էր
 Բիլ խորեղաւոր դրաւիւսէ մէջ դնում,
 մի ուրիշ գիլիլ Լուսին արնայի շայր գնայիլ-
 ցնում: Զիլիւսը լոյսիւ գիլիլ ու
 Զալիլ, աւուլ բուրձնաւոր, ցնում էր
 ասոր ու չոր, իսկ օդն այնքաւ մաքուր,
 այնքաւ յարակ էր, որ լնիլիս մարդու
 կուրծին առողջացնում, պողպատ էր դար-
 չնում:

66. ԱՆԻԻ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԻ ՎՐԱՅ

Օ՛հ, անցած փառքի վերջին բեկորներ... Այն ետուն կեանքի ուրախ աղմուկից
 Նորից զարթեցնում էք զուք իմ հոգում Այսօր մեզ համար էլ ոչինչ չմնաց.
 Անդարձ օրերի անգին պատկերներ Բլուրների տակ ծածկւած աչքերից՝
 Եւ խորին ցաւով իմ սիրտը լցնում: Ամեն բան թողւած, ամեն բան լռած:
 Ամեն մի բուն հող և ամեն մի քար Բայց լուռ չէ միայն հէգ Ախուրեանը
 Վկայ է այստեղ զարաւոր փառքին, Եւ գիշեր ցերեկ նա ողբ է ասում.
 Այստեղ բոլորն էլ սուրբ է ինձ համար, Նա դեռ յիշում է իր հին օրրանը
 Իսկ որ ընկած է աչքիս առաջին: Եւ յուսահատւած ափերին զարնում:
 Եւ այս տաճարներ բարեպաշտութեան Զարնում ափերին և համբոյր տալով,
 Եւ ճիւղ արեւստի անխօս վկաներ, Կոծով վազում է հարազատ վայրից,
 Եւ այս արքունիք թագաւորական, Նրման խեղճ այն մօր, որ հեկեկալով
 Եւ այս կիսաւեր, խաբսուլ պարիսպներ: Դառնում է միակ որդու շիրիմից:

67. ԼԻՎԻՆԳՍՏՕՆԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻԻՆԸ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԽՈՐՔԵՐՈՒՄ

Մի ժամանակ մարդիկ հաւատացած էին, որ կենդրոնական Աֆ-
 րիկան անպատու, անմարդաբնակ անապատ է, ուր շնչաւոր մարդը
 չի կարող գլուխն ուսերին ոտք դնել: Բայց գտնւեցան մարդիկ, ո-
 րոնք ճանապարհ ընկան, մտան այդ մութ աշխարհը, ծայրէ ծայր
 ման եկան, տեսան ամեն բան:

Այդ հերոս մարդկանցից մէկն էր անգլիացի Լիվինգստօնը:

II

Ի՞նչ տեսաւ նա Աֆրիկայի խորքերում: Նա հիացաւ, սքանչացաւ:
 Այդ մի կախարդիչ, մի հարուստ աշխարհ էր: Զկային աւազոտ, ան-
 մարդաբնակ, չոր անապատներ. Այդտեղ բնութիւնը հրաշալի ծառա-
 տաններ, անուշահոտ ծաղկաստաններ էր տնկել: Այդտեղ ապրում էին
 անթիւ և անհամար մարդիկ:

Նա ճանապարհորդում էր ոտով, ցուպը ձեռին և նրա ընկերներն էին մի քանի արաբներ: Ամեն մի ճանապարհորդութիւնը տարինհր էր տևում. ճանապարհ չկար, սայլ, ձի չկար: Եւ նա շատ էր չար- չարւում, տանջւում, հիւանդանում, ուշաթափ վայր ընկնում, բայց ոչ մի դժւարութիւն, ոչ մի չարչարանք նրան չէր յաղթում:

III

Ժողովուրդը նեղրերի ազդից էր: Նեղրը սև կաշի ունի, տափակ քիթ, հաստ շրթունքներ, ձիւնի պէս սպիտակ ատամներ: Նա շրջում է տկլոր, ոտաբորիկ, գլխաբաց. նրա կերակուրն է անտառի պտուղը, կենդանիներէ միսը: Նա այն երկրում վայրենի է, ապրում է փոք- րիկ գիւղերում, ճիւղերից շինած խրճիթների մէջ. իսկ մի քանի տեղ՝ կապիկի պէս նա ծառերի վրայ է ապրում իր կնոջ ու երեխաների հետ: Նա կուել շատ է սիրում և արիւն էթափում իր նետով, պաշտ- պանւում է վահանով: Իր կարճիկ, սև, գանգուր մազերը զարդարում է թռչունների փետուրներով, իր մարմնի կաշին քերթում է, մաշկած տեղն այրում. գանազան անճոռնի նախշեր է շինում կլծքի, թշերի վրայ, որից շատ տգեղ ու զարհուրելի մի բան է դառնում:

IV

Լիվինգստոնը Աֆրիկայի ծոցը մտնելուց առաջ՝ տեսել էր գերի- ների հրապարակը: Այդտեղ ծախւում էին կենդանի մարդիկ. խումբ խումբ կանգնած էին սևամորթները, տղամարդիկ, կնիկ, երէխայ: Վաճառականը մօտենում էր այդ կենդանի ապրանքին և ծախողը գո- վում էր ապրանքը. բաց է անում ծախողի բերանը, ցոյց էր տալիս նրա ատամները, ինչպէս ցոյց են տալիս ծախու էջի կամ ձիու առամ- ները, որպէսզի առնողն իմանայ թէ անասունը ջահիլ է թէ ոչ: Մար- դիկ ծախւում էին անլեզու անասունների պէս, զօրով բաժանուում էին իրենց երեխաներից և ընկնում էին աշխարհի անկիւնները, ուր այդ թշուառները ստրուկ էին դառնում: Ստրուկ... Նրան ծեծում են շան պէս, նրան բանեցնում են էջի կամ ջորու տեղ, քշում են ճի- պտոններով, մի կտոր հաց են տալիս և այդ հացն արիւնի պէս թա- փում են նրա քթից:

Այդքան խեղճ, այդքան թշուառ էր նեղր ժողովուրդը: Թէև վայ- րենի էր նա, ապրում էր գազանների նման, բայց այնուամենայնիւ ծանր էր նրա համար ստրկութիւնը— ծանր էր շղթայակապ գերի գնալը: Լիվինգստոնը պատմում էր, որ հայրենիքից դուրս գալիս գե- րինները զւարթ էին երևում և միայն գանգատւում էին, որ սրտներն են ցաւում. նրանք իրանց ձեռքերը դնում էին այնտեղ, ուր սիրտն է գտնւում և ասում էին, որ շատ խիստ են ցաւում այդ տեղերը: Բայց հէնց որ իրենց հողերի սահմաններն էին անցնում, իսկոյն հի- ւանդանում և մի մի կոտորւում էին ճանապարհին: Հայրենիքի կա- րօտութիւնն էր այդ մահաբեր ցաւը պատճառում, կորցրած ազատու- թիւնն էր նրանց տանջում: Լիվինգստոնը ճանապարհին շատ էր տես- նում ծառերին կապած մեռած նեղրերին: Մի անգամ Լիվինգստոնն ընկաւ մարդակեր վայրենիների մէջ: Այդտեղ մարդն իր կնոջ հետ կուում էր, սպանում էր նրան, հանում էր նրա սիրտը և ուտում: Այսպիսի մի սովորութիւն էլ կար նրանց մէջ. մէկը վայր էր գցում թութակի կարմիր փետուրը և կանչում էր թէ, ով նրան կը վերցնէ. ով որ վերցնէր, պարտաւոր էր մի մարդ սպանել, իհարկէ, միան ուտելու համար: Մի օր, ամբողջ խումբ մարդիկ վազեցին, որ ուտեն մի մարդու, որին մեղադրում էին, թէ մի ուրիշին սպանել է. բայց դատապարտւածը փախել էր և խումբը ցրւեց շատ նեղացած, որ չի կարողացել նրա միսն ուտել:

V

Լիվինգստոնը բաց արաւ ճանապարհ և նրա հետքերով եւրոպա- ցիք գնացին դէպի Աֆրիկայի խորքերը: Եւրոպացիք Լիվինգստոնի և ուրիշների գրածից իմացան, թէ ի՞նչ է գերեզմանութիւնը և արգե- լեցին այդ վատ, ամօթալի արհեստը: Բայց այդ բաւական չէր. սևա- մորթները պէտք է ազատէին ստրկութիւնից իրենց սեփական ոյ- ժով: Բաշութիւն նրանք վաղուց ունէին. կուել, արիւն թափել, թըշ- նամու միսն սւտել, նրանց մշտական գործն էր, բայց և այնպէս նրանք գերի, ստրուկ էին: Ի՞նչ էր ուրեմն պակաս:

Պակաս էր այն, որ սեամորթները չգիտէին թէ ֆրն է մարդու իրաւունքը:

Ամենից առաջ այդ իրաւունքը ճանաչեցին վաճառած թշառականների այն ահաղին բազմութիւնը, որ վխտում էր Ամերիկայի դանազան մասերում: Այդտեղ նրանք հասկացան այն՝ ինչ որ Լիվինգստոնը սիրով քարոզում էր նրանց բարբարոս եղբայրերին և հասկանալուց յետոյ անհնարին էր, որ վաճառած անասունների զրոյթեան մէջ ֆնային: Նրանք միացան մարդասէրների հետ, ձեռք բերին ազատութիւն և այժմ Ամերիկայի ազատ ժողովրդներից մէկն են:

Նեգրերն անասուններից մարդ դառան. իրանք իրանց ճանաչելով, իմացան, որ մարդ են: Մարդը ստրուկ չպիտի լինի, այս յաւիտենական սուրբ ճշմարտութիւն է:

68. Ս. Մեսրոպի շիրիմի առաջ

Գիշերային խաւարը պատել էր Արարատեան դաշտը: Օշական գիւղում, Ս. Մեսրոպի վանքում ոչ մի լոյս չէր երևում: Ամեն արարած խոր քնի մէջ էր: Մատուռի մէջ դրած էր մի շիրիմ, կանթեղի լոյսն ուղիղ թափւում էր նրա վրայ: Շիրիմի մօտ, յատակի վրայ ծուներ էր իջած մի մարդ. նրա գլուխը հանգչում էր տապանաքարի վրայ. երկայն թաւամաղ մաղերը ծածկելէին նրա սև մակերևոյթը:

Ոչ մի մրմունջ, ոչ մի հառաչանք չէր աղմկում տխուր լուծիւնը. միայն կիսախուփ աչքերից արտասուքի վտակները հոսում էին սառը քարի վրայ: Այսպէս գետնատարած, լուռ ողբում էր նա, մինչև վանքի դանգակատանից լսելի եղաւ կոչնակի ձայնը: Նա գլուխը բարձրացրեց և սոսկումով նայեց իր շուրջը: Լուսանում էր. կարծես նա վախենում էր, որ իրան կը տեսնեն: Ոտի կանգնեց...

— Սաղազութիւն քո սուրբ ոսկորներիդ ով երանելի հայր, բացականչեց նա: Երկար ճանապարհորդութիւնից յետոյ, քո

դժբախտ աշակերտը վերադառնալով հայրենիք, մեծ յոյս ունէր՝ քո զրկի մէջ մխիթարութիւն գտնել և մխիթարել քեզ: Բայց նա չարժանացաւ քո քաղցր տեսութեանը, չլսեց քո բարի շրթունքներից վերջին օրհնութիւնը: Քո պատիրանի համեմատ գնացի, անցայ երկրներ, քաղաքից քաղաք, այցելեցի բոլոր գիտութեան տաճարները և լի հմտութիւնով վերադարձայ իմ հայրենիքը: Բայց ով այսուհետև գին կը դնէ այն մտաւոր մթերքին, որ բերել եմ օտար աշխարհներից: Դու և քո վեհափառ գործակից Ս. Սահակն միայն հասկանում էիք, թէ ի՞նչ է ճշմարիտ լոյսը: Անգութ մահը միաժամանակ խաւարեցրեց այդ երկու արեգակները և մութը տիրեց հայոց երկրին: Լաւերը գնացին, այժմ նրանց փոխարինում են վատերը: Տգէտ, խաւարամիտ և կեղծաւոր կղերը հալածում են մեզ, մեր գրաւոր աշխատանքները համարում են վնասակար, մեր ուսումը համարում են մոլորեցուցիչ: Նրանք ստախօսութիւնով զրգոում են միամիտ ժողովրդին մեր դէմ և արգելք են դնում մեր գործունէութեանը: մենք աշխատում ենք, որ հայը հայոց լեզուով խօսի իր տան մէջ, հայոց լեզուով աղօթէ. մենք աշխատում ենք ամեն ինչ հայացնել, ամեն բանին ազգային գոյն տալ. մենք քո ստեղծած տառերով թարգմանեցինք բոլոր սուրբ գրքերը և աշխատում էինք մտցնել գործածութեան մէջ: Մենք այժմ հալածւում ենք մերոնցից:

— Հայեր, ով ս. հայր, տես իմ ցաւալի վիճակը: Այս ճանապարհորդական ցուպը ձեռիս, այս պարկը ուսիս, այս հնոտի հագուստը հագիս, մի ողորմելի մուրացկանի նման, եկել հասել եմ այստեղ: Մեր վանքերը, որոնց մէջ ամեն օտարական օթեան և սնունդ են գտնում, ինձ գիշերելու մի անկիւն անգամ չէին տալիս: Շատ օրեր քաղցած եմ մնացել, շատ անգամ ստիպւած եմ եղել գիւղացիներից մի կտոր հաց խնդրել: Թագցրել եմ իմ ով լինելս և այն մարդը, որ Բիւզանդիոնում մարկիանոս կայսրին զարմացնում էր իր իմաստութիւնով և

նրա հիւրասիրութիւնն էր վայելում, այժմ այդ թշւառն իր հայրենիքում գլուխը ցոյց տալու համարձակութիւն չունի:

—Այդ բոլոր հալածանքները չեն կարող մհատեցնել ինձ, չեն յուսահատւի իմ ընկերները: Մենք, որպէս անձնագոհ զինւորներ, ուխտել ենք պատերազմել խաւարի և տգիտութեան դէմ:

Օտարականը կրկին համբուրեց գերեզմանը և վերջին անգամ տխուր հայեացք ձգելով սև տապանաքարի վրայ, վերցրեց ճանապարհորդական ցուպը և զգուշութիւնով դուրս եկաւ մատուռից:

Վանքի ծերունի ժամկոչը նստած էր եկեղեցու դռան մօտ, սպասաւորներին մէկն աւելում էր բակը: Ժամկոչը հեռից տեսաւ օտարականին և կանչեց սպասաւորին ու հարցրեց.

—Տեսա՞ր այն մուրացկանին:

—Տեսայ, պատասխանեց սպասաւորը, նա դուրս եկաւ Ս. Մեսրոպի մատուռից:

—Ս. Մեսրոպի մատուռից, կրկնեց ժամկոչը զարմանալով. այնտեղ ի՞նչ էր շինում:

—Ի՞նչ պիտի շինէր, մտել էր իր վարժապետի գերեզմանի վրայ „հոգոց“ կարդալու:

—Ո՞վ էր նա. ասենք հարիւրաւոր մուրացկաններ են զաւրիս այստեղ, ո՞ր մէկին կարողես ճանաչել:

—Նա մուրացկան չէր.

—Հապա ո՞վ էր.

—Մովսէսը.

—Ի՞նչ Մովսէս.

—Խորենացին.

Ժամկոչը մնացել էր շւարած.

—Աչքովդ տեսա՞ր, ճանաչեցի՞ր, խօսեցի՞ր նրա հետ.

—Ես նրան ճանաչում էի այն ժամանակից, երբ այսքան տղայ էր.

—Մեր հայրաւորները նրան որոնում էին...

—Նրան ինքը սատանան չի գտնի,

—Ինչո՞ւ.

—Դու չե՞ս իմանում, որ Հռոմստանից նոր եկած վարդապետները բոլորն էլ կախարդ են...

ԹԻԹԵՌԻ ԶԻՆՐԻ ԶԱՐԳԱՆԱԼԸ

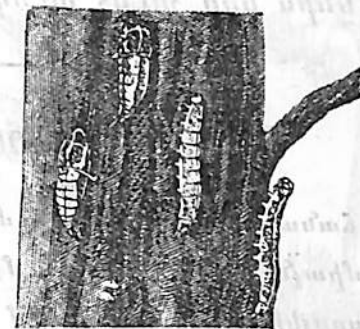
1 պատ.

2 պատ.

3 պատ.

4 պատ.

5 պատ.

6 պատ.

Դիտեցէք բոլոր պատկերները. ի՞նչ էք տեսնում առաջին պատկերի վրայ, ի՞նչ են առաջ եկել մանրիկ ձւիկներից 2-րդ պատկերի վրայ. ի՞նչ էք նկատում 3 և 4 պատկերի վրայ. ի՞նչ են դուրս եկել պատեաններից. դիտեցէք 5 և 6 պատկերները: Պատմեցէ՛ք ձեր բոլոր դիտածը և գրեցէ՛ք:

հնար-կարասիւն-աւարտ-ի-հարս-ն-մ-աւարտ-ի-հարս-ն-մ

69. Աշուղ

Ասի՛ աշուղ, ան չունգուրդ մեզ բան ասան սրտալի.
Կարոտ ենք քու անուշ ձէնին, մի բան ասան, սրտալի.
Սրտի խօսք ենք ուղարկ քեզնից, որ վեր հանի մեր հոգին.
Ան չունգուրդ, դարդոտ աշուղ, մեզ բան ասան, սրտալի:

Գիտենք, որ դու միշտ տանջւում ես հազար ու մի ցաւերով,
Հայրենիքիդ խոր խոցերը համարում ես դարերով.
Ան չունգուրդ, տուր լարերին, կրակ վառիր մեր սրտում,
Մեզ ամենիս նոր շունչ տուղ մի բան ասան սրտալի:

70. ԿՅԿՍՍ-ԸՆԿՈՒՁՆԵՆ

Մի ճանապարհորդ անցնում էր անապատով. շոգ էր, սաստիկ շոգ, ոչ միայն արեւն էր այրում, այլև անապատի տաքացած աւաղը նրան խարոյկի պէս քրտնցնում էր, իսկ չոր օդը խեղդում: Շշմած ճանապարհորդը հազիւ հազ էր քաշ դալիս. մի կաթիլ ջուրն անգամ նրա պապակած բերանը կը դովացնէր. ի՞նչ անէր... ճանապարհորդը թէև խիստ թուլացած էր, բայց էլի գնում էր, քիչ յետոյ հեռւում մի քանի ծառեր տեսաւ. ճանապարհորդն շտապեց, մի կերպ շնչապառ ափսոսեղ հասաւ և խրճիթի առաջ նստած մարդուց ջուր խնդրեց: Ճանապարհորդը նրան նստեցրեց կօկօս-ընկուղենու հովանու տակ և դովացրեց նրան սառը, համեղ խմիչքով: Ճաշի ժամանակ հիւրասիրեց նրան օղիով, գինով, վերջն էլ քաղցր մուրաբայով:

Հանգստանալուց յետոյ, ճանապարհորդն իր հետաքրքրութեանը բաւականութիւն տալու համար, հարցրեց:— Սիրելի բարեկամ, այս անապատում ո՞րտեղից էք ձեռք բերել գինի, օղի, մուրաբա. չէ՞ որ այստեղ պտղատու ծառեր, բոյսեր, հացաբոյսեր չկան. ի՞նչպէս էք այդ ամենը ձեռք բերել:

— Տեսնո՞ւմ էք այս կօկօսի ծառերը, ասաց տանտէրը. այս ծառերն են ամեն բան տալիս և այս ծառերն են ինձ պահում: Սրանք ոչ միայն խմիչք, ուտելիք են տալիս, այլև հագնելիք:

— Ի՞նչպէս, զարմացած հարցրեց ճանապարհորդը.

— Շատ հասարակ կերպով, պատասխանեց տանտէրը. կօկօսի վրայի այն մեծ մեծ, երե-

խաների գլխի չափ ընկոյզները սեխի նման համեղ են և իւղալի միս ունին: Նրանց մէջ լցւած է ջրալի հիւթով, որը դուք խմելով շատ հիւսնալի դուք: Երբ կօկօսը հասնում է, այդ հիւթը թանձրանում է և դառնում է կաթնանման հեղուկ. այդ կաթով ես ձեզ ճաշին հիւրասիրեցի: Այն համեղ սալատը, որ դուք շատ հաւանեցիք և մեծ ախորժակով կերաք, կօկօսի մատաղ, թարմ տերեւներից են պատրաստւած: Երբեմն կօկօսի ծառի կեղևը կտրում

եմ, ափսոսելից դուրս է դալիս առատ, ջրալի հիւթ, դրանից էր պատրաստած ձեր խմած գինին և օղին: Երբ այդ հեղուկը գոլորշիացնում եմ, ստանում եմ շաքար: Այս շաքարից և կօկօսի մաւից մասերից էլ պատրաստել եմ այն համեղ մուրաբան: Երբ կօկօսի մաւից մասերը հասնում են, նրանց ծանրութեան տակ դնելով՝ իւղ է դուրս գալիս, այդ իւղով էլ ճաշը պատրաստել. այդ իւղից պատրաստում եմ սապոն և նոյն այդ իւղը վառելով, իմ խրճիթը լուստւորում եմ: Տեսե՛ք, իմ տան մէջ գտնւած բոլոր ամանները կօկօս-ընկուղի կեղևից են

շինւած, իսկ իմ բնակարանը ծածկւած է կօկօսի մեծ մեծ տերեւներով, տեսնում էք, նրանք երեք սաժէնի չափ երկարութիւն ունին, բաւական հաստ և դիմացկուն են: Այդ տերեւների մէջ կան բարակ թելեր, դրանցից հիւստում եմ կտորներ և ինձ համար շոր ու պարան եմ պատրաստում: Այս ամենից յետոյ միթէ իրաւունք չունիմ ասելու, որ կօկօսն է ինձ պահում:

71. Ձ Կ Ն Ո Ր Ս Ը

Երբի իւրիւր փոքրիկ գնական

Զա ու գրիւրիւ Լոյս է իրենում,

Զրուկ չկնորար յայրակի վրայ

Ուղկաւ է լրկում, որսի պիտ գնայ:

Զայրիկ, մի գնա՛, վար է Լա գրիւր.

Ձիւս, ինչպէս յուլում, փրփրում ինչ գրիւր

Ոյու մի՛ Լաւարար լուսնակի լուսին

Քորչաւ կը բիրի կարաւոր խափն:

72. Ե Ղ Ն Ի Կ Ը

— «Մի անգամ իմ բարեկամ մի որսկան մեր հանդի անտառոտ սարերից մի եղնիկ նւէր բերեց երեխաներիս համար...»

Այսպէս սկսեց ընկերս, աշնանային մի երեկոյ, երբ նստած միասին նրա պատշգամբում, հիացած նայում էինք հէքեաթական վերջալոյսով վառվռուն սարերին, որոնց վրայ մակաղած հօտերի նման հանգչում էին մեղմօրօր՝ ոսկեգեղմն անտառները:

— «Այդ մի նազելի, մատղաշ ու խարտեաշ եղնիկ էր, վախկոտ, արագավազ, խորունկ և սև ու ջինջ աչքերով, որ ծածկւում էին երկայն, մետաքսէ նուրբ թարթիչների տակ:

Երբ բռնում էի նրան, քնքուշ մարմինը կուչ էր գալիս գրկիս մէջ և սիրտը վախից արագ-արագ թրթռում էր թռչնի պէս:

Բայց նա կամաց-կամաց սովորեց մեզ վրայ. էլ չէր փախչում, չէր վախենում մեզնից, մանաւանդ շատ մտերմացել էր երեխաներիս հետ. նրանց հետ միասին վազվզում էր պարտիզում, նրանց հետ ճաշում էր, և նրանց հետ քնում էր, ուղիղ նրանց ծոցում: Երեխաներս նրա պարանոցով մի կարմիր ժապաւէն էին կապել, ինչպէս սովորաբար անում են երեխաները:

Մի բան ինձ շատ էր զարմացնում. եղնիկը, թէև, ինչքան ընտելացել էր մեզ հետ, սովորել էր մեր տանն ու դռանը... բայց մէկ-մէկ, մեզնից թաքուն, բարձրանում էր այս պատշգամբը, և ուշագրաւ, լուիկ նայում էր հեռով, անտառներով փաթաթւած սարերին, ալանջները լարած խորասոյգ լսում էր անտառների խուլ, անորոշ, հազիւ լսելի շառաչին, որ բերում էր մեզմ հովը:

Նա նայում էր այնպէս անթարթ, և լսում էր այնպէս ինքնամոռաց, որ երբ պատահում էր՝ բարձրանում էի պատշգամբը, նա ինձ բաւական միջոց չէր նկատում և երբ յանկարծ ուշքի էր գալիս—նետի պէս ծլկւում էր մօտիցս:

Առհասարակ մեր աչքերի առաջ նա չէր դիտում. թէ ինչ էր մտածում, այդ էլ ինքը գիտէր... բայց հէնց որ մէնակ էր մնում խեղճ եղնիկս կամ մենք չտեսնել էինք ձեռնում, իսկոյն թռչում էր պատշգամբը և սարերին նայում ու նայում:

Արդեօք նա գիտէր, որ ինքը այդ ղօղանջուն անտառների երեխան է, որ իր մայրն այնտեղ է կաթ տւել իրեն, որ այնտեղ է իր հայրը եղջիւրները խփում կաղնիներին. արդեօք նա գիտէր, որ այդ խուլ շառաչիւնը անուշ-անուշ օրօրել է իրեն առաջին անգամ և երազներ է բերել իրեն—արշալոյսների, աստղերի շքեղ սիրուն երազները:

Խեղճ եղնիկ... ես շատ էի ցաւում նրա վրայ, կարօտ՝ իր սիրած գուրգուրող անտառներից ու զանգակ աղբիւրներից, իր խարտեաշ մօրից և շնկշնկան հովերի հետ վազող ընկերներից՝ հիմա տանջւում տառապում է մեզ մօտ... այնպէս սրտանց ցաւակցում էի նրան—չէ՞ որ նա էլ մեզ պէս մտածող և զգայուն հոգի ունի...

Ես շատ էի յարգում նրան—այնպէս որ, երբ բարձրանում էր պատշգամբը, ես հեռացնում էի երեխաներիս և թողնում էինք նրան մէնակ իր նւիրական յուշերի հետ:

Ես կարծես հասկանում էր նա մեր դէպի իրեն ցոյց տւած յարգանքը, նայում էր մի փոքր ժամանակ և ապա իր կամքով, մեղմ հովի նման հեզիկ տոտիկներով իջնում էր ներքև և ամեն ինչ մոռացած՝ խաղում էր երեխաներիս հետ:

Երբեմն՝ երբ զրկում էի նրան և նայում էի լեռնային աղբիւրների պէս զուլալ ու վճիտ աշերի մէջ՝ ես տեսնում էի այնտեղ մի թախծալի, երազուն կարօտ:

Մի գիշեր—մի քամի գիշեր էր անտառապատ սարերից անսանձ փչում էր քամին, դուռն ու լուսամուտները ձեծում ու ձեծկում, պարզ լսւում էր, որ այնտեղ, անտառում, դարեւոր կաղնիներն ու լորենիները կուռւմ էին իրար հետ, աղմկում ու գոռում: Եւ քամին բերում էր անընդհատ անտառի այդ ուժեղ և լիակուրծք խշշոցն ու մոռնչը. քամին այնպէս պարզ ու որոշ էր հաւաքել—բերել այդ ամեն ձայները, որ թւում էր թէ հէնց մեր դռան առաջն է աղմկայոյզ, հողմածեծ անտառը:

Երեխաներս վախից կուշ էին եկել, այնինչ եղնիկը հետաքրքիր և խելացի աչքերով նայում էր դէպի լուսամուտը և ամբողջովին լսելիք դարձած՝ ականջ էր դնում անտառի ահեղ շառաչին, որ երևի, խօսում էր նրա հետ մայրենի հարազատ լեզուով...

Մի փոքր յետոյ աւելի սաստկացաւ քամին. աղմուկով բացւեցին լուսամուտի փեղկերը... և անտառի մի հուժկու և ահագին շառաչ միանգամից ներս խուժեց: Այդ միջոցին եղնիկը յանկարծակի մի ոստոյնով ցատկեց լուսամուտի դուռ՝ աչքերը սուզեց շառաչուն խաւարի մէջ և ականջները յափշտակած լարեց...

«Անտառը նրան կանչեց», մտածեցի ես և իսկոյն վրայ վազեցի բռնելու, սակայն նա ականթարթի մէջ թռաւ լուսամուտից պարտէզը, ծածկւեց խաւարի մէջ...

Ամէնքս զարմացած և տխուր իրար երես նայեցինք. երեխաներս սկսեցին լաց լինել. բայց ես հանգստացրի նրանց ասելով թէ՛ գիւղի մէջ կամ պարտէզներում պահ մտած կը լինի, վաղը առաւօտ կը գտնենք:

Միւս օրը առաւօտ վաղ երեխաներս ծառայի հետ ընկան գիւղը հարց ու փորձի: Անցաւ մի քանի ժամ, երեխաներս տխրաղէմ վերադարձան: Նրանք ման էին ակել գիւղի պարտէզները, գնացել էին հանդը, որոնել էին, որոնել էին և չէին գտել եղնիկին... Ղէ՛հ, հիմա գնա՛ ու գտի՛ր նրան իր հայրենի անծայր անտառներում...

73. ՕԴԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

1

Յամաքի ու ջրի վրայ ազատ ճանապարհորդել սովորելուց յետոյ, մարդն սկսեց նախանձել երկնքի թռչուններին:

Բայց նա թևեր չունէր:

Իսկ օդում թռչել ուզում էր—այնտեղ լաւ էր. ոչ խճուղի էր պէտք, ոչ երկաթագծեր, ոչ առազաստ, ճանապարհը հարթ է, ընդարձակ, գեղեցիկ:

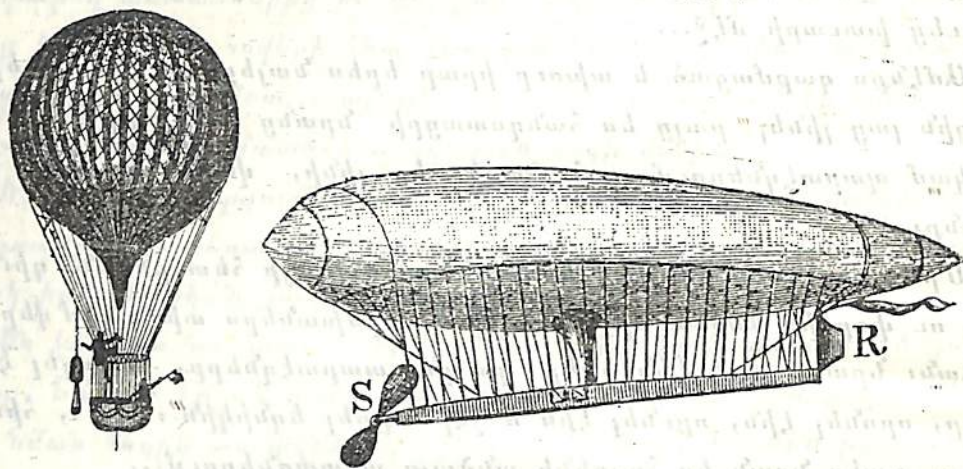
Մարդն սկսեց սովորել ու մտածել:

Շինեց օդապարիկը, նրանից նաւակ կապեց ու թռաւ սլացաւ անտառներից, արծից, ամպից բարձր... բարձր...

Բայց... այստեղ էլ, ինչպէս ջրի վրայ, քամին խանգարեց, մարդուն տանում էր այնտեղ, ուր ինքն էր ուզում:

Անցան տարիներ բայց մարդը չէր թողնում քամուն յաղթահարելու միտքը: Մտածեց, մտածեց, փոխ առաւ արագաթռիչ արծի ուժեղ, հսկայական թևերը, շոգենաւի անիւները, միացրեց իրար և քամուն յաղթահարելով այժմ թռչում է անծայր սարերի, խոր անդունդների, լայն լայն գետերի, լճերի, անեղր ծովերի ու ովկիանոս-

ների վրայով և հետո չէ այն ժամանակը երբ երկաթուղին պէտք կը դայ մեզ նոյնքան, որքան այժմ կառքն ու սայլը:

II

1862 թւի սեպտեմբերի 5-ին երկու անգլիացի բարձրացան օդապարիկով: Օդապարիկն արագութեամբ սկսեց վեր թռչել և քանի վեր էր գնում, այնքան աւելի ու աւելի ցուրտ էին զգում բարձրացողները: Երեք վերստ որ բարձրացան, ամպերին հասան: Երբ օդապարիկն ամպի միջով էր անցնում, երկու ճանապարհորդները դողում էին ցրտից և խոնաւութիւնից: Երբ օդապարիկը ամպերիցը վեր բարձրացաւ — կրկին լուսացաւ, էլի կապոյա երկինք ու արեւ երևացին:

Բարձրից նայելիս ամպերը սպիտակ, խորդ ու բորդ, ձիւնապատ դաշտի էին նմանում: Ամպերի ձեղքերից տեղ տեղ երևում էր երկիրը՝ գիւղեր, անտառներ, քաղաքներ, ծովեր և նաւեր:

Ամպերից բարձր՝ ցուրտն աւելի սաստկացաւ: Չորս հինգ վերստ բարձրութեան վրայ շուրջ սառեց: Շունչ քաշելը դժարացաւ, աւանջները խշխշալ սկսեցին և սրտները արագ թոթոթալ: Քաջ անգլիացիներն առանց վհատելու համբերում էին և կրկին վեր բարձրանում: Ութ վերստ բարձրութեան վրայ նրանցից մէկն այնքան թուլացաւ, որ չէր կարողանում ոչ ձեռքը բարձրացնել և ոչ մարմինը շարժել: Վերջապէս նա ուշաթափւեց և ընկաւ քթոցի մէջ: Իսկ օդապարիկը բարձրանում էր ու բարձրանում:

Երկու քաջերին էլ մահ էր սպառնում: Երկիրը տասը վերստ ցած էր գտնւում նրանցից: Միւս ընկերը նոյնպէս սառել էր և հազիւ հաղ շունչ քաշում: Նա իր վերջին ոյժերը հաւաքելով ուղեց ձեռքը բարձրացնել և օդապարիկի ծակը բանալ, որ միջի գազը դուրս գալով օդապարիկը ցած դայ, բայց ձեռքը փալասի նման կախ էր ընկել և չկարողացաւ: Այն ժամանակ նա առամներով բռնեց այն թուղ որով կապւած էր այդ ծակը, քաշեց և բանալով թողեց, որ օդապարիկի գազը քիչ քիչ դուրս գայ: Օդապարիկն էլ սկսեց կամաց կամաց ցած գալ:

Նրանք բարձրացել էին տասը վերստից քիչ աւելի և այդ բարձրութեան վրայ քսան և չորս աստիճան ցուրտ էր. մինչդեռ ներքեւում այդ ժամանակ ամառ էր:

III

Մի ուրիշ օդագնաց էլ այսպէս է պատմում:

— Ահագին բազմութիւն էր հաւաքւել թռիչքս տեսնելու:

Օդապարիկը պատրաստ էր:

Ես հրաժեշտ աւի մերձաւորներին, նստեցի նաւակում, ստուգեցի պաշարեղէնն ու գործիքները և ձայնեցի «բաց թող»:

Թուկերը բաց թողին և օդապարիկը վերև բարձրացաւ նախ հանդարտ, ինչպէս կապը կտրած ձի, ապա բոլոր թափով: Ներքեից թափահարում էին թաշկինակներ ու զլխարկներ և ծափահարում:

Ես արդէն այնքան բարձր էի, որ դժւարութեամբ էի կարողանում նշմարել մարդկանց: Սկզբում երկիւղ էի կրում, բայց յանկարծ ուրախութիւն զգացի ու վախը մոռացայ:

Հազիւ լսելի էր մարդկանց ձայնը, որ մեղունների դժվոցի էր նման: Երկրի մակերևոյթը պատկերի նման էր, որի վրայ կարծես նկարւած էին փողոցներ, տներ, զետեր, այգիներ: Չափազանց ուրախ էի: Թւում էր, որ ես մարդկանց արքան եմ:

Քաղաքի պատկերը հետզհետէ փոքրանում էր ու հեռանում: Երկիրը կարծես մեծանում էր ու լայնանում և յանկարծ ես նկատեցի, որ դառաւ թառած, որի յատակում քաղաքն էր:

Ես աւելի ու աւելի էի ուրախանում, ուրախութիւնից սկսեցի երգել, բայց ձայնս այնքան թոյլ էր, որ ես զարմացայ ու վախեցայ իմ ձայնից:

Արեգակը պայծառ փայլում էր, բայց յանկարծ ծածկւեց ամպերով: Ես նորից տխրեցի և ցանկանալով մի բանով զբաղւել, հանեցի ծանրաչափը և իմացայ, որ գտնւում եմ չորս վերստ բարձրութեան վրայ:

Երբ դործիքը տեղն էի դնում, մի բան թրպրտաց. նկատեցի աղաւնուռն և յիշեցի, որ վերցրել եմ հետս ներքև նամակ ուղարկելու համար: Մի կտոր թղթի վրայ գրեցի թէ առողջ եմ և գտնւում եմ չորս վերստ բարձրութեան վրայ ու թուղթը կապեցի աղաւնու վզին: Նա նստած էր նաւակի ափին և նայում ինձ իր կարմրադոյն աչքերով: Ինձ թւաց թէ նա խնդրում է, որ իրեն չանհանգստացնեմ:

Երկիրը չէր երևում, ամպը պատել էր: Բայց նամակը պիտի ուղարկէի: Աղաւնին դողում էր ամբողջ մարմնով: Ես բաց թողի նրան, նա թևերը շտապ թափահարելով ծուեց մի կողմի վրայ և ինչպէս քալ ներքև գլորւեց:

Ես նայեցի ծանրաչափին, հիմի գտնւում էի երկրից հինգ վերստի վրայ. զգում էի, որ օդը քիչ է և յաճախ էի շունչ առնում:

Ես ցանկացայ իջնել: Թուր ձգեցի, որ զազը բաց թողնեմ, բայց թուլացել էի արգեօք թէ օդապարիկի որևէ մասն էր փչացել—չը գիտեմ, միայն փականը չբացւեց:

Երկիւղից սառայ: Բարձրանալս չէի զգում: Շնչառութիւնս հետքհետէ ծանրանում էր:

«Եթէ զազը բաց թողնել չկարողանամ օդապարիկս կը պայթի և ես կորած եմ» — մտածեցի ես:

Իմանալու համար կանգնած եմ մի տեղում թէ բարձրանում եմ՝ գցեցի թղթի կտորներ: Նրանք քարի նման արագ ցած ընկան, ուրեմն ևս բարձրանում էի:

Բոլոր ուժով ձգեցի թուր, — փառք Աստուծոյ — փականը բացւեց:

Ես նորից մի կտոր թուղթ գցեցի, այս անգամ թուղթը վերև թռաւ. նշանակում է իջնում էի:

Դեռ երկիրը չէր երևում, իջնում էի ամպերի միջով: Սկսեց քամի փչել:

Շուտով երևաց արևը. ապա թառած էր երկիրը:

Մեր քաղաքը չկար. երևում էին անտառ և երկու գետ:

Ես կրկին ուրախացայ և չէի ուզում իջնել:

Յանկարծ ինչ որ բան ձայն հանեց. մի արծիւ էր:

Նա օդում կանգ առած ապշած նայում էր ինձ:

Ես նետի արագութեամբ իջնում էի:

Շուտով սկսեցին երևալ դաշտեր, անտառ, նրա մօտ գիւղ, գիւղի մօտ ոչխարհի հօտ: Ինձ նկատեցին:

Ես ձայն տւի և թռկեցի ցած գցեցի: Գիւղացիք վազեցին. մի երեխայ առաջինը բռնեց թուր: Ուրիշներն էլ բռնեցին, փաթաթեցին մի ծառի և ես դուրս եկայ:

Ես ճանապարհորդել էի երեք ժամ և իմ իջած տեղը գտնւում էր մեր քաղաքից 250 վերստ հեռաւորութեան վրայ:

74. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՇՔՆԵՐԻՑ

1804 թւին Իսպանիայի մի քաղաքում, մրրիկից անմիջապէս յետոյ, երկնքից սկսեց ցորենի անձրև թափւել: Այս տարօրինակ անձրևը սաստիկ վախեցրեց ժողովրդին ու թէև ցորենը հաւաքեցին, բայց արտասովոր անձրևի պատճառը հասկանալ չկարողացան:

Երկու տարի յետոյ Գերմանիայում պատահեց աւելի արտասովոր գէպը. անձրևի հետ երկնքից սկսեց թափւել ծովային խեցգետիններ և այդ անձրևը շարունակւեց կէս ժամից աւելի:

1814 թւի օգոստոս ամսին, Ֆրանսիական մի քաղաքում, սաստիկ քամի էր, շինութիւնները դողդողում էին ինչպէս երկրաշարժի ժամանակ, փողոցներում գտնւած մարդիկ շտապում էին պատուարւել տներում: Յանկարծ փողոցում գտնուողներից ոմանք ճչացին զար-

մանքից, որովհետև անձրևի հետ նրանց գլխին գորտեր էին թափւում։ Այո գորտանձրևը բաւական երկար տևեց։

Եթէ գորգանձրևը բացի անախորժութիւնից ոչինչ չտուեց մարդկանց, տառելիների անձրևը, որ մի քանի անգամ տեղաց Շօտլանդիայում (հիւսիսային անգլիա), բնակիչներին մեծ բաւականութիւն պատճառեց։ Նրանք իհարկէ շատ զարմացան, բայց դա չխանգարեց օգտւելու տառելիներից՝ թէ վաճառելու և թէ իրենց գործածութեան համար։

Աշխարհի մէջ, տեղ տեղ պատահել են նոյնպէս ճիճուների, միջատների և մինչև անգամ օձերի անձրևներ։

Հարկաւոր է արդեօք ասել, որ այս արտասովոր անձրևների պատճառը ծովային մրրիկներն ու թաթառներն են։ Մրրիկը դեռնի երեսից վեր է հանում միջատներ, ճահիճներից և լճերից ջրախառն հազարաւոր գորգեր, խեցգետիններ, ծովերից միլիօնաւոր տառելիներ, քշում է հեռու, շատ հեռու, մինչև որ քամին հանդարտւում է, նրանք վար են թափւում անձրևի ձևով։

Դ ՏՄԻԱՅ ՅԱՆԿԸ

Երես	Երես
1. Աշակերտի յիշատակարանից. ըստ Ամիչիսի 3	Բաֆֆու 35
2. Անգրագէտ, ոտան. ձեռագիր (կէտեր, առողանութ. նշաններ) թարգ. Յովհ. Յովհաննիսեան . . . 4	18. Երաշխիք, ոտան. Շիլլերի թարգ. Հ. Մադ. 40
3. Թուշուների աշնանային տեղափոխութիւնը ըստ պրօֆ. Բողղանովի 6	19. Դնան, իմ որդեակ, ոտան. ձեռագիր (հրամայական ան. իր, ուլ). Գ. Քաթիկյան . . . 46
4. Սիրելի Արամ, ձեռագիր նամակ (ղիմորոշ յօդ. եր) Մ. Գ. մակ 10	Շարադրական պատկեր, մանուկները բժշկի մօտ . . . 47
5. Աշնան երգերից, ոտան. Հ. Մազմանեան 12	20. Վիլհելմ Տելլ 49
6. Խելացի ագոււլը, շարադրական պատկեր 13	21. Կալում, ձեռագիր (կիտաղրութիւն) Մուրացյան . . . 61
7. Փոքրիկ լրտեսը. ըստ Ամիչիսի . . . 14	22. Քարածուխ 63
8. Ա. խ, մեր սիրտը, ոտան. ձեռագիր 17	23. Մայրիկ ջան, ձեռագիր նամակ, (անց, կատ. «տ», «դ» ունի, գուխտ, ապ. ան) . . . 65
9. Երկուստար թագածառանգը Օ. Ուայլդից, փոխ. Զ. Զիլինկ. . . 18	24. Քաջ պատանի, ըստ Ամիչիսի . . . 67
10. Հեղիկ կարկաչով, ոտան. Յ. Յովհաննիսեան 26	25. Զմեռն անցաւ, ոտան. 68
11. Փոքրիկ ջաղացաւորը Գր. ք. Գորգեան 27	26. Յուրտ էր, ձեռագիր. (հա՛ մոռոտ նախադ. անցեալ անկատար, անց. կատ.) Զաւախեցի 68
12. Շարադրական պատկեր. խընձորենին և մանուկները . . . 29	27. Ռօբինզոնի ուրախութիւնը, ըստ Փ. Վարդանեանի . . . 71
13. Ինչ էին երգում լարերը Մ. Թաւադադեան 30	28. Զմեռ, Պ. Պոչեան 79
14. Ընձողուկ, (նախնայից անց. կատ. անկատ.) Տուրգենից, Ա. Գ. Մատ. . . 31	29. Զմեռ, ոտան. Մեհեան 79
15. Է՛յ ջան հայրենիք, ոտան. 32	30. Զմեռ, Խ. Արօքեան 80
16. Սիրելի ընկեր Վահան, ձեռագիր նամակ (ըրբոր մասնիկ երբորդ, չորբորդ) . . . 33	Շարադրական պատկեր, բազէի որսը 81
17. Մեր պատմահայրը. ըստ	31. Աշակերտը, ըստ Ամիչիսի 82
	32. Աւետիս, Նարդոս 83
	33. Աղջիկն ու լուցկիները, Անգլէսից, Ա. Գ. Մատ. 86
	» Պարզկայ գիշեր, ոտան. 89
	34. Խայր, Ա. Ահարոնեան 90
	35. Շարադրական պատկեր.

Հներն ու կատուն . . .	99
36. Ես. եմ Բաղեան . . .	100
37. Շարան, շարան ամսերն եկան, ոտան. . .	104
Շարադրական պատկեր . . .	
աղջիկն ու ծիտը . . .	105
38. Հէյ, պարոններ, ձեռագիր (հրամայական, ներկ. ժա- մանակ) Յով. Թումանեան .	106
39. Շների մասին . . .	107
40. Ի՞նչ է խօսում սենեակը, ըստ Աւետիսի . . .	111
41. Այրի մօր գուրգուրանքը, ոտան. («կը» և հրամայական) Յ. Յակոբեան . . .	120
42. Կոյր մանուկներ, ըստ Ամի- չիսի . . .	121
43. Երեկոյ, ոտան. ձեռագիր (անց. կատ. հրամայակ.) Տէրեան .	124
44. Աղասին ինչպէս է ազատում Թագուհուն, Խ. Աբովեան .	125
45. Սար ու ձոր ընկած, ոտան. ձեռագիր (ընդարձակ նախա- դաս.) Խ. Աբովեան . . .	128
46. Գարուն ոտան, Ա. Չարրգ. Շարադրական պատ. մայրիկ օգնիր . . .	130
47. Վար, ձուղուրեան քահ. . .	131
48. Երգի հրապոյրը, մի մասը ձեռագիր (եր, ներ և կետա- ղրութիւն) . . .	132
49. Վահագնի ծնունդը, Լէօ . . .	135
50. Վահագնի ծնունդը, ոտան. Յովհ. Յովհաննիսեան . . .	126
51. Գիւղացու կեանքը, Բաֆֆի Պառնեբիս հօտը ցիր ու ցան, ձեռ. (անց. անկատ. «եր», «ներ») Ջաւախեցի . . .	139
52. Աներեւոյթ թշնամի . . .	140
53. Զրկէ՛՛, ոտան. ձեռ. (կետա- ղրութիւն) Մեհեան . . .	142

54. Սգաւոր արագիլը . . .	143
Շարադրական պատկեր (արագիլների որսը) . . .	146
55. Խուլ ու համրը . . .	146
56. Սոխակի երգը, մի մասը ձե- ռագիր (նախադաս. տեսակ. և կետաղր. Անդրեւէնի . . .	149
57. Ջմեռն անցաւ, ոտան. . .	152
58. Նախնական մարդը . . .	153
59. Սպիտակ զգեստ, մի մասը ձեռ. (ներկայ ժամանակ) Թարգ. Ս. Թանդեան . . .	160
Շարադրական պատկեր, պատ- տու ծառերի փոփոխութ. .	162
60. Մարգարիտ . . .	163
61. Անձրևի կաթիլ, ոտան. . .	166
62. Փոթորիկ ձեռագիր (. . .) Մուրացյան . . .	167
63. Կռուները շարան-շարան, ոտ. .	169
64. Աղասին Անուայ աւերակնի- րում, մի մասը ձեռագիր (ներկ. դերբայ) Աբովեան . . .	169
55. Զինջ ու կապուտակ գիշեր- ներկայ մէկն էր ձեռագիր . . .	
ձուղուրեան . . .	176
66. Անիի աւերակների վրայ, Լ. Մանուէլեան . . .	177
67. Լիվինդստօնի ճանապարհոր- դութիւնը, Լէօ . . .	177
68. Ս. Մեսրոպի շիրիմի առաջ Բաֆֆի . . .	180
Շարադրական պատկեր. թի- թեռնի ձեռքի դարպանալը . . .	183
69. Աշուղ, Յ. Յովհաննիսեան . . .	184
70. Կօկօս ընկուզներն . . .	184
71. Չկնորս, ձեռագիր—Հ. Հայ- րապետեան . . .	186
72. Եղնիկ . . .	186
73. Օղագնացութիւն . . .	189
74. Բնութեան հրաշքներից . . .	193

Handwritten text in Armenian script, likely a continuation from the previous page.

Handwritten text in Armenian script, continuing the narrative or list.

Handwritten text in Armenian script at the top of the right page.

3650 | 1850
0 | 2

Handwritten text in Armenian script.

Handwritten text in Armenian script.

1850
1850

Ուրեմն լոկա 3500

Հասն քաղաքի մասն Կ
Հո ընդ ևս շուրան զա

Մե ծրանա իս լոկայ
Հա ընդ ևս մալեմ
Հա լոկայ
Հա լոկայ

«Ազգային գրադարան»

NL0278561

ԳԻՆՆԷ 70 ԿՈՊ,

ԴԱՍԸՆԿԵՐ

Մեծայն առքի	40 Կ
Մեղրառ առքի	50 Կ
Նոր առքի	60 Կ
Զարառ առքի	70 Կ

Եւ ինչ որ Գուտնէնքրոյ, Եւ ինչ որ
Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն
Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն
Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն
Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն

Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն, Եւ ինչ որ Երաւուն